

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИСЫ

А. А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ

Кол жазма укугунда

УДК: 101.1:18:391(575.2)(043.3)

АКМАТОВА ГУЛЬНАРА ЭРГЕШОВНА

**ААЛАМДАШУУ ШАРТЫНДА ЖАШ МУУНДАРДЫН ЭСТЕТИКАЛЫК
ТАБИТИН КАЛЫПТАНДЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

09.00.11 – социалдык философия

философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчиси:

философия илимдеринин доктору,
профессор **Амердинова Магира**

Мунаждиновна

Бишкек – 2024

Мазмуну

КИРИШҮҮ	3
I БАП. ИЗИЛДӨӨНҮН ИЛИМИЙ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ: ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ ЖАНА ЭСТЕТИКАЛЫК ТАБИТ	11
1.1. Эстетикалык тарбиянын маңызы жана негизги категориялары	11
1.2. “Эстетикалык табит” түшүнүгү жана анын социалдык-философиялык мазмуну	30
БАП 2. ААЛАМДАШУУНУН АЛКАГЫНДАГЫ КИЙИМ-КЕЧЕКТИН МАДАНИЙ-ЭСТЕТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ ЖАНА ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ	53
2.1. Ааламдашуу шартындагы эстетикалык маданияттын социалдык- философиялык экспликациясы	53
2.2. Кийим-кечектин эстетикасы жана анын социалдык-тарбиялык функциясы	98
3-БАП. УЛУТТУК ФОРМАДАГЫ КИЙИМ-КЕЧЕКТИН ЭСТЕТИКАЛЫК УНИКАЛДУУЛУГУ	119
3.1. Салттуу кийимге эстетикалык мамиле жасоонун тарбиялык зарылдыгы	119
3.2. Массалык маданияттын кыргыз улуттук кийимдеринин эстетикалык маңызына тийгизген таасири.....	134
КОРУТУНДУ	158
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ	162

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Ааламдашуу процесси менен аныкталуучу азыркы маданияттагы кырдаал социалдык болмуштун экономикалык, саясий жана руханий детерминанттарынын тез өзгөрүүсү, жаңы интеллектуалдык багыттарды иштеп чыгуу аркылуу маданий шайкештикти издөө менен байланышкан. Болуп жаткан өзгөрүүлөр инсандын идентификациясынын ыкмалары алмашкан учурда аң-сезимдин баалуулуктарынын өзгөрүшүнө алып келет. Коомдун өнүгүүсүнүн заманбап этабында руханий жактан өнүккөн инсан маселеси курч бойдон калууда. Иш жүзүндө ааламдашуу процесси бардык планетанын масштабында бирдиктүү маалымат мейкиндигин түзүп, бир жагынан, инсан үчүн ыңгайлуу шарттарды түзгөнү менен, экинчи жагынан нукура улуттук маданиятты массалык маданият менен алмаштырып түпкү улуттук маданий өзөктүн кыртышына алып келет. Ааламдашуунун бирден-бир олуттуу белгилеринин бири бирдиктүү маданий мейкиндикти түзүү аркылуу, маданий айырмачылыктарды жок кылуу процесси болуп саналат. Ал биринчи кезекте, алардын салттуу зоналарына жеке таасирин таратуу жана сиңирүү же чыгарып салуу жолу менен ишке ашырылат. Адамзаттын заманбап өнүгүү этабына техникалык жактан өнүккөн мамлекеттер менен элдердин өндүрүштүк жана маданий ишмердүүлүгүнүн натыйжасы болуп эсептелген массалык маданияттын таралуусу мүнөздүү. Азыркы мезгилде катуу тездик менен өнүгүп бара жаткан массалык маданият, материалдык-техникалык база келип чыгуу жагынан этникалык мүнөздөгү маданиятка сүнгүп кирип, кыйла агрессивдүүлүк жана эффективдүү ассимиляцияланышканын байкоого болот. Кыргыз этникалык маданияты да бул өңүттө четте калган жок. Ал адегенде эле советтик мезгилде массалык мүнөз берүү жагдайында олуттуу өзгөрүүлөрдү башынан кечирди. Кыргызстанда заманбап шаарлардын курулушу салттуу кыргыз коомунда анын өзгөчө туруктуулугу кыйроосуна алып келген бир кыйла маданияттын негизгин түзгөн жалпы эффективдүү каражат болгон.

Адамзаттын өзгөчө тездик менен маалыматтык өнүгүүсү, анын эстетикалык кабыл алуу, баа берүү, табит жана аны менен бирге өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоого байланышкан көптөгөн маселелерди жаратты, алар олуттуу бир деңгээлде нукура маданий, руханий жана менталдык өзөктөн оолактоо менен идеологиялык жана эстетикалык туруксуздукка алып келди. Жаш-муундар турмуштук тажрыйбасынын, калыптанган түшүнүктөрүнүн, көз караштарынын аздыгынын натыйжасында күнүмдүк жашоо-турмушта дайыма эле салттуулук менен дал келе бербеген сырттан таңууланган эстетикалык көз караштарды, идеалдарды, табиттерди жана баалуулуктарды тандашат. Натыйжасында акыркылар тарыхый процесстерден оолактап улуттук маданияттан сүрүлүп чыгарылышат.

Бирок баарын бир беткей кароого болбойт. Заманбап шартта практикалык жактан сырткы таасирденүүлөрдөн качып кутулуу, баш тартуу, өзүн обочо кармоо эл, мамлекет үчүн мүмкүн эмес жана зыян. Элдердин ортосундагы бирдиктүү иш-аракеттердин негизинде материалдык-экономикалык зарылчылык, кызыкчылыктар менен максаттуулук жатат. Адамдар, элдер өзүнө олуттуу руханий чыгымдар менен коштолгон материалдык зыян тарпастан эл аралык карым-катнаштардын системасынан чыга алышпайт.

Кийим өзүнө материалдык жана руханий башталыштарды камтып, утилитардыкты руханийлик менен айкалыштырган бирден-бир маданий жана руханий феномендерден болуп саналгандыктан биз изилдөөнүн бир предмети катары кийимди алып, анын мисалында эстетикалык түшүнүктөр, көз караштар, аң-сезим, табиттер ж.б.у.с. кантип жана эмнеге өзгөрүп жаткандыгына байкоо жүргүздүк.

Жогоруда айтылгандардын баары диссертациялык изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугун тастыктап, аны тандоодо алдын ала аныктады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер

академиясынын тармактык илимий программасына, КР УИАнын А. А. Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты болуп ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундардын эстетикалык табитин калыптандыруу маселелеринин социалдык-философиялык маңызын талдоо саналат.

Белгиленген максатка ылайык диссертациялык иштин төмөнкү **милдеттери** аныкталды:

1. эстетикалык тарбиянын маңызын ачып берүү менен анын негизги категорияларын аныктоо;
2. эстетикалык тарбиянын негизги категориясы болуп саналган «эстетикалык табит» түшүнүгүнө анализ кылуу;
3. өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоонун башкы фактору болуп саналган мода жана кийимдерди талдоо;
4. заманбап ааламдашуу процессинин жана мода индустриясынын шарттарындагы эстетикалык маданияттын калыптануусунун өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
5. эстетикалык тарбиялоодогу кыргыз салттуу кийиминин ролуна баа берүү;
6. ааламдашуу жана массалык маданият доорундагы кыргыз улуттук кийиминин эволюциясын, эстетикалык түшүнүктөрүнүн жана табитинин өзгөчөлүктөрүн белгилөө.

Иштин илимий жаңылыгы. Азыркы мезгилге чейин Кыргызстанда өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоо, ага мода менен кийимдин тийгизген таасири менен байланышкан маселелерге арналган комплекстүү философиялык изилдөөлөр аз. Аталган эмгек белгилүү бир деңгээлде аталган боштукту толуктап турат.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгына төмөнкү жоболорду кошууга болот:

- эстетикалык тарбиянын маңызы ачып берүү менен анын негизги категориялары аныкталды;

-эстетикалык тарбиянын негизги категориясы болуп саналган «эстетикалык табит» түшүнүгү талдоого алынды;

-өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоонун фактору болуп саналган кийим-кечек анализденди;

-заманбап ааламдашуу процессинин шарттарындагы эстетикалык маданияттын калыптануусунун өзгөчөлүктөрү изилденди;

-эстетикалык тарбиялоодогу кыргыз салттуу кийиминин ролу аныкталды;

- массалык маданият доорундагы кыргыз улуттук кийиминин эволюциясы, эстетикалык түшүнүктөрүнүн жана табитинин өзгөчөлүктөрү иликтенди.

Илимий жаңылыкка андан тышкары коргоого чыгарылган кээ бир жоболорду, диссертацияда берилген корутундуларды кошууга болот.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негиздери. Изилдөөнүн негизин эстетика, эстетикалык тарбия, андан тышкары мода жана кийим сыяктуу социалдык-тарыхый жана маданий феномендер менен байланышкан чет элдик жана ата-мекендик философиялык, маданият таануучулук жана социологиялык изилдөөлөр боюнча окумуштуулардын эмгектери, идеялары, көз караштары жана жоболору түздү. Изилдөө процессинде илимий таанымдын системалык, тарыхый, формалдык-логикалык жана башка методдору менен бирге цивилизациялык ыкма да колдонулду.

Алынган натыйжалардын теориялык жана практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн теориялык маанилүүлүгү ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундарды эстетикалык тарбиялоо жана мода менен кийим сыяктуу социалдык-тарыхый жана маданий феномендер менен байланышкан маселелер туурасындагы социалдык-философиялык билимдерди кеңейтүүдө жана тереңдетүүдө турат. Изилдөөдө алынган натыйжалар, жалпыланган социалдык-философиялык концепциялар ааламдашуу процессинин, Кыргызстан эле эмес, башка чет өлкөлөрдөгү улуттук кийимди трансформациялоо шарттарындагы эстетикалык тарбиялоо маселелерин талдоодо колдонулат.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары менен натыйжалары, анда колдонулган теориялык-

методологиялык принциптер менен ыкмалар философия, глобалистика, маданият философиясы, маданият таануу ж.б.у.с. атайын курстарды түзүүдө колдонууга сунушталат. Диссертациянын материалдары жогоруда көрсөтүлгөн дисциплиналар боюнча ЖОЖдо лекциялык курстарда, о.э. Кыргызстанда аталган тематика боюнча жүргүзүүлүчү изилдөөлөрдө колдонулушу ыктымал.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Эстетикалык тарбиялоо инсандын руханий маданиятын калыптандыруунун негизи болуу менен тажрыйбада татаал жана көп кырдуу көрүнүш болуп саналат. Анын бир катар мүнөздүү белгилери бар: ал ишмердүүлүктү, адамдын жашоо турмушунун бардык чөйрөлөрүн камтып турат. Ал адамдын мүнөзүн аныктап, андагы сезимдик жана интеллектуалдык башталыштардын калыптануусуна, өнүгүүсүнө, бөтөнчө жашоосунун баштапкы этабындагы искусствонун, табияттын, адамзат карым-катнаштарынын жана курчап турган турмуштук мейкиндигинин каражаттары анын сезимдик жана интеллектуалдык башталышынын өнүгүүсүнө багыт бермекчи. Эстетикалык тарбиялоо ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүндө, айрыкча эмоциясына таянуу аркылуу жүзөгө ашырылат. Ошону менен бирге ар тараптуу тарбияга эстетикалык аспект бериши ыктымал.

2. Ар бир маданий-тарыхый доор эстетикалык табитти жана эстетикалык аң-сезимдин структурасындагы эстетикалык жөндөмдүүлүктөрдү өз алдынча чечмелеп, түшүндүрөт. Ар бир маданий мезгилде эстетикалыктын ар кыл модификацияларына болгон ыкмалар, баа берүүлөр берилгендигине карабастан, адамда эстетикалык тандоо жана эстетикалык тандоолорду билдирүү сыяктуу эстетикалык табиттин калыптануу маселелеринин актуалдашуу деңгээли берилген. Бир дагы маданий-тарыхый доор, азыркы мезгилде алганда да кандайдыр-бир маданий баалуулук катары жеке, көз карандысыз көз караш, эстетикалык же көркөм табит, талант же кандайдыр бир жашоо-турмуштун стилин аныктаган белгилүү бир образ болуп калуусу үчүн өбөлгөлөрдү түзгөн жок.

3. Кийимдин, ошондой эле эстетикалык тарбияга тийиштиги бар бардык эстетикалык касиеттери, анын ичинде табитти тарбиялоо моданын татаал жана көп кырдуу механизми аркылуу жүзөгө ашырылып, көптөгөн дисциплиналардын, анын ичинде философиянын, маданият таануунун, психологиянын, искусство таануунун, семиотиканын, экономиканын жана социологиянын изилдөөлөрүнүн предмети болуп эсептелет. Социологдор үчүн мода жаңы социомаданий формаларды киргизүүнүн каражаты болуп каралса, семиотиктер үчүн ал бирден-бир белгилик системалар катары кызмат кылат. Маданият таануучулар “мода” деп маданияттын үлгүлөрүнүн мезгилдик алмашуусун түшүндүрсө, искусство таануучулар моданы эстетикалык идеал катары карашат. Экономистердин пикиринде – бул белгилүү бир продуктыны өндүрүү жана ишке ашыруу менен байланышкан жаңыланууга болгон умтулуу. Психологдордун көз карашында мода – бул окшоштуруу жана таасир берүү. Модага болгон жогорудагы көз караштар кандайдыр-бир деңгээлде, түз же кыйыр түрүндө өсүп келе жаткан муундардын эстетикалык тарбиясына таасири бар экендигин ынандырат.

4. Азыркы кийимдин, костюмдун эстетикасы белгилүү бир деңгээлде өзүнүн келип чыгуусу жана стили боюнча глобалдык масштабда европалык болуп саналат. Демек, кийимдин адамдардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна болгон таасири менен байланышкан эстетикалык тарбия олуттуу бир ченемде батыштын эстетикалык табитинин, стилинин жана маданиятынын алкагында жүргүзүлүүдө. Ошондуктан, европалык кийим кантип жана кандайча башка элдердин маданий өзөгүндө орноп калган, анын ичинде азиялык цивилизациялардын бирөөсүнө эле таандык болбогон, өзүнүн тарыхынын олуттуу бөлүгүндө европалык тургай, отурукташкан цивилизациянын жашоо образынан олуттуу түрдө айырмалаган көчмөн жашоо шарттарында өткөргөн кыргыздардын маданиятында бекемделишин тактоо биздин изилдөөбүздө чоң мааниге ээ.

5. Азыркы кыргыз моделдери кийимдин дизайнында салттуу материалдарды жана тигүү ыкмаларын, салттуу түстүк гамманы ж.б. активдүү

колдонушуп, салттуу ыкмаларды азыркы тигүү технологиялары менен айкалыштырышууда. Азыркы улуттук кыргыз кийими эклектикалуу же башкача айтканда, анда салттуу кийимдин элементтери башка маданияттын стилдик белгилери менен айкалышып турат. Ушуга байланыштуу белгилей кетүүчү нерсе, өсүп келе жаткан муундарды заманбап эстетикалык тарбиялоо да эклектикалык мүнөзгө ээ, анда башка маданияттардын элементтери басымдуулук кылып, жалпы дүйнөлүк тенденцияларды чагылдырып турат.

6. Кыргызстанда советтик мезгилде урбанизация процесси башталган. Шаар менен бирге мурун кыргыздарга таандык болбогон шаар маданияты пайда болгон. Кыргыздар дээрлик өзүнүн көчмөнчүлүк мезгилиндеги тарыхында шаардан обочолонуп, шаар маданиятынан анын жашоо образынан оолакташкан. Массалык түрдө отурукташкан жашоо образына өтүү менен кыргыздар иштердүүлүктүн жаңы түрлөрүн өздөштүрө башташкан, бир катарлары шаарларга жер которушкан. Ал жерде шаардын образына туура келген б.а. европалык стандартта, түспөлдө тигилген кийим-кечектер болгон. Салыштырмалуу өнүккөн инфраструктурасы, маалыматтык шарттары жерде калктын калың катмары мурун кыргыз реалдуулугу менен дал келишпеген башка маданияттардын элементтерин кабыл ала башташкан. Шаар салттуу коомду, аны менен бирге салттуу тарбияны, эстетиканы жана кийимди кошо ыраттуу түрдө кыйроого алып келүүчү каражат болгон.

Издөнүүчүнүн жеке салымы мода жана кийим-кечектин таасиринде эстетикалык тарбия берүү мпроблемасына социалдык-философиялык анализ жүргүзүү менен негизги илимий жыйынтыктарды жана жоболорду чыгаруусу менен аныкталат.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы.

Диссертациялык иште баяндалган негизги жоболор төмөндөгү республикалык жана эл аралык ЖОЖдор тарабынан уюштурулган илимий, илимий-практикалык симпозиумдарда ,конференцияларда,форумдарда жана семинарларда онлайн жана офлайн режимде каралып доклад, макала түрүндө баяндалып, апробацияланган жана талкууланган.Кыскача маалымат боюнча

билдирсек Россия ЖОЖдору:Уфа шаары-23.04.2021-жыл БашМУ,Барнаул шаары-21-жыл АлтайМУ,Москва шаары-2021-жыл РМСУ,Улан-Удэ шаары-2022-жыл БМУ,Өзбекстандын Ташкент шаарындагы Мырза Улукбек атындагы УУнун эл аралык илимий-практикалык иш чараларында,Казакстандын Алматы шаарында философия коому тарабынан уюштурулган семинарларга активтүү катышуу менен о.э.Кыргызстан ЖОЖдоруда илимий эмгектер окулуп,журналдарга жана топтомдордо жарык көргөн.Так маалыматтар сылка менен берилген.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы.Диссертциялык изилдөөнүн негизги теориялык жана практикалык жыйынтыктары 27 илимий макаларда чагылдырылган,алардын ичинен скопус,РИНЦ системасы боюнча индексцияланган журналдарда о.э. КРнын Приздинтине караштуу УАК тарабынан бекитилген илимий басылмаларда кирген жана чет өлкөлүк басымаларда,топтомдордо жарыяланып басылган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү.Диссертациянын структурасы изилдөөнүн максаттары менен милдеттерине туура келет. Ал киришүүдөн, өзүнө 6 параграфты камтыган үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.Иштин жалпы көлөмү 176 бет.

I БАП. ИЗИЛДӨӨНҮН ИЛИМИЙ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ: ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ ЖАНА ЭСТЕТИКАЛЫК ТАБИТ

1.1. Эстетикалык тарбиянын маңызы жана негизги категориялары

Белгилүү немец акыны, ойчулу, драматургу жана искусство теоретиги Ф.Шиллердин: «Адамды ой жүгүртүүгө жана сезимталдыкка тарбиялоо үчүн эң оболу эстетикалык жактан тарбиялоо керек» деген пикири белгилүү. Чынында эле, адамдын "ойлонуп, сезгенин" элестетүү кыйын, бирок ошол эле учурда сулуулук жана анын карама-каршылыгы – көрксүздүк жөнүндө так түшүнүк жок. Башка жагынан алганда, бул белгилүү бир адамдын сулуулук жана көрктүүлүк жөнүндөгү жетиштүү так жана өнүккөн идеясы бар болсо да, бул автоматтык түрдө аны адеп-ахлактуу жана сулуу кылбайт, бирок бул ыктымалдыгын жогорулатып, же ал ошондой болуп калышы мүмкүн экендигин эстен чыгарбоо керек.

Адам аны курчап турган дүйнөдө жашайт. Жарык дүйнөгө келип, бойго жетүү менен ал жашаганды үйрөнөт, ошону менен бирге эле аны курчап турган дүйнөгө ыңгайлашат. Ал тарыхтын жүрүшүндө топтолгон билимди колдонууга үйрөнүп, маданий баалуулуктарды коргошу керек. Инсандын калыптануусунда эстетикалык тарбия маанилүү роль ойнойт. Эстетика искусстводо гана эмес, жашоо-турмушта да сулуулукту көрксүздүктөн ажырата билүү жөндөмүн билдирет.

Азыркы учурда гуманитардык илимдерде «эстетика» түшүнүгүнүн көптөгөн аныктамалары бар жана алардын саны тынымсыз жана туруктуу түрдө көбөйүүдө. Бар болгон бардык аныктамалардын ичинен биз экөөнү гана келтиребиз.

Демек, аныктамалардын биринчисине ылайык, эстетика – «искусстводогу, жаратылыштагы жана жашоодогу сулуулуктун маңызы жана формалары жөнүндөгү, коомдук аң-сезимдин өзгөчө формасы катары искусство жөнүндөгү философиялык окуу» [177].

Бул аныктама боюнча сулуулук (ошондой эле сулуулукка карама-каршы келген нерсе) чындыктын дээрлик бардык кубулуштарына жана объекттерине, анын ичинде көркөм чыгармачылыкка, табиятка, коомдук жана жеке жашоого, искусствонун бардык түрүнө ж.б.у.с. чогуу адамдардын аң-сезиминен өтүп, адамдар тарабынан сулуу, эң сонун, кереметтүү, жагымдуу же тескерисинче, жагымсыз, сүйкүмсүз катары кабыл алынат. Анткени ар бир адам жашына, жынысына, улутуна, ж.б. тигил же бул жол менен курчап турган реалдуулукка анын жагымдуулугу же тескерисинче, жагымсыздыгы жагынан баа берет, эстетика сөзсүз түрдө эмненин сулуу же сулуу эмес, жагымсыз, көрксүз деген окууга же жөнөкөй көз караштардын жана баа берүүлөрдүн жыйындысына айланат жана ошону менен коомдук аң-сезимдин өзгөчө формасы болуп саналат.

Экинчи аныктамага ылайык, «эстетика (байыркы грек тилинен αἰσθητική – сезүүчү, сезимдик) – кубулуштардын өз ара байланышкан эки чөйрөсүн: адамдын дүйнөгө болгон баалуулук мамилесинин спецификалык көрүнүшү катары эстетикалык чөйрөнү, элдин көркөм ишмердүүлүгүн изилдөөчү философиялык илим» [114,773-б.]. Бул аныктамага ылайык эстетиканын эки негизги өңүтү, бөлүмдөрү бар: эстетика адамдын реалдуулукка болгон мамилеси жана эстетика адамдын ишмердүүлүгүнүн спецификалык формасы катары. Белгилей кетсек, бул бөлүмдөрдүн катышы тарых аралыгында өзгөрүүгө учурап, эстетиканы төмөндөтүү аракетинен «искусство философиясына» чейин, аны «искусствонун философиясы» деп чечмелөөсүнө чейин башкача түшүнүлгөн. Эстетиканы бир нече өз алдынча илимий дисциплиналарга – эстетикалык баалуулуктар, эстетикалык кабыл алуу, искусствонун жалпы теориясына бөлүү бир нече жолу сунушталган. Бирок, тажрыйба көрсөткөндөй, чыныгы дүйнөнүн эстетикалык баалуулуктары жана анын көркөм өнүгүүсү тыгыз байланышта аракеттенет. Бул көбүнчө адамдын көркөм ишмердүүлүгү жана эстетикалык активдүүлүгү аныкталганда дагы бир кырдаалды пайда кылган, б.а. эстетикалык кабыл алуу менен чыгармачылык ишмердүүлүк. Эстетиканын эки негизги бөлүктөрү тең өз ара органикалык байланышта болгондуктан, салыштырмалуу өз алдынчалыкка ээ.

Эстетика-сулуулуктун табиятын жана аны кабылдоо принциптерин изилдөөчү философиялык дисциплина. Бул термин искусстводогу, дизайндагы жана адамдын иш-аракетинин башка туюнтмаларындагы табиттерди жана стилдерди сүрөттөө үчүн да колдонулат. Жалпысынан алганда, эстетика искусствонун ар кандай формаларындагы, ошондой эле курчап турган дүйнөдөгү сулуулукту жана гармонияны туюу сезимин жана баалоону билдирет.

Эстетика-сулуулук, искусство жана кабылдоо маселелерин изилдөөчү философиялык дисциплина. Философиянын бул тармагы сулуулук түшүнүгү менен алектенет, анын кандайча кабыл алынарын жана аны жаратуунун негизин кандай принциптер изилдейт.

Кеңири мааниде эстетика искусство, адабият, музыка, архитектура жана ал тургай жаратылыш сыяктуу ар кандай тармактардагы сулуулукту кабыл алууга жана баалоого да тиешелүү. Эстетика кандай сапаттар бир нерсени кооз же гармониялуу кылаарын, ошондой эле адамдын сезимине жана кабылдоосуна кандай таасир этерин түшүнүүгө аракет кылат.

Эстетика түшүнүгүн жасалгалоо, дизайн жана курчап турган дүйнөнү жалпы кабыл алуу маселелериндеги стилди, даамды жана артыкчылыктарды сүрөттөө үчүн да колдонсо болот.

Эстетикалык ойдун калыптануу жана өнүгүү процесси бир катар факторлор менен коштолгон: эстетика туюндурган жана теориялык жактан негиздеген түрдүү таптардын жана социалдык топтордун идеялык жана социалдык-психологиялык өңүттөрү; өзгөрүлүүчү изилдөө предметинин өзгөчөлүктөрү – эстетикалык маданият жана көркөм тажрыйба; эстетикалык теориялар пайда болгон же негизделген философиялардын табияты; тектеш илимдердин (искусство жана адабият таануу, психология, социология ж. б.) өңүттөрү.

Тийиштүү маанидеги эстетиканын тарыхы илимий-теориялык ойломдун калыптанышынан башталган. XVIII кылымдын ортосуна чейин созулган өнүгүүсүнүн биринчи этабында Европада эстетика али өз алдынча илимий дисциплина болмок тургай, анын өзүнүн аталышы да болгон эмес. «Эстетика»

түшүнүгүн илимий колдонууга XVIII кылымдын ортосунда немец ойчул-педагогу Александр Г. Баумгартен киргизип, эстетиканы өз алдынча философиялык дисциплина катары бөлүп көрсөткөн.

Искусство жана сулуулук байыртадан бери эле изилдөөнүн предмети болуп келген. Эки миң жылдан ашык убакыттан бери эстетика философиянын, теологиянын, көркөм практиканын жана искусство таануунун алкагында өнүгүп келген. Өнүгүү процессинде эстетика предмети татаалдашып, улам байып турган. Байыркы мезгилде эстетика табияттын, сулуулуктун жана искусствонун жалпы философиялык маселелерин козгогон. Кайра жаралуу доорунда эстетикалык ой негизинен көркөм практика тармагында өнүгүп, анын предмети көркөм чыгармачылык жана анын жаратылышы менен байланышта болгон. Жаңы доордун башталышында эстетика искусствонун нормаларын калыптандырууга умтулган. Саясат көркөм чыгармачылыктын коомдук максатына, анын моралдык жана таанып-билүү маанисине басым жасап, Агартуу доорунун эстетикасына эбегейсиз зор таасирин тийгизген. Немец философиясынын классиги И. Кант салттуу түрдө эстетика предметин искусстводогу сулуулук деп эсептеген. Бирок эстетика, Канттын пикири боюнча, сулуулук объектилерин изилдебейт, бирок сулуулук жөнүндөгү өкүмдөрдү гана, б.а. соттун эстетикалык кубатына сын болуп саналат. Г. Гегель эстетиканын предметине искусство философиясы же көркөм ишмердүүлүк философиясы деп аныктама берип, эстетика искусствонун дүйнөлүк рухтун системасындагы ордун аныктоо менен алектенет деп эсептеген. Марксисттер эстетикага чындыкты жана коомдун көркөм маданиятын эстетикалык өздөштүрүүнүн табияты жана мыйзамдары жөнүндөгү илим катары аныкташкан. Айтылгандардын бардыгынан эстетика предмети кыймылдуу жана өзгөрмөлүү, ал эми тарыхый көз карашта бул маселе ачык бойдон калууда деген тыянак чыгарууга болот. Чындыгында эстетикага көптөгөн аныктамалардын болушу эстетиканын предметинин да, эстетиканын өзүн түшүнүүнүн да тынымсыз өзгөрүп турушун, эстетикадагы идеялардын өзгөрүшүнүн мобилдүүлүгүн, ошондой эле сулуулук менен көрксүздүк жөнүндөгү ойлордун өзгөрүшүн чагылдырат.

Эстетиканын предмети сыяктуу эле кооздук жана көркөздүк жөнүндөгү түшүнүктөрдүн өзгөрмөлүүлүгүнө, кыймылдуулугуна байланыштуу мыйзам ченемдүү суроо туулат: эстетикалык тарбиянын мааниси барбы? Биздин оюбузча, албетте, бар. Ал эми эстетикалык тарбиянын кыймылдуулугу (ал өзгөрүп жаткан чындыкка ылайыкталышы керек деген мааниде) анын натыйжалуулугун камсыздайт.

"Эстетикалык тарбия" - бул эстетикалык кабылдоонун, Сулуулук сезиминин жана искусствону жана маданий баалуулуктарды баалоо жөндөмүнүн өнүгүү процессин сүрөттөгөн түшүнүк. Бул процесс адамда көркөм табит сезимин, искусствонун ар кандай түрлөрүн талдоо жана кабыл алуу жөндөмүн, ошондой эле маданий мурастарды калыптандырууга багытталган. Эстетикалык тарбия көбүнчө билим берүүнүн маанилүү бөлүгү катары каралат, өнүккөн эстетикалык кабылдоо жана маданий жактан толук инсанды калыптандырууга жардам берет.

Эстетикалык тарбия бир нече себептерден улам билим берүүнүн жана маданий өнүгүүнүн актуалдуу жана маанилүү аспектиси бойдон калууда:

Сулуулук, көркөзү деген эмне деген көз карашы жок адамдар болгон эмес жана жок, эгер адам бала кезинен эле бүтүндөй бир муунду айтпаганда да, өзүнө гана калтырылаары айдан ачык болсо, ал эми анын керемет коом жөнүндөгү идеясы жана көз караштары максаттуу түрдө эч кандай таасир тийгизбейт, анда коомдун өзү убакыттын өтүшү менен коом болбой калуу коркунучуна дуушар болот, б.а. окшош жашоо образы, идеяларынын, көз караштарынын жакындыгы, тили, ишеними ж.б. бириккен адамдардын жамааты - адамдарды бир бүтүндүккө бириктирип, жашап кетүүгө, жашоосун бирге курууга мажбурлаган нерселердин баары кирет.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен эстетикалык тарбияны адамдын реалдуулукка болгон эстетикалык мамилесин калыптандыруунун максаттуу процесси катары аныктоого болот. Бул мамиле адамзат коомунун пайда болушу менен бирге өнүгүп, адамдардын материалдык жана руханий ишмердүүлүгүнүн чөйрөсүндө камтылган. Бул алардын реалдуулуктагы сулуулукту кабыл алуусу

жана түшүнүү, андан ырахат алуу, адамдын эстетикалык чыгармачылыгы менен байланышкан. Эстетикалык тарбиянын идеялары байыркы доорлордо пайда болгон. Эстетикалык тарбиянын маңызы, анын милдеттери, максаттары жөнүндөгү ойлор Платон менен Аристотелдин доорунан баштап бүгүнкү күнгө чейин өзгөрүп келе жатат. Көз караштардагы мындай өзгөрүүлөр эстетиканын илим катары өнүгүшүнө жана анын предметинин маңызын түшүнүүгө байланыштуу болгон. Биздин доордо эстетикалык тарбиялоо, инсанды өнүктүрүү, анын эстетикалык маданиятын калыптандыруу маселеси мектептер менен маданият мекемелеринин алдында турган эң маанилүү милдеттердин бири болуп калууда.

Жашоодогу сулуулук – эстетикалык тарбиянын каражаты жана натыйжасы. Ал жаратылышка, коомдук жана эмгектик ишмердүүлүккө, адамдардын турмушуна, алардын мамилелери менен ажырагыс тыгыз байланышта болуп, искусстводо топтолгон. Эстетикалык тарбиянын системасы бардык эстетикалык кубулуштарын бүтүндөй чындыгын колдонот. Эстетикалык тарбия – инсандын руханий маданиятын калыптандыруунун негиздеринин бири.

Эстетикалык тарбия үй-бүлөдө, маданият, балдарга билим берүү мекемелеринде максаттуу жана стихиялуу, кесиптик жана элдик педагогиканын жардамы менен ишке ашырылат. Эстетика адамга гана таандык болуу менен адамдын иш-аракетинин бардык чөйрөлөрүн камтыйт. Бирок бул - табигый эмес, коомдук процесс болгондуктан эстетикалык жактан адамды тарбиялоого катышат.

Тажрыйбадагы эстетикалык тарбия татаал жана көп кырдуу, татаал көрүнүш. Жаратылыштагы, эмгектеги, коомдук турмуштагы, искусстводогу кубулуштардагы сулуулукту толук баамдап, туура түшүнө билүү, эстетикалык сезимдерди, баа берүүлөрдү, баалоолорду, каалоолорду жана жөндөмдөрдү тарбиялоону, жашоого, искусствого жана адамдын жүрүм-турумуна болгон сулуулук элементтерди камтып турат. Бул ошондой эле идеялык-эстетикалык жактан багытталган окутуунун, өзүн-өзү тарбиялоонун, массалык маалымат каражаттарынын таасиринин процесси жана натыйжасы болуп саналат, анын

жүрүшүндө эстетикалык билимдердин системасы өздөштүрүлүп өзгөчө мааниге ээ болуу менен чыгармачылык шык жана дүйнө тааным калыптанат. Акырында, эстетикалык тарбия – адамдын эстетикалык маданияттын байлыгын өздөштүрүү, адамдын маанилүү күчтөрүнүн өнүгүүсүндө көрүнгөн искусствого жана чындыкка болгон эстетикалык мамилесин максаттуу түрдө калыптандыруу болуп саналат.

Эстетикалык тарбиянын бир катар мүнөздүү белгилери бар: эстетикалык тарбия активдүү келип, ал адамдын жашоосунун бардык чөйрөлөрүн камтыйт. Адамдын кулк-мүнөзүн аныктап, андагы сезимдик жана интеллектуалдык башталыштарды, өзгөчө анын жашоосунун алгачкы этабындагы искусство, жаратылыш, адамдык мамилелер жана курчап турган жашоо мейкиндиги аркылуу өнүктүрүүгө багытталган. Эстетикалык тарбия иш-аракеттин бардык түрлөрүндө, анын сезимдерине дайыма таянуу менен ишке ашырылат. Ошол эле учурда тарбиянын ар бир тарабына эстетикалык аспекти берилиши мүмкүн: «эмгек эстетикасы», «жүрүм-турум эстетикасы», «сабак эстетикасы» ж.б. Эстетикалык тарбиялоо процессин тар жана кеңири мааниде кароого болот. Эстетикалык тарбия кеңири мааниде инсандын бардык касиеттери менен тыгыз байланышта болуп, анын ар тараптуу руханий байышына өбөлгө түзөт. Тар мааниде эстетикалык тарбия – инсанды өнүктүрүүнүн багыттарынын бири, ал психикалык, адеп-ахлактык, физикалык жактан өзүнүн конкреттүү милдеттерин атайын каражаттардын жардамы менен чечет.

Эстетикалык тарбиянын бир нече негизги функциялары бар, атап айтканда, алар:

-көркөм образдардагы дүйнө жөнүндөгү маалыматты өздөштүрүү, иштетүү жана берүү функциясы; образ-сүрөттөлүштөрдүн жардамы менен ой жүгүртүү гана ишке ашпастан, маалымат сактоо;

-гедонисттик функция, инсандын калыптанышы эстетикалык ырахат алуу тажрыйбасы түрүндө ишке ашса, бул процес жагымдуу мүнөзгө ээ болот;

-жаратылыштагы, искусстводогу, жашоодогу сулуулук менен баарлашууда адам өзүнүн денесинин жалпы абалына жакшы таасир этүүчү оң эмоцияларды баштан өткөргөндөгү компенсациялык функция;

-эстетикалык тарбия адамдын эмоционалдык чөйрөсү менен тыгыз байланышта болуп, искусствонун аң-сезимге тийгизген таасири зор;

-эстетикалык тарбиянын дүйнөнүн абалын эстетиканын категориялары боюнча талдоо жөндөмүн калыптандыруу жана аны “сулуулуктун мыйзамдарына ылайык өзгөртүү” жөндөмдүүлүгү менен байланышкан социалдык кайра түзүүчү функция.

Эстетикалык тарбиялоо процессинде инсандын эстетикалык маданияты калыптанат. М. А. Вербин аныктамасына ылайык, «адамдын эстетикалык маданияты - адамдын сулуулук менен толук баарлашуусуна жана аны жаратууга активдүү катышууга мүмкүндүк берүүчү өзөк, негизги касиети» [29,15-б.]. Мындан тышкары, эстетикалык маданият «адеп-ахлактык өзүн-өзү өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт, дүйнөгө оптимисттик көз карашты, руханий баалуулуктарды өнүктүрүүдө активдүү позицияны калыптандырат, бир сөз менен айтканда, гармониялуу инсандын баалуулуктарын тарбиялоого өбөлгө түзөт» [29,16-б.].

Сөздүн кеңири маанисинде маданият – бул адам өзүнүн тарыхый өнүгүү процессинде жараткан руханий жана материалдык баалуулуктардын жыйындысы. Объективдүү шартталган маданият адамдын аң-сезиминен өтүп, акыры калыптанып, конкреттештирилет. Демек, маданиятты түшүнүүнүн алдыңкы башталгыч чекити анын гуманисттик маңызын таануу жана адамдын объектти өзгөртүүчү ишмердүүлүгү.

Маданияттын ар кандай аспектилери бар. Алардын ичинен эң кеңири тарагандары коомдук өндүрүштүн негизги түрлөрүнө ылайык — материалдык жана руханий маданият. Материалдык маданият адамдын материалдык ишмердүүлүгүнүн бүткүл чөйрөсүн жана анын натыйжаларын (куралдар, эмгек процесси, турак-жай, кийим-кече ж. б.) камтыйт.

Руханий маданият руханий чыгармачылык процессин бир эле учурда көркөм чыгармалар, илимий ачылыштар, диний окуулар ж.б. түрүндөгү руханий баалуулуктарды камтыйт. Руханий маданият саясий, эстетикалык, көркөм, адеп-ахлактык, илимий ж.б. камтып турат. Эстетикалык маданият – руханий маданияттын бир бөлүгү. «Эстетикалык маданият» түшүнүгүн ачып берүү менен М. С. Каган, Э. Б. Краинская, А. Б. Пирадов, Г. Ф. Сунягин белгилегендей, ал «... сезимталдыкты жана интеллектти, адамдын жөндөмдүүлүктөрүн, анын «жакшы» жашоо жөнүндөгү жалпы жана топтук идеяларын, акырында адам тарабынан жаратылган реалдуу объектилерди жана жүрүм-турумдун формаларын камтыган, табигый зарылчылыктын мыйзамдары, ошондой эле сулуулук мыйзамдары боюнча кыйла татаал система болуп чыгат. Бул эмне үчүн инсандын эстетикалык маданияты тубаса эмес, анын дээрлик бүткүл жашоосунда оюн менен эмгектин, ой жүгүртүүнүн, таптык күрөштүн жана тарыхый билимдин процессинде тарбияланарын ачык көрсөтөт» [122, 99-б.].

Жалпы эле коомдун эстетикалык маданиятынын деңгээли ар бир адамдын эстетикалык маданиятына жараша болот. Жекелик жалпы эстетикалык деңгээлден бир топ алдыда же артта болушу мүмкүн. Ушуга байланыштуу эстетикалык маданияттын калыптануу процесси кеңири мааниде адам эң аз дегенде муктаждыктар жана мүмкүнчүлүктөр менен аныкталган эстетикалык маданияттын коомдук зарыл деңгээлине ээ болууга тийиш экендиги.

Эстетикалык маданият эстетикалык билимди, жөндөмдү, муктаждыкты, эстетикалык тарбиянын жана өнүгүүнүн деңгээлин камтыйт. Чындыктын жана искусствонун кубулуштарына эстетикалык баа берүү жөндөмдүүлүгүн үйрөнүү керек, ошондой эле эстетикалык кабылдоо, эстетикалык ой жүгүртүү жөндөмүн, эстетикалык табитти өнүктүрүү зарыл. Эстетикалык маданият эстетикалык кабыл алуунун, сезимдердин, табиттин өркүндөтүү жөндөмдүүлүгүнөн келип чыккан эстетикалык муктаждыктардын кендиги жана тереңдиги менен мүнөздөлөт. Ал элестүү ой жүгүртүүнү чыгармачылык процесс катары өнүктүрүүнү билдирет, чыгармачылык изденүү жөндөмдүүлүгүнөн, мурдатан эле белгилүү болгон, көнүмүш нерселерден чыгууга умтулууда. Эстетикалык

маданият адамдын өзү үчүн маанилүү болгон чыгармачылык ишмердүүлүгүн бекитүү жөндөмдүүлүгүн гана эмес, эстетикалык баалуулуктарды сиңирип, керектөөсүн дагы камсыз кылат.

Эстетикалык билимдер негизги эстетикалык жана көркөм мыйзамдар менен таанышууну гана эмес, аларды түшүнүү камтыйт. Эстетикалык билим инсандын эстетикалык өнүгүүсүнүн негизи, алар эстетикалык аң-сезим сыяктуу кубулуштун негизги компоненти болуп саналат. Акыркысы коомдук аң-сезимдин бир бөлүгү, бирок эстетикалык аң-сезимдин мүнөздүү белгиси анын эмоционалдуулугу болуп саналат. Г.З.Апресяндын аныктамасына ылайык, эстетикалык аң-сезим «...адамдын дүйнөгө болгон эстетикалык мамилесинин бардык байлыгын чагылдырган, анын гармонияга, жеткилеңдикке, сулуулуктун идеалына адекваттуу эффективдүү мамилесин билдирген коомдук аң-сезимдин тигил же бул формасы же бөлүгү» [127, 30-б.].

Бирок эстетикалык аң-сезим баа берүүчү мүнөзгө ээ, ошондуктан эстетикалык билим зарыл, бирок ал эстетикалык маданияттын жалгыз элементи эмес. Процесс белгилүү бир билимди өздөштүрүү, туруктуу баалоочу идеяларды калыптандыруу, эстетикалык сезимдик ийкемдүүлүктү өнүктүрүүнү гана эмес, ошондой эле адамдын эмгектик жана оюндук ишмердүүлүгүнө байланыштуу алардын жүрүм-турумунда, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү. Инсандын эстетикалык маданиятынын түзүлүшүндө интеллектуалдык элементтер маанилүү ролду ойнойт. Эстетикалык маданият эстетикалык билимдин объектисинин, эстетикалык критерийлердин жана баалардын көлөмүнүн кеңейишине шарт түзөт. Ошентип, инсандын калыптануу процесси көбүнчө эстетикалык аң-сезимдин бүтүндөй өнүгүшүнө, элестетүүнүн өзгөчөлүктөрүнө, суктануу сезимине, гармония жана дисгармония сезимине көз каранды.

Эстетикалык аң-сезим өзүнө сезимдерди, табиттерди, баа берүүлөрдү, идеалдарды, баа берүүлөрдү ж.б. камтыйт. Инсан бул чындыкты эстетикалык планга которот, аны турмуштук көрүнүштөрүнүн толуктугунун жана жеке түшүнүгүнүн көз карашынан баалайт. Аң-сезим аркылуу гана эстетикалык

баалуулуктар инсан үчүн чоң мааниге ээ болот. Ал өзүнүн ишмердүүлүгүндөгү, жүрүм-турумундагы адамдын эстетикалык көрүнүштөрүн жана маданиятын башкарган татаал системалуу формация; анын алдыңкы компоненттери болуп искусствого жана чындыкка сезимдик-эмоционалдык баа берүүчү мамиледе интеграцияланган эстетикалык муктаждыктар, сезимдер, табиттер, баа берүүлөр, идеалдар жана көз караштар саналат.

Эстетикалык аң-сезим – бул реалдуулуктун бүтүндөй, эмоционалдык жактан бай чагылдырылышы, мында адамдын реалдуулукка болгон эстетикалык мамилеси, анын сулуулук жана көрксүздүк, бийиктик жана өзгөрүлгүстүк, трагедиялык жана комедиялык ж.б. дүйнөнүн татаал, эки жактуу, карама-каршылыктуу мүнөзү эстетикалык аң-сезимде конкреттүү формаларда – эстетикалык кабылдоолордо, тажрыйбаларда, сезимдерде, баалоодо, идеалдарда чагылдырылат. Эстетикалык аң-сезимдин категорияларынын (жогоруда белгиленген: сулуулук жана көрксүздүк, трагедиялык жана комедиялык ж.б.) белгиленген жупталышы акырында адам ишмердүүлүгүнүн өзүнүн карама-каршылыктуу мүнөзүнө, адамдардын объективдүү дүйнөгө жана өзүнө болгон мамилеси менен шартталган.

«Курчап турган чындыктын предметтеринин жана кубулуштарынын эстетикалык маңызын чагылдыруу процесси» [41, б. 272] – деп белгилеген В.И.Логинова менен П.Г.Саморукованын пикири боюнча, чындыктын эстетикалык өнүгүүсүнүн баштапкы этабы болуп көркөм-эстетикалык кабылдоо саналат.

Эстетикалык аң-сезимдин түзүлүшүндө эстетикалык кабылдоо чоң роль ойнойт. Ага реалдуулуктун жана искусствонун эстетикалык таасиринин күчтүүлүгү адамдын эстетикалык кабыл алуу жөндөмүнүн канчалык өнүккөндүгүнө жараша болот.

Эстетикалык кабылдоо бүтүндүгү жана жакындыгы менен мүнөздөлөт. Субъектин өзүн-өзүн кабылдоо объектисин таап, анын өзү үчүн эстетикалык баалуулугун ачып, кабылдоо объектисинен гана эмес, процесстин өзүнөн да ырахат алуусунан көрүнөт. Чындыктын объектисин же көркөм чыгарманы

эстетикалык кабыл алуу процессинде ага бардык элементтери өз ара байланышта болгон бирдиктүү организм катары бүтүндөй көз караш түзүлөт, ал эми чагылдыруу каражаттары мазмунга баш ийет.

Эстетикалык кабылдоо чыгарманын көзгө көрүнөрлүк сапаттарын үстүртөн, таза сырттан түшүнүүдөн баштап, анын бардык тереңдиги менен ачылган маңызын, маанисин түшүнүүгө чейин ар кандай тереңдикке жете алат.

Эстетикалык кабылдоо ар кандай татаалдык жана толуктук даражасына жетиши мүмкүн. Бул жерде көп нерсе кабылдоочу адамдан - анын мындай кабылдоого даярдыгына, анын мүнөзүнө, эстетикалык тажрыйбасына, кызыкчылыктарынын диапозонуна ж.б. көз каранды. Бирок, баарынан мурда, ал чыгарманын өзүнө, анын көркөм мазмунунун маанилүүлүгүнө же анча маанилүү эместигине, андагы ой-сезимдердин чөйрөсүнө жараша болот.

Эстетикалык кабыл алуу процесси татаал, ал аң-сезимдин түпкүрүндө өткөндүктөн, сырттан айтылган белгилери жок, байкоо жүргүзүүдө бекитүү кыйын.

Эстетикалык тарбия адамдын эстетикалык сезимдерин, аң-сезимин калыптандырууга жана инсандын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт. Эстетикалык сезимдер кабыл алуунун, эмоциянын негизинде түзүлөт; эстетикалык аң-сезимге эстетикалык билим (теория), эстетикалык көз караштар кирет. Эстетикалык жөндөмдүүлүктөр ишмердүүлүктө ишке ашат.

Эң натыйжалуу эстетикалык тарбия эрте жаштан башталат, бул - эмоционалдык-образдуу ой жүгүртүүнүн, курчап турган дүйнөнү сезип, таануунун активдүү калыптануу мезгили. Бул курак өзгөчөлүктөрү искусство жана жаратылыш аркылуу эстетикалык тарбия берүүгө натыйжалуу жардам берет.

Эстетикалык сезимдер эстетикалык аң-сезимдин маанилүү курамдык бөлүгү экенин белгилей кетмекчибиз. Эстетикалык сезим – «эстетикалык объект катары кубулуштарга туруктуу (кайталануучу) эмоционалдык реакция; бул адамдардын эстетикалык таасирлерди алуу жана аларды башынан өткөрүү жөндөмдүүлүгү; бул окуялардын өзү (сулуулуктан ырахат алуу, улуулукту

кабыл алуудагы толкундануу, жашоодогу жана искусстводогу трагедиялык жана күлкүлүү сезимдерден улам пайда болгон эмоциялар)» [37,170-б.]. Эстетикалык сезимдер татаал психикалык түзүлүштөр, алар ар түрдүү көрүнүштөрү менен айырмаланат. Эстетикалык сезимдер адамдын бүткүл руханий дүйнөсүн, анын өз алдынчалуулугун чагылдырат. Эстетикалык сезим предметтик-кырдаалдык мүнөзгө тийиштүү. Ал ар дайым предметке багытталып, аны эстетикалык жактан каалаган реалдуулуктун элеси катары элестетип чыгарат. Л.С.Выготский качан сезим кыялдын тегиздигине өтүп, ал элестетүү аны түрткөн эстетикалык сезимдин кош чагылдырылышынын мыйзамын сүрөттөйт [31, 126-б.].

Эстетикалык аң-сезимдин эң жогорку формасы болуп эстетикалык идеал эсептелет. Философиялык сөздүктө эстетикалык идеал «... тарыхый жактан адамдын чыгармачылык күчтөрүнүн эркин жана универсалдуу өнүгүүсүндө чагылдырылган субъект менен объекттин, адамдын жана коомдук бүтүндүктүн (ошондой эле табияттын) эң толук гармониялуу биримдиги, өзүнчө бир максаты» деп айтылат [113,154-б.]. Эстетикалык идеал эстетикалык кемчиликсиздиктин идеясы, искусстводогу жана чындыктагы сулуулукка баа берүүнүн критерийи катары каралат. Бул категория адамдын курчап турган реалдуулук менен өз ара аракеттенүүсүнүн бардык тармактарына жайылтылат жана адамдардын эң мыкты социалдык системасын, эң адилеттүү коом, жалпысынан жакшы жашоо жөнүндөгү идеяларын чагылдырат.

Эстетикалык идеалдын өзгөчөлүгү эстетикалык аң-сезимдин бардык өзгөчөлүктөрүн өзүнө камтыйт жана эмоционалдык-теориялык чөйрөдө көрүнөт. «Идеалдын аркасында адамдын дүйнөгө көз карашы, сөзүнүн мазмундуу системасы, ошону менен бирге эстетикалык табити да бири-бирине байланышып турат... Эстетикалык идеал өздүк реакцияны гана эмес, сезимдерди жакшыртуунун максатка умтулуусун да болжолдойт. Мындай идеалды биротоло берүү мүмкүн эмес. Ал ар бир инсан жана бүткүл адамзат менен бирге кыймылдайт, жыгылат жана көтөрүлөт» [124, 137-б.]. Эстетикалык идеал ар түрдүү функцияларды аткара алат: максат жана программа, норма жана эталон,

баалоо критерийи катары кызмат кылат, көркөм чыгарманын мазмунун чагылдырып, эстетикалык ишмердүүлүк процессин жөнгө салат.

Өнүккөн эстетикалык аң-сезимдин негизги мазмуну жана функциялары курчап турган чындыкка эстетикалык мамиледе чагылдырылат. Эстетикалык мамиленин аракетинин механизми, Л.П. Печко тарабынан төмөнкүчө чагылдырууга болот: «Анын бир бутактары сыртка бурулган – локатор сыяктуу курчап турган дүйнөдөн жана маданият чөйрөсүнөн эстетикалык маалымат алып турат, экинчиси инсандын эстетикалык аң-сезиминин тереңдигине сугарылган жана эстетикалык таасирлердин алынган образдарга болгон жекече жооптору» [103, 13-б.]. Мамиле түшүнүгү субъект-объекттик мамилени болжолдойт. Эстетикалык мамиле «субъекттин объект менен болгон руханий байланышы, экинчисине кызыксыз кызыгууга негизделген жана аны менен баарлашуудан терең руханий ырахат алуу сезими менен коштолгон» [94, 244-б.].

Эстетикалык аң-сезимге байланыштуу эстетикалык муктаждык жөнүндө сөз кылуу зарыл, бул «адамдын эстетикалык баалуулуктарга болгон кызыгуусу, адамдын ишмердүүлүктүн ар кандай формаларында эстетикасын өнүктүрүүнүн жана жаратуусунун баштапкы чекити жана биринчи кезекте көркөм ишмердүүлүк, искусстводо эстетикалык принцип эң топтолгон формада чагылдырылган» [121, 266-б.].

Эстетикалык муктаждыктар эстетикалык маалыматты алууга умтулууда, эстетикалык ырахат алып келген нерсени кайра-кайра кабылдоодо, көркөмдүккө чыдабоо жана аны жок кылууга умтулуудан көрүнөт. Эстетикалык муктаждыкты эстетикалык аң-сезимдин кыймылдаткычы, адамды чындыкты эстетикалык изилдөөгө үндөгөн фактор катары кароого болот. Эстетикалык муктаждык эстетикалык сезим менен тыгыз байланышта болуп, эстетикалык идеалдардын калыптанышына таасирин тийгизип, эстетикалык баалоодо чагылдырылат. Эстетикалык керектөөлөрдүн мазмуну жеке адамдын, анын ичинде эстетикалык кызыкчылыктарын да аныктайт.

Эстетикалык кызыкчылыктар инсандын эстетикалык маданиятынын маанилүү мүнөздөмөлөрү болуп саналат. Аларда объективдүү мамилелер жана

муктаждыктар субъективдүү мотивдер, эмоциялар, эрк менен байланышкан. Эстетикалык кызыгуу предметтик багытты чагылдыргандыктан, дүйнөгө эстетикалык мамиленин калыптанышына өбөлгө түзөт.

М.Д.Таборидзе мындай деп жазат: «... мамилелердин ар бир түрүнүн өзгөчөлүктөрү, анын ичинде эстетикалык, чындыктын ал багытталган тарабынын өзгөчөлүктөрү, ошондой эле адамдын мамиленин бул түрүнө болгон даярдыгы менен аныкталат» [123, 47-б.]. Эстетикалык мамиле объекттин табигый жана коомдук сапаттарынын байлыгына жана көп түрдүүлүгүнө, ошондой эле объекттин эстетикалык жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшүнө жараша болот. Эстетикалык мааниде адамдын реалдуулуктун предметтерин жана кубулуштарын кабылдоо жөндөмдүүлүгү маанилүү роль ойнойт. Эстетикалык мамиле эстетикалык идеалдын мазмуну менен аныкталат, ага ылайык объектиге баа берилет.

Эстетикалык маданият, эстетикалык аң-сезим, эстетикалык кызыкчылыктар эстетикалык ишмердүүлүксүз жана андан тышкары жашай албайт.

Эстетикалык ишмердүүлүк ар түрдүү мүнөзгө ээ. Искусство менен катар эстетикалык иштин адистештирилген түрлөрү бар: көркөм кол өнөрчүлүк, архитектуранын айрым түрлөрү, дизайн ж.б. эстетикалык өнүгүү адамдын ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүндө ишке ашырылат. Эстетикалык принцип адамдардын эмгек ишмердүүлүгүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат, ал эмгек процессинин өзүнүн жана анын шарттарынын кооздугунун, эмгек куралдарынын эстетикалык артыкчылыгынын, адамдын иш-аракетинин продуктыларынын кооздугунун жана максатка ылайыктуулугунун айкалышы катары каралат.

Эстетикалык ишмердүүлүктүн негизги элементи болуп адам саналат, иш-аракеттин натыйжасы анын эстетикалык аң-сезиминин өнүгүшүнө, экономикалык иш-аракеттерге, жөндөмдүүлүгүнө, гармония сезимине жараша болот. Ошону менен бирге объективдүү дүйнөнү эстетикалык идеалга ылайык жаратуу процесси адамдын өзүнүн, анын чыгармачылык күчү менен жөндөмдүүлүгүнүн өркүндөшүнө алып келет.

Ошентип, илимий эмгектерди талдап чыккандан кийин, инсандын эстетикалык маданияты өз ара байланышкан үч компоненттин: эстетикалык аң-сезимдин, эстетикалык мамиленин жана эстетикалык активдүүлүктүн жыйындысы деген тыянак чыгарууга болот. Эстетикалык аң-сезим эстетикалык маданияттын негизги багыттоочу факторунун ролун ойнойт. Эстетикалык мамиле эстетикалык аң-сезим менен тышкы дүйнөнүн ортосундагы байланышты орнотууга мүмкүндүк берет. Эстетикалык ишмердүүлүк – эстетикалык маданияттын ишке ашыруучу фактору, анын аркасында эстетикалык аң-сезимдин элементтери материалдык продуктыларда объективдешет. Инсандын эстетикалык аң-сезиминин арачылыгы менен эстетикалык ишмердүүлүк бир эле учурда эстетикалык аң-сезимди калыптандыруучу фактор катары кызмат кылат.

Эстетикалык маданияттын бардык компоненттери бири-бири менен тыгыз байланышта болгондуктан, эстетикалык маданияттын калыптанышы бир бүтүн процесс болуп саналат, анын жүрүшүндө инсандын эстетикалык маданияты, ал эми акыркысы аркылуу коомдун эстетикалык маданияты калыптанат. Инсандын эстетикалык маданияты төмөнкүчө чагылдырылат: эстетикалык билимде; сезимдик-баалуулук эстетикалык аң-сезимди жана анын сулуулук менен кемчиликсиз, комедиялык, трагедиялык, көрксүздүк ж.б. сапаттарын чагылдырган формаларын өнүктүрүүдө; эстетикалык жана көркөм баалуулуктардын ар түрдүүлүгүнө багыттоого мүмкүндүк берген жана адамдын каалоолорун билдирген эстетикалык мамилелердин жеке өнүккөн системасында; эстетикалык кубулуштун формасы менен мазмунун туюмдук же аң-сезимдүү талдоо жана өзүнүн эстетикалык көз карашын объективдүү, ошондой эле субъективдүү мотивациялоого, өзүнө баа берүүгө болгон даярдыгында; адамдын иш-аракетинин бардык түрлөрүндө реалдуулуктун чыгармачылык аналогдору катары аракеттенүүчү эстетикалык жана көркөм образдардын айкалышуусуна, чыгармачылык процесс катары образдуу ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдө; эстетикалык таасирлерди чагылдырууда, тандоодо, баалоодо жана чыгармачылык менен чагылууда, айланадагы адамдар менен руханий жактан маанилүү эстетикалык байланышта жана эң негизгиси коомдук

чыгармачылыктын ар кандай формаларында ишке ашкан эстетикалык ишмердүүлүктө; эстетикалык баалуулуктарды руханий жактан керектөө жөндөмүндө; адам жашоосунун сезимдик-эмоционалдык, интеллектуалдык чөйрөлөрүн бириктирген көркөм табитти өнүктүрүүдө, башкача айтканда, сезимдик баалоо жана пикирди, тажрыйбаны баалоо.

Изилдөөнүн бул бөлүмүндө эстетиканын негизги категорияларынын бири болгон табит көрүнүшүнө көңүл бурабыз. Белгилүү болгондой, И.Кант эстетика – бул табитти баалоо илими, ал философтун аныктамасы боюнча «сулуулукка баа берүү жөндөмү» болуп саналат, акылга эмес, ырахаттануу же нааразы болуу сезимине негизделген.

Эстетикалык табит түздөн-түз эмоционалдык мүнөзгө ээ болуп, өзүнө карата эстетикалык мамилени пайда кылган объектке тийгенде гана ачылат. Ал мурда тааныш болбогон объектилерди, чындыктын кубулуштарын, искусство чыгармаларын алардан алган таасирлерге таянуу менен баалоого мүмкүндүк берет.

Эстетикалык табиттин сапаты андагы айтылган субъективдүү баа объективдүү эстетикалык баалуулукка канчалык деңгээлде туура келгенине жараша болот. Жакшы эстетикалык табит чыныгы сулуулуктан ырахат алуу жана жаманды четке кагуу жөндөмүн болжолдойт. Даамдын сандык мүнөздөмөсү болуп анын өнүгүү даражасы жана кендиги саналат. Эстетикалык табитти өнүктүрүү эстетикалык баалуулуктарды түшүнүү тереңдиги менен аныкталат. Даамдын кендиги эстетикалык баалуулуктардын аянты канчалык кең экендигинен көз каранды.

Эстетикалык табит инсандын эстетикалык маданиятынын маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. Эстетикалык аң-сезимдин психологиялык жана теориялык деңгээлдеринин ортосунда ортонку өнүттү ээлеп, табит өнүккөн эстетикалык аң-сезимдин өзөгүн жөнгө салуучу ролду ойнойт. Эстетикалык табит эстетикалык муктаждыктардын мүнөзүн аныктайт.

Орус изилдөөчүсү Г.З. Апресян жаш муундардын эстетикалык табитин өнүктүрүү үчүн бардык иш-чаралардын төмөнкү комплексин сунуш кылган:

- жаратылыштын жана социалдык чындыктын сулуулугун кабылдоо жана сезүү жөндөмүн өнүктүрүү; аларда эстетикалык кубулуш катары коом тарабынан ортомчу болгон нерсени ачып берүү;
- жигердүү кабыл алуу гана эмес, көркөм чыгарманы түшүнүү жана баалоо;
- ар бир адамда өзүнүн чыгармачылык күчтөрүн билгичтик менен пайдаланууга умтулууну өнүктүрүү;
- сулуулукка болгон муктаждыкты түшүнүү, андан ырахат алуу жөндөмүн өнүктүрүү;
- бардык нерседе: табиятта жана искусстводо, коомдук турмушта, эмгекте, коомдук мамилелерде, күндөлүк турмушта жана жеке жүрүш-турушта сулуулуктун ырастоосу үчүн ан-сезимдүү күрөшүү. Өзү сезимге, табитке, идеяга жараша сүрөтчү болот [30, 23-б.].

Эстетикалык табит – эстетикалык тарбиянын эң маанилүү компоненти болуп саналат. Белгилүү бир мааниде эстетикалык тарбия – бул эстетикалык табитти тарбиялоо, өнүктүрүү жана өркүндөтүү, бирок, албетте, ага толугу менен төмөндөтүлгөн эмес.

Диссертациялык изилдөөнүн “Эстетикалык тарбиянын маңызы жана негизги категориялары” деп аталган биринчи баптын биринчи бөлүмү боюнча төмөнкүдөй тыянактарды чыгарабыз:

1. Эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү: эстетикалык тарбия адамдарга эмоцияларын жакшыраак түшүнүүгө жана билдирүүгө жардам берүү менен эмоционалдык интеллектти өнүктүрөт. Искусство жана маданият сезимдерди жана тажрыйбаларды билдирүү жана кабыл алуу үчүн күчтүү каражат болушу мүмкүн.

2. Баалуулуктарды жана сынчыл ой жүгүртүүнү калыптандыруу: искусствону жана маданиятты изилдөө адамдарга өз баалуулуктарын калыптандырууга жана сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө жардам берет. Ал ар кандай көз караштарды, стилдерди жана каада-салттарды талдоого жана баалоого үйрөтөт.

3.Маданий сабаттуулукту жогорулатуу: эстетикалык тарбия заманбап көп кырдуу жана маданияттар аралык коомдо маанилүү болгон маданий сабаттуулукка өбөлгө түзөт. Бул адамдарга маданий мурастарды жана каада-салттарды жакшыраак түшүнүүгө жана урматтоого жардам берет.

4.Чыгармачыл ой жүгүртүүгө түрткү берүү: Искусство жана маданият чыгармачыл ой жүгүртүүгө түрткү берет жана көйгөйлөрдү чечүүдө инновациялык мамилелерди өрчүтө алат. Эстетикалык тарбия чыгармачылыкты жана абстрактуу ой жүгүртүү жөндөмүн өркүндөтөт.

5.Коомдук ынтымакты жайылтуу: маданияттардын жана искусствонун ар түрдүүлүгүн түшүнүү жана баалоо гармониялуу жана урматтуу коомду түзө алат. Эстетикалык тарбия толеранттуулукту жайылтууда жана айырмачылыктарды түшүнүүдө роль ойной алат.

Жалпысынан, эстетикалык тарбия инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнө жана гармониялуу коомдун калыптанышына өбөлгө түзүүчү билим берүүнүн маанилүү компоненти бойдон калууда.

1. Эстетикалык ойломдун калыптануу жана өнүгүү процесси бир катар факторлор менен багытталган: эстетика туюндурган жана теориялык жактан негиздеген түрдүү таптардын жана социалдык топтордун идеялык жана социалдык-психологиялык өнүттөрү; өзгөрүлүүчү изилдөө предметинин өзгөчөлүктөрү – эстетикалык маданият жана көркөм практика; эстетикалык теориялар пайда болгон же негизделген философиялардын табияты; тектеш илимдердин (искусство жана адабият таануу, психология, социология ж. б.) өнүттөрү.

2. Эстетикалык тарбияны адамдын реалдуулукка эстетикалык мамилесин калыптандыруунун максаттуу процесси катары аныктоого болот. Адамзат коомунун пайда болушу менен бул мамилелер аны менен бирге өнүгүп, адамдардын материалдык жана руханий ишмердүүлүгүнүн чөйрөсүндө камтылган. Бул алардын реалдуулуктагы сулуулукту кабыл алуусу жана түшүнүү, андан ырахат алуу, адамдын эстетикалык чыгармачылыгы менен байланышкан. Эстетикалык тарбиянын идеялары байыркы доорлордо пайда

болгон. Биздин доордо эстетикалык тарбиялоо, инсанды өнүктүрүү, анын эстетикалык маданиятын калыптандыруу маселеси мектеп жана маданият мекемелеринин алдында турган эң маанилүү милдеттердин бири болуп калууда.

4. Жалпы коомдун эстетикалык маданиятынын деңгээли ар бир адамдын эстетикалык маданиятына жараша болот. Жекелик жалпы эстетикалык деңгээлден бир топ алдыда болушу мүмкүн, бирок андан бир топ артта да болушу мүмкүн. Ушуга байланыштуу эстетикалык маданияттын калыптануу процесси кеңири мааниде адам эстетикалык маданияттын эң аз дегенде муктаждыктары жана мүмкүнчүлүктөрү менен аныкталуучу коомдук зарыл деңгээлине ээ болушу керек, ал эстетикалык билимди, жөндөмдү, муктаждыкты, эстетикалык билимди, жөндөмдүүлүктү, керектөөлөрдү, эстетикалык маданиятты өзүнө камтышы керек. Чындыктын жана искусствонун кубулуштарына эстетикалык баа берүүнү жүргүзүү, эстетикалык кабыл алуу, эстетикалык ой жүгүртүү жөндөмүн үйрөнүп, эстетикалык табитти өнүктүрүү зарыл.

1.2. “Эстетикалык табит” түшүнүгү жана анын социалдык-философиялык мазмуну

Адамдын инсандык муктаждыктарынын бири болуп анын сулуулукка, гармонияга, үндөштүккө, бүтүндүккө болгон муктаждыгы саналат. Сулуулук адамды мээримдүүлүккө, ачыктыкка, бийик сезимдерге тарбиялайт. Ал адамды асылдандырып, анын жашоосун белгилүү бир мааниге толтурат. Сулуулукту түшүнүү, гармония сезими менен жабдылган ар бир адам ар кандай предметтен, жаратылыш кубулуштарынан сулуулукту көрүүгө гана умтулбастан, үйүн, жумуш ордун, эс алуу жайын кооздоп, өзүнүн эстетикалык табитине ылайык кооз чөйрөдө жашоого аракет кылат.

Эстетикалык тарбия аң-сезимдин түздөн-түз эстетикалык чөйрөсүн байытат, алар: эстетикалык табит, баалуулук багыттары, идеалдар, көз караштар, критерийлер. Ал өзүнүн таасиринин чөйрөсүндө бардык инсанды камтыйт.

Эстетикалык иш-аракет сулуулукту түшүнүүгө, сезүүгө тарбиялоого, активдүү жаратууга жана аны реалдуулукка которууга умтулуу болуп саналат, ал адамдардын билимин кеңейтүүгө, алардын сезимдер дүйнөсүн калыптандырууга, адамгерчиликти өнүктүрүүгө жана орнотууга багытталган деп божомолдоо керек, о.э. башка адамдарга, жашоого болгон адамгерчиликтүү мамилеси. Тарбия өзүнүн милдети катары сулуулук жөнүндө туура түшүнүктөрдү өрчүтүүнү, ошондой эле жогорку жеткилең эстетикалык табитти калыптандырууну коёт. Билим берүү процессинде эстетикалык ишмердүүлүктүн өзү эстетикалык табитти калыптандырууну билдирет.

Эстетикалык табиттин калыптануу процессинде инсандын эстетикалык баалуулуктар дүйнөсүнө багыт алуусу, аларга жакындашуусу болору белгилүү. Чыгармачыл иш процессинде пайда болгон эстетикалык баалуулуктарды түшүнүү үчүн чыгармачылык мүнөзгө ээ болушу мүмкүн эмес.

Адамзат топтогон бардык эстетикалык тажрыйбаны муундан муунга өткөрүп берүүнүн эң маанилүү каражаты болгон эстетикалык табит өзүнүн спецификалык милдеттерин аткарат [30, 60-б.]. Биринчиден, бул элементардык эстетикалык билимдердин жана таасирлердин белгилүү бир запасын түзүү менен башталат, ансыз эстетикалык маанидеги предметтерге жана кубулуштарга болгон ыктоо, каалоо, кызыгуу жаралбайт. Жаратылыш, адам, көркөм баалуулуктар дүйнөсү, эстетикалык өздөштүрүү жөнүндөгү билимдердин ар тараптуулугу жана байлыгы кеңири кызыкчылыктардын, муктаждыктардын, жөндөмдүүлүктөрдүн калыптанышына негиз болуп саналат, бул алардын ээсинде жашоонун бардык жолдору өзүн эстетикалык чыгармачылык адамдай алып жүрөт. Эстетикалык билимдин адамдын турмушу менен болгон түздөн-түз байланышынан биз инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнүн зарыл жолдорунун бири. Экинчиден, эстетикалык табитти калыптандыруунун милдети адамдын мындай социалдык-психологиялык сапаттарын көркөм жана эстетикалык кабыл алуу жөндөмдөрүн топтоо, өнүктүрүү болуп саналат, бул ага эстетикалык маанидеги предметтерди жана кубулуштарды эмоционалдык жактан сезүү, баалоо, алардан ырахат алуу мүмкүнчүлүгүн берет. Бул билимдүү адамдын тышкы дүйнө менен

болгон сезимдик байланыштарынын кенендигин, ар түрдүүлүгүн камсыз кылган адам жашоосунун сезимдик-эмоционалдык чөйрөсүн өнүктүрүү милдети болуп саналат. Эстетикалык табитти калыптандыруунун үчүнчү милдети ар бир билимдүү адамда эстетикалык чыгармачылык жөндөмдү калыптандыруу менен байланышкан. Эң негизгиси инсанды активдүү, эстетикалык баалуулуктарды жаратуучуга айландыра турган, ага дүйнөнүн кооздугунан ырахат алууга гана эмес, аны өзгөртүүгө мүмкүндүк берүүчү сапаттарды, керектөөлөрдү, жөндөмдөрдү жана табиттерди "Сулуулук мыйзамдары боюнча" тарбиялоо жана өнүктүрүү орчундуу орунда турат.

Эстетикалык табит маданий, билим берүү жана жеке таасирлер аркылуу калыптанышы мүмкүн. Эстетикалык табити өнүккөн адам искусствону талдап, анын сапатын баалап, стилдердеги жана агымдардагы айырмачылыктарды түшүнүп, артыкчылыктарын билдире алат.

Эстетикалык даам субъективдүү жана ал адамдар арасында олуттуу түрдө өзгөрүшү мүмкүн. Кээ бирөөлөр классикалык искусствону, башкалары Заманбап искусствону жактырышат; кээ бирлери абстракция, башкалары реализм. Бул даам убакыттын өтүшү менен жаңы тажрыйбалардын, билимдердин жана эмоционалдык тажрыйбалардын таасири астында өзгөрүшү мүмкүн.

Эстетикалык табит адамдын индивидуалдуулугунун ажырагыс бөлүгү анын калыптанышы эң кичинекей кезинен башталат. Чоңойгондо адамдар сулуулукка жана искусствого болгон көз карашын калыптандырган ар кандай таасирлерге дуушар болушат. Каада-салттар, диний ишенимдер жана Улуттук тарых сыяктуу маданий факторлор эстетикалык артыкчылыктардын калыптанышына олуттуу таасирин тийгизет.

Эстетикалык табитти өнүктүрүүдө билим берүү да негизги ролду ойнойт. Искусствонун ар кандай түрлөрү менен таанышуу, искусство тарыхын жана сын-пикирлерин изилдөө акыл-эсти кеңейтип, кабылдоону байыта алат. Саякат, ар түрдүү маданияттар жана адамдар менен жолугушуу сыяктуу жеке турмуштук тажрыйбалар да эстетикалык табитти калыптандырууга салым кошо алат.

Өнүккөн эстетикалык табитке мүнөздүү искусствону талдоо жана баалоо жөндөмү адамга чыгармалардын визуалдык аспектилеринен гана эмес, форма, түс, үн жана башка көркөм каражаттар аркылуу чагылдырылган терең маанини түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Эстетикалык даам динамикалык көрүнүш экендигин белгилей кетүү маанилүү. Ага искусстводогу жаңы тенденциялар, коомдогу өзгөрүүлөр жана өзүнүн эмоционалдык тажрыйбасы таасир этиши мүмкүн. Адамдар искусствонун жаңы түрлөрүн таап, каалоолорун кайра чечмелеп, атүгүл өздөрүнүн чыгармачылык табитин өрчүтө алышат.

Ошентип, эстетикалык табит инсандын уникалдуу жана индивидуалдык касиетин билдирет, ал ар кандай факторлордун таасири астында дайыма өнүгүү менен акырында сулуулукту терең түшүнүүнү жана кабылдоону калыптандырат

"Эстетикалык табит" түшүнүгүнүн философиялык маңызы адамдын искусствонун жана маданияттын ар кандай формаларында сулуулукту кабыл алуу, баалоо жана баалоо жөндөмүн түшүнүү менен байланыштуу. Бул түшүнүктүн тамыры эстетикада, сулуулукту жана сулуулук сезимин изилдөөчү философиялык чөйрөдө бар.

Эстетикалык табит – «реалдуулуктун же искусствонун тигил же бул кубулуштарын кабылдоо жана баалоо, эстетикалык ырахат алуу, канааттануу» [121, 49-б.]. «Эстетикалык табит» категориясы сапаттык баа берүүчү мүнөзгө ээ. Бул маанини Л.Кассил каймана түрдө ачып берген: «Жакшы даам – бул жөн гана табигый даам, ден-соолукка пайдалуу, адамга дүйнөнүн чыныгы сулуулугун көрүүгө, билүүгө жардам берет. Жакшы табит адамды ыкластуу болууга үндөйт, б.а. өзүн сөз, иш менен да бирдей көрсөтүү, сырткы сулуулукка эмес, чыныгы сулуулукка умтулуу, ар кандай жасалмадан, ар кандай айла-амалдан алыстоо» [8, 67-б.]. «Калыптанган эстетикалык табит адамдын сулуулукту, чындыкты жана жакшылыкты гана эмес, анын өз алдынчалуулугун жекече аныктоо деңгээлинин чагылдырылышынын эң маанилүү критерийи болуп саналат. Эстетикалык табит спецификалык руханий механизм катары эки негизги жөндөмдүүлүктүн – акыл менен сезимдүүлүктүн өз ара байланыш процессинде пайда болот жана

калыптанат» [144, 139-б.]. Башкача айтканда, эстетикалык табит адамдын курчап турган объектилерди же жаратылыш кубулуштарын түшүнүү жана билгичтик менен баалоо жөндөмдүүлүгүнө чейин төмөндөп кетпеши керек. Эстетикалык табитти калыптандыруунун натыйжасы эстетикалык баалуулуктардын бүтүндөй комплексин инсандын өзүнө ыйгаруу жана объективдештирүү болушу керек. Эстетикалык табит адамдын эстетикалык баалуулуктарды жекече тандап алуу жөндөмү катары анын өзүн-өзү өнүктүрүүсүнө, өркүндөтүшүнө жана тарбиялоосуна өбөлгө түзөт. Кыйыр түрдө эстетикалык табит субъекттин интеллектуалдык жашоосуна да таасирин тийгизет, ошондуктан «эстетикалык табитти калыптандыруу эстетикалык тарбиянын милдеттеринин бири» болуп саналат [73, 18-б.].

Эстетикалык табит – бул эстетикалык кубулуштарды сезүү, түшүнүү жана баалоо жөндөмү. Бул искусство менен дүйнө жөнүндөгү белгилүү идеяларга, тиешелүү социалдык-эстетикалык идеалга негизделген акыл менен сезимдердин диалектикалык биримдиги жана өз ара аракетин [71, 159-б.]. Демек, бул түшүнүктөр канчалык чын болсо, алардан келип чыккан табит да ошончолук туура жана объективдүү болот.

А.Ф. Лосев «эстетикалык табит эстетиканын категориясы катары философиялык адабияттарда, илимпоздордун илимий эмгектеринде XVII кылымда эле пайда болгон» деп белгилейт [70, 258-б.]. «Табит» категориясы «сүрөт искусствосу» деген сөз айкашынын пайда болушу менен XVIII кылымдын философиясынын борбордук маселесине айланат, анын ичинде – скульптура, живопись, архитектура, музыка ж.б. бар. Бул мезгилде эстетикалык табит маселеси адамдын өзүн өзү аныктоого, көрсөтүүгө болгон муктаждыгы аркылуу туюнтулат, мында табит белгилүү бир негиз болуп саналат, анын аркасында адам өзүнүн жашоосунда, аны курчап турган дүйнөсүндө тең салмактуулукту жана гармонияны табууга мүмкүнчүлүк алат. «Бирок эстетикалык табиттин негиздери жана аны кандай жалпы эрежелердин астына алып келүү, кандайдыр бир табиттин нормасынын бар экенин аныктоо толук ачык-айкын болгон эмес. Бирок инсандык касиетинен жана анын ой жүгүртүү,

сезүү, түшүнүү, баалоо жөндөмдүүлүгүнөн издөө керек экени ачык эле көрүнүп турат. Натыйжада, европалык эстетикалык адабиятта, деп жазат Умберто Эко, эстетикалык табит түшүнүгү абдан белгилүү болуп, бара-бара теориялык эстетиканын борбордук категорияларынын бирине айланат. Эстетикалык табит субъективдүү сезимдин чегин чектеген эстетикалык жана моралдык норманын ролун ойнойт жана ошол эле учурда бизге таптар менен катмарлардын татаал диалектикасы жөнүндө түшүнүк берет, ал табиттин андан кем эмес татаал диалектикасына туура келет [106, 239-б.].

XVII-XVIII кылымга чейинки мезгилде «эстетикалык табит» категориясы маданий гана эмес, коомдук мааниге ээ болгон баалуулукка айланат, ал адамдын белгилүү бир жетилүү деңгээлиндеги жетишкендиги катары каралат. Б.М.Бернштейн «эстетикалык табит» категориясынын эволюциясы адамдын жаңы маданий тибинин – угуучу, окуган, көргөн жана андан жогорку ырахат алган адамдын: *homo aestheticus* пайда болгондугунун белгиси деп жазат [17, 64-б.]. Башкача айтканда, баса белгилей кетүүчү нерсе, Е.В.Барковдун айтымында, эстетикалык табит аркылуу адам өзүнүн баалуулугун жана камсыз кылууну ырастаган, натыйжада окумуштуулар менен изилдөөчүлөр XVIII кылымды «табит кылымы» деп атоого түрткү болгон [179, 56-б.].

Е.В.Баркова «эстетикалык табит адамдын маанилүү сапаты катары, искусство менен алектенип, иш алып барганына карабастан, ар бир адам үчүн маанилүү» деген оюн билдирген [179, 99–100-б.]. Бул жобонун негизинде эстетикалык-көркөм ишмердүүлүк менен байланышкан, чыгармачылык, дизайн, эстетикалык мазмундагы объектилерди түзүү менен эмгектенген адамдын эстетикалык табитин калыптандыруу канчалык маанилүү деген тыянак чыгарууга болот.

Ар бир маданий-тарыхый доор эстетикалык аң-сезимдин түзүлүшүндөгү эстетикалык табитти, жөндөмдүүлүктү өз алдынча чечмелеп келгени белгилүү. «Ошого жараша, ар бир маданий мезгилде эстетикалык чөйрөнүн ар кандай модификацияларын түшүнүүгө, баалоого ар кандай мамиле жасалгандыктан, эстетикалык тандоо жана эстетикалык көрүнүш катары адамда эстетикалык

табитти калыптандыруу маселесинин актуалдашуу даражасы, артыкчылыктары туурасында айтылат» [179, 94-б.]. Ойчулдар, тарыхчылар, маданият таануучулар, маданият тарыхынын адистери бир дагы маданий-тарыхый доор, анын ичинде азыркы мезгил да бирдиктүү көз карандысыз жеке пикирдин, эстетикалык кандайдыр-бир маданий баалуулукка айланышы үчүн өбөлгөлөрдү жаратыша элек деп эсептешет» [12, 9-б.]. Л.М. Баткин белгилегендей, «мындай өбөлгөлөр Кайра жаралуу доорунун маданиятында гана пайда болгон, анткени ал жаңы адамды кайра жандандырат, анын өз алдынчалуулугун өнүктүрүүгө шарттарды жана өзүн инсан катары жарыялоо зарылдыгын түзөт» [12, 154-б.]. Кайра жаралуу доорунун маданиятын маданият таануучулар өздөрүнүн тагдырын жаратуучусу, курчап турган чындыктын трансформатору жана дүйнөнүн картинасын өзгөртүүчү катары сезген адам үчүн кандайдыр бир шарт түзүү мезгили катары карашат. Жеке индивидуализм андан ары өнүккөн, анын маңызы өзүнүн кадыр-баркын, чыгармачылык миссиясын сезүүдөн көрүнгөн. Байыркы гректердин билим берүү системасынын кайра жаралуусу байкалууда, философия, этика, эстетика, адабият жана башка гуманитардык дисциплиналар өнүгүп жатат, алар биринчи кезекте адамдык көйгөйлөргө жана адамдын инсандыгын өнүктүрүүгө багытталган. Бул мезгилде эстетикалык көз караштар инсандын жеке өзүн-өзү аң-сезиминин негиздерин, «өзүн-өзү тургузуу» шарттарын издөө белгиси астында калыптанат, «субъектти өзүнүн аймагын белгилөө аркылуу дүйнөлүк агымдан алып чыгып, ой жүгүртүү мейкиндиги, интеллектуалдык ишмердүүлүк, чыгармачылык, «мени» адамдын психикалык чыгармачылыгынын негизги объектисине айландырганда» болот [107, 154-б.].

В.М. Богуславский мындай деп жазат: Вольтер энциклопедияга жазган «Табит» деген макаласында бул түшүнүк физиологиялык сезимден баштап, сулуулукту таанып билүү жөндөмүн билдирген универсалдуу философиялык категорияга айланганын көрсөтөт» [21, 20-б.]. Бирок табит чыгармачылыктын критерийи жана көрсөткүчү, чыгармачылыктын көрүнүшү, трансформациялоочу активдүүлүктү, сулуулукту түшүнүү жана баалай билүүчү катары түшүнүлөт, ошондуктан ойчулдар аны аныктаган норманы тынымсыз издөөдө. Эстетикалык

табит «таптык макамга жана материалдык абалдын деңгээлине көз каранды болбогон жана белгилүү шарттарда доордун көрүнүшүн аныктаган универсалдуу адамдык сапат» болуп саналат [11, 23-б.].

Агартуу доорунун эстетикасы сезим, акыл-эс жана акыл менен бирге, сезимге караганда акыл-эске көбүрөөк кайрылат, табитти таанып билүү жөндөмдөрүнүн бири катары изилдейт. Англис философу, педагог Г.Хоум айткандай, «табиттин нормаларынын негиздерин да адеп-ахлактык көрсөтмөлөрдөн издөө керек [117, 212-б.]. Г.Хоум жана агартуу доорунун башка ойчулдары менен бирдикте эстетикалык табит курчап турган чындыкты таанып билүүнүн шарттарынын бири катары аныкталып, аны тарбиялоонун мааниси жөнүндө сөз кылган.

А.Н. Джурицкий Дж.Локктун «Мысли о воспитании» аттуу эмгегин баса белгилеп, автордун эстетикалык табитке болгон көз карашын «социалдык жүрүм-турумдун зарыл нормаларына жана эрежелерине керектүү форманы берип, аларды сүйлөшүүгө жеңил, жагымдуу кыла турган каражат» деп атайт [40, 233-б.]. Эгерде англис агартуучуларынын эстетикалык табитти чечмелөөсүн уланта турган болсок, Д.Юм өзүнүн «О норме вкуса» аттуу эмгегинде жалпы эстетикалык маданий норманын болуу мүмкүндүгүн карап, бир гана тыянакка келгенин көрүүгө болот, бул маселени анча-мынча билимдүү сүрөтчүлөр, өзгөчө тазаланган эстетикалык табити бар, жек көрүүдөн арыла алган сынчылар чече алат [125, 234-б.]. Англис окумуштууларынын, философторунун «табит» категориясын түшүнүү жана чечмелөөсүн жыйынтыктап, XVIII кылымдагы англис эстетикасында табитти адамдын ички сезими катары караган түшүндүрмө пайда болгон деген тыянак чыгарууга болот, жагымдуу жана ырахаттануу сезимине гана, ошондой эле инсандын руханий толтурулушу катары, анын жардамы менен курчап турган дүйнөнүн көп түрдүүлүгүн, бүтүндүгүн жана ыраатсыздыгын уюштурууга жана өзгөртүүгө болот.

Ж.-Ж. Руссо «табит ар бир адамга табияттан берилет, бирок жакшы табит өтө сейрек кездешет жана ал тарбия менен социалдык чөйрөнүн таасиринин натыйжасында гана өзүн толук ачып, көрсөтө алат» деп эсептеген [46, 43-б.].

Белгилүү немец ойчулдары кемчиликсиздиктин жана сулуулуктун жалпы негиздерин издеп, байыркы классикага кайрылышкан. Т.А. Акиндинова «Кант «Сулуулуктун аналитикасын» түзүп, адамдын эстетикалык жөндөмү аркылуу чагылдырылган сезимдин, чыгармачыл субъектти кабыл алуусунун көз карашынан сулуулукту түшүнүү маселесин койгонун белгилейт» [5, 217-б.]. И.Кант табит жалпыны, өзгөчөлүктү, коомду, инсанды да жөнгө салуучу татаал механизм экенин, ошондуктан табит инсандын жашоосуна карата, бүтүндөй коом үчүн да маанилүү экенин көрсөткөн. И.Кант адамдын сулуулук кубулуштарын кабыл алуу жөндөмүн калыптандыруу кыйын, бирок аны тарбиялап, өнүктүрсө болоорун баса белгилеген. Анын түшүнүгү боюнча эстетикалык сезимге ээ болуу – бул сулуулукту гана сезбестен, татыктуу нерсени баалай билүү [57, 276-б.]. И.Кант сулуулук жөнүндө адеп-ахлактык постулаттарга таянып айтпаса да, эстетикалык табит ал үчүн ансыз да адеп-ахлактык тажрыйбага ээ болгон, сулуулукка баа берген, анын моралдык табигый түшүнүгүн жана адамга болгон мамилесин жайылткан адеп-ахлактуу адамды баалоо жөндөмү болуп саналып, мамилелерди, аны курчап турган объектилерге, жаратылыш кубулуштарына, алардагы сулуулук элементтерин белгилейт. Ал эстетикалык табит жеке гана кубулуш болбостон, коомдук мүнөзгө да ээ экендигин далилдеген. Бул табият эстетикалык табит жөнүндө тынымсыз талаш-тартыштардын дайыма булагы болуп саналат: жактыруу жана жактырбоо, кээ бир кубулуштарга жана предметтерге болгон эңсөө, башкаларга болгон толук кайдыгерлик. Эстетикалык табит жөнүндөгү талаш-тартыштар эч качан жоголбойт, анткени ар кандай табиттин өз алдынчалуулугу, субъективдүүлүгү, ошондой эле эстетикалык табити да абдан туруктуу. Жүргүзүлүп жаткан жана кызуу талаш-тартыштардын курчтугу ар дайым тигил же бул формада эстетикалык табитте чагылдырылган идеялык аспектини чагылдырат. Бул курчтук эстетика чөйрөсү ар дайым адамдарга «тез» тийип, терең сезимдерди пайда кылуусу менен аныкталат.

Немец акыны, ойчулу искусство теоретиги жана драматург, тарых профессору Фридрих Шиллер эстетикалык тарбия туурасында эркин

чыгармачылык жана бүтүн инсан катары калыптануусу, анын тен салмактуулугуна, гармонияга, дүйнө бүтүндүгүнө жетүүнүн маанилүү шарты туурасында ой жүгүрткөн.

Табиттин ролуна баа берүү менен Ф.Шиллер мындай деп жазган: «Табит гана коомго гармония алып келет, анткени ал индивидде гармонияны жаратат. Түшүнүктөрдүн бардык башка формалары адамды бөлөт, анткени алар өзгөчө сезимдик же анын болмушунун руханий бөлүгүнө негизделет; сулуулуктун элестери гана адамды бүтүн кылат, анткени алар анын эки табиятынын гармониясын талап кылат» [157, 356-б.]. Ошентип, эстетикалык – бул инсандын ички мазмунуна толуп, ар түрдүүлүктү көрсөткөн категория. Биз үчүн эстетикалык табит эстетикалык категориялардын бири катары инсанга таасир этүү маселеси болуп саналат жана бул таасирдин натыйжасында инсандын өнүгүшү, ал адам тарабынан тарбиялык ишмердүүлүктүн аспектилери билим берүү процесси аркылуу жекече чечилет.

Дагы бир немец эстетикалык философу И.Зульцер «адамзат өзүнүн өнүгүүсүндө так илимдерге караганда эстетикалык табитке көбүрөөк милдеттүү, анткени эстетикалык табит примитивдүү табигый тайманбастыкты, оройлукту тегиздөөгө мүмкүндүк берет, адамды сезимтал, бардык кооз нерселерди кабыл алуучу жана боорукер кылат» [65, 112-б.] – деп белгилеген.

Романтизмдин эстетикасы көркөм агым катары Европада XVIII кылымдын аягы – XIX кылымдын башында байкалган. «Бул мезгилде эстетикалык табит маселесине азыраак көңүл бурулат, деп белгилейт Е.Н.Устюгова, романтизмдин эстетикасында классикалык эстетика үчүн өзөктүү болгон «сулуулук» категориясы өзүнүн үстөмдүк маанисин жоготуп, жашоонун эстетикасы үстөмдүк кылгандыктан, жашоонун, чындыктын жана чыгармачылыктын ортосундагы чек аралар акыл-эске негизделбестен, бүдөмүк болуп калган» [107, 272-б.].

Эстетикалык табит менен категориялардын (эстетикалык идеал, эстетикалык сезим, эстетикалык муктаждык, эстетикалык кабыл алуу, эстетикалык баа берүү) байланышын орнотууга материалисттик ойчулдар чоң

көңүл бурушкан. Эстетикалык табитти инсандын тубаса же таза субъективдүү интуитивдик жөндөмдүүлүгү деп эсептеген идеалисттерден айырмаланып, марксисттик эстетика эстетикалык табитти тарыхый жактан коомдук мамилелердин, адамдардын чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн натыйжасы катары карайт. «Эстетикалык табит – бул жалпы, өзгөчө жана жеке, коомдук жана жеке, жамааттык жана инсандын диалектикалык биримдиги болуп саналат» [60, 23-б.].

XX индустриалдык кылымда адамдын табият менен болгон биримдигин жоготкондугун аңдап-түшүнүүсү барган сайын олуттуу мүнөзгө ээ болуп, массалык аң-сезимде көз ирмемдик керектөөлөрдү канааттандырууга багытталган керектөөчүлүк мамилелердин идеологиясы үстөмдүк кылууда. Массалык маданияттын «жаман табит жана ой жүгүртүүсү» менен мүнөздөлгөн эстетикалык субъекти пайда болот [180, 19-б.].

Н.Н. Суворов, «адам искусство чөйрөсүнө кирген шартта эстетикалык же көркөм табитти тарбиялоонун жөнөкөй жолу гуманитардык жана атайын көркөм, музыкалык, хореографиялык жана башка тарбия» эсептелет деген [104, 126-б.]. Ошол адамдын искусство чыгармаларын объективдештирүү, анын маданий капиталга ээ болушу, эстетикалык жана көркөм ишмердүүлүк менен алектенүүсү, маданий жана көркөм баалуулуктар менен иш жүзүндө таанышуусу да бул баалуулуктарга ээлик кылууну билдирет. Маданий-көркөм баалуулуктарга ээ болуу, курчап турган дүйнөнүн кооздугун түшүнүү натыйжасын адамда эстетикалык табитти калыптандыруунун өбөлгөлөрү катары кароого болот. Адам жашоосунда сулуулуктун баркы чоң. Орус педагогу В.Сухомлинский белгилегендей, «жандын өзүн-өзү тарбиялоонун эң маанилүү каражаты – бул сулуулук, ал кеңири мааниде искусствону, музыканы, поэзияны, бийди ж.б. билдирет. Бул адамдын жан дүйнөсүн жана сезимдерин тарбиялоо гана эмес, жалпы эле руханий баалуулуктарды сыйлоо болуп саналат» [154, 73-80-б.]. Эстетикалык табит, башка илимпоздун пикири боюнча, эстетикалык баа берүү үчүн жеке критерий катары кызмат кылган ички ченемдер жана ыңгайлуулуктар туруктуу болгон инсандын салыштырмалуу туруктуу касиети

[26, 29-б.]. Жогоруда айтылгандардын бардыгынан эстетикалык тажрыйбаны, эстетикалык карым-катнашты ишке ашыруу, сулуулукту жана искусство предметтерин туура кабыл алуу үчүн инсанда белгилүү бир жөндөм – эстетикалык табит болушу керек экени келип чыгат. Эстетикалык кубулуштардын, таасирлердин тарбиялык, өнүгүүгө тийгизген таасирин билүү менен илимпоздор кылымдар бою өзгөчө эстетикалык, көркөм чөйрө түзүүгө, баланы сулуулукка, боорукердик менен курчоого чечкиндүү болушкан. «Сулуулук жана эстетика инсандын калыптанышынын бардык этаптарында болушу керек, анын гармониялуу өнүгүшүнө жана өркүндөшүнө көмөктөшүүгө тийиш. Чындыгында эле, сулуулук чындык жана жакшылык менен бирге, ар дайым болмуштун фундаменталдуу негиздерин билдирген баалуулуктардын баштапкы үчилтигинин бир бөлүгү катары аракеттенет» [67, 76-б.].

Адамдын эстетикалык табити адамдын жекелигин өз алдынча аныктоо деңгээлин чагылдырган анын калыптанышынын эң маанилүү мүнөздөмөсү жана шарты болуп саналат. Чынында эле, жакшы эстетикалык табити калыптанган белгилүү бир деңгээл менен адам башка адамдардан коомдук баалуулуктар жана артыкчылыктары менен аныкталып, толуктугу, бүтүндүгү, жеке ички руханий дүйнөсү менен айырмаланат. Е.В Барковдун пикиринде «эстетикалык табит адамдын маанилүү сапаты катары, искусство менен алектенеби же жокпу, ага карабастан ар бир адам үчүн маанилүү» [179, 99-100-б.].

Эстетикалык табит эстетикалык кабыл алуу жана ишмердүүлүк процессинде өтө кеңири көрүнөт. Жакшы же жаман табиттин критерийи катары Л.Н. Столович, табитти баалоонун объективдүү мааниге болгон байланышы, бул мааниге ылайык келүү же дал келбестигин санайт [102, 212-б.].

Эстетикалык табитти баалоо эстетикалык объектти туура чагылдырууга негизделиши үчүн адамдын дүйнө таанымынын өнүгү, анын эстетикалык тажрыйбасы, жеке өнүгүүсү канчалык көп мүмкүнчүлүк берсе, субъективдүүлүктө объективдүүлүк ошончолук толук чагылдырылат.

Эстетикалык табит ар дайым субъективдүү мүнөзгө ээ. Биздин эстетикалык табитибиз багытталган кубулуштардын (объекттердин,

жетишкендиктер) өзү объективдүү. Бул көп түрдүү искусство (көркөм табит) жараткан дүйнө чындык (эстетикалык табит). Дал ошолор, эреже катары, көп учурда, эгерде биз акыркы жыйынтыктар жөнүндө айта турган болсок, эстетикалык табитти аныктайт. Чыныгы эстетика көркөмдүк сыяктуу эле эстетикалык табиттин мүнөзүн, тереңдигин, кеңдигин жана спецификалык мазмунун, анын эмоционалдык түсүн көрсөтөт.

Эстетикалык табитти өнүктүрүү – көркөм табитти калыптандыруунун зарыл жана эң маанилүү шарты. Бала ыргакты, түстү, көлөмдү, үндү (эстетикалык кабылдоо) түшүнүүдөн акырындык менен эрте балалык кезинде эле көркөм чыгармадагы мазмундуу экспрессивдүүлүгүн (көркөм кабылдоо) түшүнүүгө өтөт. Көркөм табиттин көрүнүштөрүнүн ар дайым өзүнүн түшүндүрмөлөрү болот, бул - көркөм табиттин маанилүү өзгөчөлүгү. Көркөм чыгарманы эмне үчүн жактырасың, эмнеге жакпайт, эмне үчүн чыгармада бир нерсени жактырасың, экинчисин жактырбайсың, көркөм табити өнүккөн адам сөзсүз түрдө түшүндүрөт. Ошондон «терең көркөм табит адамдын бүткүл руханий образына: анын дүйнө таанымына, адеп-ахлактуулугуна, жалпы маданиятына, көркөм билимине, эмоционалдык сезимталдыгына жараша болот» [98, 30-б.]. Демек, табитти тарбиялоо бардык башка формалардан обочолонгон кандайдыр-бир тарбиялык милдетти камтыбайт. «Көркөмдүк билим жана сезим маданияты – көркөм табитти калыптандыруунун негизги өбөлгөлөрү», - деп түшүндүрөт В.А.Разумный [93, 58-б.]. Көркөм тарбия жана сезим маданияты – бул тарбиялык процесс.

Көркөм табит – эстетикалык тарбиянын натыйжасы. «Жакшы көркөм табит адамда тубаса болот, ал жаш кезинен бери берилген нерсе экендигине ишенүү, - деп жазат В.А.Разумный. Ал адамдын коомдук практикасынын натыйжасы, коомдун адамга, анын руханий дүйнөсүнө белгилүү системалуу тийгизген таасиринин натыйжасы. Сүрөтчү - ар бир адамга мүнөздүү касиет, бирок аны ойготуу, бийик искусствонун чыныгы сулуулугун, андагы көркөм мазмундун көп кырдуулугун, формасынын жагымдуулугун баалай билүүгө үйрөтүү көркөм тарбия аркылуу гана ишке ашат. Жигердүү көркөм тарбияны

баалабоо жаман, көбүнчө бизге жат көркөм табиттердин жайылышына алып келет» [92, 73-б.].

Эстетикалык табит эстетикалык идеал, эстетикалык кабыл алуу, эстетикалык муктаждыктар менен диалектикалык биримдикте болот. Эстетикалык табитти жансыз, өзгөрүлгүс, биротоло берилген нерсе катары элестетүү мүмкүн эмес, демек, эстетикалык табит - узак убакыт аралыгында ишке ашуучу процесс. Эгерде эстетикалык табит жакшы көркөм табитти калыптандыруу үчүн зарыл негиз болсо, өз кезегинде адамдын бүткүл өмүрүнө созулган эстетикалык табитти ушундай калыптандыруу процессинин өзү адамдын эстетикалык аң-сезимине таасирин тийгизет, аны байытат. Эстетикалык аң-сезимдин жана эстетикалык табиттин категорияларынын ортосундагы дидактикалык байланыш ушундай. Эстетикалык табитти эстетикалык аң-сезимдин бардык категорияларынын өнүгүүсүнүн узакка созулган, системалуу, максаттуу процесси катары түшүнүү керек, бул окуу-тарбия процессинде инсандын өнүгүүсүнө шарт түзөт.

Эстетикалык аң-сезимдин аныктоочу элементтеринин бири болуп эстетикалык идеал эсептелет. «Идеал – бул конкреттүү түрдө эстетикалык жеткилендиктин эң жогорку стандарты жана ага жетүү жолу жөнүндөгү сезимдик идея» [121, 199-б.].

Идеалдын эң кеңири таралган аныктамасы – анын башка эстетикалык категориялар менен болгон шайкештиги. Эстетикалык идеал – бул керектүү, сулуулук туурасындагы түшүнүктөр» [34, 64-б.]. Бул «сулуулуктун эң жогорку деңгээли» [42, 12-б.]; идеал – «сулуулук – азыркы реалдуулукка мүнөздүү, андан алынган, эстетикалык сезим менен кабыл алынган, көркөмдүк менен жалпыланган, нормага, үлгүгө көтөрүлгөн» [64, 3-б.], идеал – «адамдын руханий сулуулугунун эң жогорку көрүнүшү» [100, 8-б.]; «Идеал – бул иш-аракетке дем берүүчү кыял» [79, 48-б.]. «Идеал – адамдын жаратылыштагы, коомдогу жана адамдын өзүндөгү сулуулук жөнүндөгү эң жалпы жана бүтүндүк идеясы, ал максат катары кабылданат» [96, 23-б.].

Эстетикалык сезимдер инсандын дүйнөнү эстетикалык кабылдоо жана өзгөртүү жөндөмүн билдирет. Эстетикалык муктаждык бул жөндөмдү ишке ашырууга карай болгон кадам болуп саналат, ал эстетикалык ырахат алууну аныктоо зарылчылыгы катары түшүнүлөт, белгилүү бир иш чөйрөсүндө, жаратылыш менен байланышта, башка адамдар менен болгон мамилелерде белгилүү бир иш-аракеттердин зарылдыгын сезүү, эстетикалык кубаныч, эстетикалык канааттануу алуу үчүн көркөм чыгармачылык.

Эстетикалык сезим – адамдын реалдуулукка болгон эстетикалык мамилесинин бардык формаларда, анын ичинде көркөм чыгармачылыкта эстетикалык ишмердүүлүк менен бекемделген түздөн-түз эмоционалдык тажрыйбасы. Мындай тажрыйбанын маңызы эмоционалдык-руханий жана ошол эле учурда таанымдык мааниге ээ. «Эмоционалдык реакция эстетикалык жактан субъекттин сезимдеринин жана ой-пикирлеринин белгилүү гармониясын билдирет. Эстетикалык ой жүгүртүү процессинде тажрыйба аркылуу сезимдер эстетикалык сезимге айланат» [96, 55-б.].

Ошентип, эстетикалык сезим тажрыйба, эмоциялар (кубануу, кайгыруу, ырахат алуу, таң калуу, коркуу, суктануу) менен байланышкан; демек, объективдүү мазмун менен бирге адамдын дүйнөгө болгон субъективдүү мамилесин, анын коомдук практикасы чечүүчү даражада аныктайт. Бул эстетикалык сезим адамдын, өзгөчө жаш муундардын эстетикалык сезимин ойготууга болгон мамилени аныктоодо өтө маанилүү болгон максаттуу, эстетикалык тарбиянын продуктысы экенин билдирет.

Чындыкты сезимдик-эмоционалдык кабыл алуу эстетикалык кабылдоо катары аныкталат. Кабыл алуу – бул процесс, демек, ага реалдуулуктун, искусствонун эстетикалык таасиринин күчү адамдын эстетикалык кабыл алуу жөндөмүнүн өнүккөн же өнүкпөгөндүгүнө жараша болот.

Эстетикалык сезим эстетикалык муктаждыкта бекемделген, ал калыптанып, иш-аракеттин ар кандай түрлөрүндө жана адамдын реалдуулукка болгон мамилелеринде өз жолун табат. Эстетикалык муктаждык адамдын эстетикалык баалуулуктарга болгон кызыгуусун, ишмердүүлүктүн ар кандай

формаларында адам тарабынан эстетиканын өнүгүшүнүн жана жаралышынын алгачкы учурун баарынан мурда көркөмдүк ишмердүүлүккө, искусствого ачып берет. Эстетикалык муктаждык жеке адамдын эстетикалык маданияты түзүлө турган пайдубал болуп саналып, эстетикалык аң-сезимдин түзүлүшүндөгү баштапкы компонентти билдирет.

Көпчүлүк учурларда жекелик жана чыгармачылык ынтызарлыктын өнүгүшүнө шарт түзбөгөн адам бул муктаждыкты жөн эле канааттандырып, өнүктүрө албайт. Анын сулуулуктан ырахат алууга реалдуу мүмкүнчүлүгү жок. Эстетикалык муктаждык эстетикалык табиттин жана идеалдын калыптанышына таасирин тийгизип, эстетикалык билим процессинин жыйынтыктоочу актысында – эстетикалык баалоодо чагылдырылат.

Эстетикалык баа берүү – эстетикалык кабыл алуу процессинин акыркы звеносу, натыйжасы. Эстетикалык баалоо - объекттин эстетикалык баалуулугун орнотуунун ыкмасы, эстетикалык кабыл алуунун аң-сезимдүү натыйжасы. Бул эстетикалык баалоо объективдүү болгон мамилени чагылдыруунун бир түрү экендигин билдирет. Эгерде адам менен чындыктын ортосундагы байланыш объективдүү берилсе, адам өзүнүн, адамдык көз карашына баа бербей коё албайт. Эгерде конкреттүү реалдуулук менен конкреттүү адамдын ортосундагы байланыш объективдүү түрдө берилсе, анда адам аны логикалык баа берүүнүн жардамы менен гана эмес, ошондой эле табиятты түздөн-түз чагылдыруунун атайын куралы болгон эмоциялардын, адам менен айлана-чөйрөнүн ортосундагы мамиленин жардамы менен чагылдыра алат [77, 108-б.].

Ошентип, эстетикалык баа берүү – бул чындыктын предметтеринин жана кубулуштарынын, ошондой эле көркөм чыгармалардын жеткилендик даражасын, эстетикалык маанисин аныктоо. Ар тараптуу өнүккөн, гармониялуу инсанды тарбиялоо чыныгы турмуштун жана искусствонун кубулуштарына комплекстүү баа берүүнүн зарылдыгын билдирген баалуулук мамилелерди калыптандырууну көрсөтөт.

Эстетикалык табит – инсандын жеке сапаттарынын жыйындысы катары калыптанышында маанилүү роль ойногон категория. Эстетикалык табит

өнүккөн артыкчылыктарды сезимдик-интеллектуалдык баалоо процессинин өзүндө бааланган кубулуштарды адамдын дүйнө жөнүндөгү эстетикалык билиминин натыйжаларында жазылган субъективдүү эстетикалык баалуулуктар системасы менен байланыштырат. Бул бир жагынан баланын коомдук тажрыйбасын, экинчи жагынан инсандын аң-сезиминин өзгөчөлүгүн чагылдырган категория катары эстетикалык табиттин өзгөчөлүгүн ачып берет.

Сезимдер инсанды, анын коомдук мамилелерин жана кызыкчылыктарын, муктаждыктарын жана табиттерин көрсөтөт. Белгилүү орус педагогу жана психологу К.Д. Ушинский мындай деп жазган: «Эч нерсе эмес: сөздөр, ойлор, жада калса биздин иш-аракеттерибиз да өзүбүздү жана дүйнөгө болгон мамилебизди биздин сезимдерибиздей так жана чындап билдирбейт; аларда өзүнчө ойдун, өзүнчө чечимдин эмес, биздин жан дүйнөбүздүн жана анын тутумубуздун бүтүндөй мазмунунун мүнөзүн угат» [111, 117–118-б.].

Ар бир адамга мүнөздүү сезим төрөлгөндөн бери берилет, бул - түздөн-түз гана эмес, кээде аң-сезимсиз кабыл алынган тажрыйба. Табияты боюнча, ал табитке караганда туруктуу эмес, салыштырмалуу тез келет, ар дайым баа берүүчү жана терең эмес. «Эстетикалык табит өзүнүн табияты менен түшүнүлгөн мурда эле болгон сезимдердин негизинде калыптанат» [14, 36-б.]. Табитинде жекелик эстетикалык жөндөмдүүлүктөр айкыныраак ачылат. Табит туруктуураак жана тереңирээк көрүнүш болуп саналат. Эстетикалык табитте интеллектуалдык, аң-сезимдүү принцип күчтүүрөөк жана анык болот.

Эстетикалык табит – бул дүйнөгө, адамдарга жана түрдүү кубулуштарга болгон белгилүү бир мамиле. Жалаң гана руханий, эмоционалдык жана интеллектуалдык мүнөзгө ээ болгон жеке адамдын эстетикалык табити чындыгында жашоо кубулуштарынын чексиз диапазонунда көрүнөт. Ошондуктан эстетикалык табиттин даражасы жана багыты ар дайым тигил же бул адамдын руханий байлыгына же жардылыгына күбө болуп турат. Демек, жакшы өнүккөн эстетикалык табит сулуулук менен көрксүздүктү туура кабыл алуунун өтө маанилүү шарты катары кызмат кылат.

Окуу процессинде эстетикалык табиттин калыптанышы татаал өнүгүү жолун басып өтөт. Педагогдор жаш муундарды сулуулукту кабыл алууга, баалай билүүгө жана жашообузга мүмкүн болушунча чыгармачылык менен катышууга үйрөтүүнүн маанилүүлүгүн айтышат. Курчап турган нерселердин жана кубулуштардын кооздугунан, экспрессивдүүлүгүнөн эмоционалдык ырахат алууга, тигил же бул экспрессивдүү касиеттерге, нерселерге эстетикалык баа берүүгө үйрөнүү зарыл. Мындай баалоо иш-аракетинин негизинде адамдын сезүү-баалоо жөндөмү катары табит калыптанат.

Эгерде эстетикалык табит адамдарда каалоону гана эмес, чыныгы сулуулук менен түз жана дайыма жаңыланып туруучу байланыш адатын да калыптандырууга чакырылса, анда мындай адат турмуштук зарылдык болуп саналат, анын үстүнө ал токтоосуз муктаждыкка айланышы керек. «Керектөөлөрдү канааттандыруу – инсандын руханий жактан байышынын эң маанилүү шарты» [76, 37-б.].

Ю. А. Лукин жана В. К. Скатерщиков мындай дейт: “эстетикалык сезимдер, эстетикалык муктаждыктар, эстетикалык табит коомдук психологиянын деңгээлинде келип чыгат жана алгач күнүмдүк аң-сезимдин фактылары болуп саналат. Эстетикалык керектөөлөрдүн жана табиттердин деңгээлине (б.а. социалдык-психологиялык деңгээлге) «көчүрүлүп» эстетикалык көз караштар жана теориялар адамдын эстетикалык ишмердүүлүгүнө, реалдуулукту жана искусствону эстетикалык кабылдоосуна реалдуу практикалык таасирин тийгизе алат” [97, 24-б.].

Эстетикалык аң-сезимдин, эстетикалык мамиленин калыптануу жолу эң алгачкы жылдардан баштап, биринчи кезекте ар кандай эстетикалык таасирлерди, өзгөчө көрүү жана угуу сезимдерин топтоо менен башталат. Улгайган куракта тышкы дүйнө менен байланыш органикалык жана бүтүндүк мүнөзгө ээ болуп, искусство бул биримдикти поэтикалаштырат жана күчөтөт. Жаратылыштын кооздугун аңдоо менен бир убакта өспүрүмдө анын эстетикалык тажрыйбасынын сөз менен жана бул сулуулуктун көркөм чыгармачылыкта поэтикалык чагылдырылышы менен байланышы келип чыгат.

Түрдүү эстетикалык элестерден, эмоциялардан, тажрыйбалардан жана сезимдерден келип чыккан эстетикалык табит, бир караганда, сезимдик таанымдын, адамдын аң-сезиминин түз туюндургучу жана жөнгө салуучусу болуп көрүнөт. Дал ушул түшүнүктөн улам «табит талашпайт» деген азыркы көз караштын жактоочулары четке кагылган, анткени алар адамдын эстетикалык маанидеги объектилерге, кубулуштарга жана реалдуулук процесстерине түздөн-түз сезүү реакциясын билдирет. Бирок, бул нейтралдуу эстетикалык табитти болжолдоо менен чектелген көз караш. Табиттер талаш-тартыштуу жана ар тараптуу эстетикалык өнүгүүгө чындап кам көрүшсө, талкууланышы керек. Анткени, психологиялык көз караштан алганда, эстетикалык табит адамдын жашоосунун сезимдик-эмоционалдык жана интеллектуалдык чөйрөсүн органикалык түрдө айкалыштырган жөндөмдүүлүгү, башкача айтканда, сезимдик баалоо жана пикирди баалоо саналат.

Калыптанган эстетикалык табит инсандын эстетикалык аң-сезиминин эң маанилүү бөлүгүн түзгөн жеке эстетикалык көз караштардын жана ишенимдердин калыптанышына карата негиз болуп саналат. Эстетикалык көз караштар – бул маселелер боюнча адамзат алган билимдердин негизинде эстетиканын жана көркөм чыгармалардын эң маанилүү категориялары жөнүндө логикалык жактан негизделген баа берүүлөрдүн системасы. Бул көз караштар адамдын реалдуулукка болгон аң-сезимдүү эстетикалык мамилесин, ар бир инсандын жеке эстетикалык өнүгүн билдирет. Көз караштардын бул кыймылдуу системасынын негизинде адаттар, турмуштук принциптер калыптанганда жана анын мүнөзүнүн белгилеринде, эрк өнүккөндө, инсандын бүткүл турмуштук ишмердүүлүгүндө дайыма жана системалуу түрдө көрүнүп, аны сөз менен иштин чыныгы биримдиги менен камсыз кылганда ишенимге айланат. Ошентип, эстетикалык көз караштар инсандын дүйнө таанымынын эстетикалык бөлүгүнө айланат.

Табит – бул табигый көрүнүш, негизи ал ар бир адамга мүнөздүү. Анын нормалары бузулбас, бирок аны ишке ашыруу үчүн белгилүү бир шарттар жана активдүү тарбиялык иш-чаралар керек. Эстетикалык табит эстетикалык объект,

айлана-чөйрө менен гана аныкталбастан, субъекттин эстетикалык ишмердүүлүгү менен да аныкталат жана эстетикалык объекттин өзү субъективдүү түрдө адамдын иш-аракетинин практикасы менен байланышта каралышы керек. Эстетикалык табит эстетикалык предметтин эле чагылышы эмес, адамдын бул иш-аракет объектисин өзгөртүүгө болгон умтулуусунун көрүнүшү; табит инсандын объектке болгон жигердүү практикалык мамилесинин көрүнүшү катары, акыркылардын стимулдарынын бири сыяктуу иштейт. Демек, субъективдүүлүк жакшы табиттин болушунун жана өнүгүшүнүн ажырагыс шарты болуп саналат. Эстетикалык табит ар дайым адамдын бизди курчап турган дүйнөдөгү нерселерге жана кубулуштарга эстетикалык мамилесинде так ачылып турат. Ал - функционалдык жактан бардык эстетикалык категориялардын өнүгүшүнө көз каранды жана айрым эстетикалык объектилердин эстетикалык табитин калыптандыруу өнүтүнөн баалоого алардын конкреттүү колдонулушу.

Эстетикалык табит – адамдын эстетикалык көз караштарынын жана сезимдеринин ажырагыс биримдигин билдирген татаал процесс. Эстетикалык табитти калыптандыруу процесси төмөнкү принциптердин мүнөздөмөлөрүндө чагылдырылышы керек: максатка умтулгандык, системалуулук, узак жашоо, интенсивдүүлүк, адамдардын жеке жана жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен активдүү эстетикалык ишмердүүлүккө тартуу.

«Эстетикалык табит» түшүнүгү жана анын социалдык – философиялык мазмуну боюнча төмөнкү жыйынтыктарды чыгарабыз:

1. **Субъективдүүлүк жана объективдүүлүк:** эстетикалык табит көбүнчө философиялык жактан субъективдүү көрүнүш катары каралат, анткени ал ар бир адамдын жеке каалоосуна жана сезимине жараша болот. Бирок, философтор сулуулуктун объективдүүлүгү жөнүндө суроого да кызыгышат, жеке каалоолоруна карабастан, сулууну аныктоо үчүн белгилүү бир объективдүү негиз бардыгын ырасташат.

2. **Искусствого жана маданиятка болгон мамиле:** эстетикалык табиттин философиялык маңызы анын искусство жана маданият менен байланышы аркылуу ачылат. Адам искусствону кандайча кабыл алат, талдайт

жана баалайт, ошондой эле анын маданий баалуулуктарга болгон мамилесин жана адам рухунун көрүнүшүн чагылдырат.

3. **Динамизм жана эволюция:** философтор эстетикалык табитти убакыттын, социалдык-маданий өзгөрүүлөрдүн жана жеке тажрыйбалардын таасири астында эволюцияга дуушар болгон динамикалык көрүнүш катары карашат. Бул контекстте адамдын жашоо процессинде сулуулукту кабыл алуу кандайча өзгөрөрүн изилдөө кызыктуу.

4. **Эмоциянын жана акылдын ролу:** философтор эстетикалык табиттин эмоционалдык жана рационалдуу жактарынын өз ара байланышына да көңүл бурушат. Сезимдер артыкчылыктарды кандайча калыптандырат жана акылдын искусствону талдай алышы эстетикалык даамдын философиялык маңызын түшүнүүнүн маанилүү аспектилери болуп саналат.

5. **Социомаданий контекст:** философиянын контекстинде эстетикалык табит социалдык-маданий өлчөмдө да талданат. Эстетикалык артыкчылыктардын калыптанышына кандай маданий жана социалдык факторлор таасир этет жана алар коомдун жалпы баалуулуктарын кандайча чагылдырат.

Эстетикалык табитти калыптандыруу процессинде инсандын эстетикалык баалуулуктар дүйнөсүнө багыт алуусу, алар менен таанышуусу өнүгөт. Адамзат топтогон бардык эстетикалык тажрыйбаны муундан муунга өткөрүп берүүнүн эң маанилүү каражаты болгон эстетикалык табит өзүнүн конкреттүү милдеттерин аткарат. Биринчиден, бул элементардык эстетикалык билимдердин жана таасирлердин белгилүү бир запасын түзүү менен башталат, ансыз эстетикалык маанидеги предметтерге жана кубулуштарга ыктоо, каалоо, кызыгуу жаралбайт. Экинчиден, эстетикалык табитти калыптандыруунун милдети адамдын мындай социалдык-психологиялык сапаттарын көркөм жана эстетикалык кабыл алуу жөндөмдөрүн топтоо жана өнүктүрүү болуп саналат, бул ага эстетикалык маанидеги предметтерди жана кубулуштарды эмоционалдык жактан сезүү жана баалоо, алардан ырахат алуу мүмкүнчүлүгүн берет. Эстетикалык табитти

калыптандыруунун үчүнчү милдети ар бир билимдүү адамда эстетикалык чыгармачылык жөндөмдү калыптандыруу менен байланышкан.

Эстетикалык табит – бул чындыктын же искусствонун тигил же бул кубулуштарын кабылдоо жана баалоо, эстетикалык ырахат алуу, канааттануу. Калыптанган эстетикалык табит адамдын сулуулукту, чындыкты жана жакшылыкты гана эмес, адамдын жекелигин өз алдынча аныктоо деңгээлинин чагылдырылышынын эң маанилүү критерийи болуп саналат. Эстетикалык табит спецификалык руханий механизм катары эки негизги жөндөмдүн – акыл-эс менен сезимдүүлүктүн өз ара байланыш процессинде пайда болот жана калыптанат. Эстетикалык табит адамдын эстетикалык баалуулуктарды жекече тандап алуу жөндөмү катары анын өзүн-өзү өнүктүрүүсүнө, өзүн-өзү өркүндөтүшүнө жана өзүн-өзү тарбиялоосуна өбөлгө түзөт. Кыйыр түрдө эстетикалык табит субъекттин интеллектуалдык жашоосуна да таасирин тийгизет, ошондуктан «эстетикалык табитти калыптандыруу эстетикалык тарбиянын милдеттеринин бири болуп саналат.

Түрдүү эстетикалык элестерден, эмоциялардан, тажрыйбалардан жана сезимдерден келип чыккан эстетикалык табит, бир караганда, сезимдик билимдин, адамдын аң-сезиминин түз көрүнүшү жана жөнгө салуучусу болуп көрүнөт. Дал ушул түшүнүктөн улам «табит талашпайт» деген азыркы көз караштын жактоочулары четке кагылган, анткени алар адамдын эстетикалык маанидеги объектилерге, кубулуштарга жана реалдуулук процесстерине түздөн-түз сезүү реакциясын билдирет. Бирок, бул нейтралдуу эстетикалык табитти болжолдоо менен чектелген көз караш. Табиттер талаш-тартыштуу жана ар тараптуу эстетикалык өнүгүүгө чындап кам көрүшсө, талашылышы керек. Анткени, психологиялык көз караштан алганда, эстетикалык табит адамдын жашоосунун сезимдик-эмоционалдык жана интеллектуалдык чөйрөсүн органикалык түрдө айкалыштырган жөндөмдүүлүгү, башкача айтканда, сезимдик баалоо жана пикирди баалоо.

Калыптанган эстетикалык табит инсандын эстетикалык аң-сезиминин эң маанилүү бөлүгүн түзгөн жеке эстетикалык көз караштардын жана

ишенимдердин калыптанышына негиз болуп саналат. Эстетикалык көз караштар – бул маселелер боюнча адамзат алган билимдердин негизинде эстетиканын жана көркөм чыгармалардын эң маанилүү категориялары жөнүндө логикалык жактан негизделген баа берүүлөрдүн системасы. Бул көз караштар адамдын реалдуулукка аң-сезимдүү эстетикалык мамилесин, ар бир инсандын жеке эстетикалык өнүгүн билдирет. Көз караштардын бул кыймылдуу системасы анын негизинде адаттар, турмуштук принциптер калыптанганда жана мүнөз өзгөчөлүктөрү жана эрки инсандын бүткүл жашоосунда тынымсыз жана системалуу түрдө өнүккөндө жана ага сөз менен иштин чыныгы биримдигин камсыз кылганда ишенимге айланат. Ошентип, эстетикалык көз караштар адамдын дүйнө таанымынын эстетикалык бөлүгүнө айланат.

БАП 2. ААЛАМДАШУУНУН АЛКАГЫНДАГЫ КИЙИМ-КЕЧЕКТИН МАДАНИЙ-ЭСТЕТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ ЖАНА ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ

2.1. Ааламдашуу шартындагы эстетикалык маданияттын социалдык-философиялык экспликациясы

Изилдөөнүн объектиси жана предмети. Изилдөөнүн объектиси болуп жаш муундардын эстетикалык табитинин калыптануусу саналат, ал эми **предмети** болуп эстетикалык табиттин маңызы жана социалдык механизмдери эсептелет.

Ааламдашуу - бул дүйнө жүзүндөгү бардык мамлекеттердин ортосундагы өз ара экономикалык, саясий, социалдык маданий кызматташуунун негизинде интеграциялануу процесси. Бул процесстин натыйжасында дүйнө бири-бирине тыгыз байланышкан.

Ааламдашууга мүнөздүү негизги белгилери:

1. **Экономикалык интеграциялоо:** Ааламдашуу шарты өлкөлөр арасындагы эл аралык соода, инвестициялар жана финансылык агымдарды көбөйтөт.

2. **Технологиялык инновациялар:** Дүйнөлүк точкаларды алга жылдыруу боюнча маалыматтык жана коммуникациялык технологиялар менен тез камсыз кылат.

3. **Капитал жана эмгек мобилдүүлүгү:** Ааламдашуу шарты капиталдын жана жумушчу күчтүн чек аралары аркылуу издөө үчүн мыкты мүмкүнчүлүктөрдү жана ресурстарды түзөт.

4. **Маданияттын айкалуусу:** Ааламдашуу ошондой эле маданияттардын, идеялардын жана баалуулуктардын өз ара аралашуусуна алып келет, бирок ошол эле учурда конфликтердин чыгуусун алып келиши дагы мүмкүн.

5. **Саясий таасир:** Ааламдашуу саясий процесстерге, эл аралык

уюмдарды жана макулдашууларды түзүүгө алып барууда, ошондой эле чыңдоодо, эл аралык кызматташтыкты күчөтүүгө жана мамлекеттердин ортосундагы атаандаштыкка таасирин тийгизет. Ааламдашуунун бул аспектилери өлкөлөр жана азыркы замандагы коомдор үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү да, жаңы чакырыктарды да жаратат.

Ааламдашуу жана философия тыгыз байланышта, анткени көптөгөн философиялык маселелер боюнча ой жүгүртүүлөргө жана талкууларга глобалдык өзгөрүүлөр себеп болот. Ааламдашуу жана анын философия менен өз ара аракеттенүүсү менен байланышкан кээ бир негизги аспектилери катары төмөнкүлөрдү белгилейбиз:

1. Ааламдашуу этикасы: Этикалык талкууларда ааламдашуу жөнүндө адилеттүүлүк, теңчилдик, жоопкерчилик жана туруктуулук мамилелери адамзаттын бейпилдигин жана коомдун адилеттүүлүккө, ааламдашуунун кесепеттерин талдоо жана балоого жардам берет.

2. Бир түрдүүлүк жана маданий көп түрдүүлүк : Унификация шартында ааламдашуу иденттүүлүк жана маданий көп түрдүүлүктү сактоо суроолорун көтөрөт. Маданият иденттүүлүгүн кайсы аспектилер сактоого маанилүү, глобалдык стандартизациялоонун жана маданий каада-салттарынын уникалдуулугунун балансын кантип сактоого жетиштүү керек экенин философия изилдөөгө жардам берет.

3. Бийлик жана көзөмөл: Ааламдашуу көбүн эсе бийлик Эл аралык корпорациялардын жана уюмдардын колунда концентрация болуу менен коштолот. Философия демократия суроолору, ааламдык процесстерге катышуу жана көзөмөл кылуу боюнча ой жүгүртүүгө жардам берет.

4. Социалдык адилеттүүлүк жана өнүгүү: Ар түрдүү өлкөлөрдүн жана региондордун өнүгүү айырмачылыктарын ааламдык ресурстар жана мүмкүнчүлүктөрүн жыргалчылыктарын эске алуу менен бирге адилеттүү бөлүштүрүүнүн толкуусуна салым кошот.

5. Экологиялык философия: Ааламдашуунуну климаттын өзгөрүүсү, экологиялык туруктуулук сыяктуу экологиялык көйгөйлөргө түзмө-түз тиешеси

бар. Философия ааламдык деңгээлде табийгый ресурстарды башкаруу ыкмаларын издөөдө жардам берет.

Жалпысынан философия ааламдык өзгөрүүлөргө жана алардын адамзаттын, коомдун жашоосунун ар түрдүү аспектилерине болгон таасирин талдоого, түшүнүүгө жана баалоого өбөлгө түзөт. Ааламдашуу маданиятка, коомдук жашоого зор таасирин тийгизет. Төмөндө ааламдашуу менен маданияттын өз ара байланышынын негизги аспекти келтирилген:

Маданий ааламдашуу: Ааламдашуу маданий идеялар, каада-салттар, стилдер жана искусствонун өз ара интенсивдүү аралашуусуна алып келет. Бул эл аралык саякат, миграция, интернет жана массалык маалымат каражаттары аркылуу жүрөт. Натыйжада маданий элементтер чек ара аркылуу өтүп ар түрдүү маданий контекстерде ылайыкташтырылат.

Гамогенизация жана гетерогендүүлүк: Бир тарабынан, ааламдашуу гомогенизация процессине алып келет: бул деген дүйнөнүн ар бир бөлүгүндө маданий көрүнүштөрдүн бир стандартта болуусу. Экинчи тарабынан, уникалдык маданий иденттүүлүктөрдү жана ар түрдүүлүктөрдү өнүктүрүүнү, сактоону колдой алат.

Маданий империализм: Ааламдашуу үстөмдүк кылуучу маданий калыптандыруу жана баалуулуктардын таркоосуна алып келиши мүмкүн, бул көрүнүш көбүн эсе маданий империализм катары кабыл алынат. Бул маданий автономия жана ар түрдүүлүк сакталышы тууралуу тынчсыздандырууну жаратат. Ааламдашуу ошондой эле маданиятты коммфециялаштырууну демилгелейт. Маданий азыктардан жана каада салттардын коммерция максатында колдонулушу. Бул алардын нагыз маанисине жана баалуулугуна зыян келтирет.

Маданиятты коммерциялаштыруу: Ааламдашуу маданиятты коммерциялаштырууга да түрткү берет, мында маданий азыктар жана салттар коммерциялык максаттарда, кээде алардын чыныгы маанисине жана баалуулугуна зыян келтирилет.

Ааламдык маданиятты түзүү: Кээ бир философтор жана социологдор ааламдашуу жалпы баалуулуктар, жашоо образдары жана идеялары чек араларды кесип өткөн жана дүйнө жүзү боюнча адамдарды бириктирген глобалдуу маданиятты түзүүгө жардам берип жатат деп ырасташат. Бул аспектилердин баары ааламдашуу маданиятка кандай таасир этет жана бул бүтүндөй коомду кандай кесепеттерге алып келиши мүмкүн деген кеңири талкууларды жана талаш-тартыштарды жаратат.

Ааламдашуу эстетикалык маданиятка, башкача айтканда, сулуулукту кабыл алуу жана көрсөтүү ыкмаларына, көркөм чыгармачылыкка олуттуу таасирин тийгизет. Төмөндө ааламдашуу менен эстетикалык маданияттын өз ара байланышынын негизги аспектилери келтирилген.

Стилдердин жана тенденциялардын маданияттар аралык алмашуусу: Ааламдашуу дүйнө жүзү боюнча мода жана көркөм тенденциялардын тез жайылышын шарттайт. Мода тенденциялары, дизайн стилдери, архитектура жана башка көркөм кыймылдар интернет, социалдык тармактар, телекөрсөтүү жана башка маалымат каражаттары аркылуу тез таралышына өбөлгө түзөт.

Жалпысанан алганда, ааламдашууну дүйнөлүк масштабда эстетикалык маданияттын өнүгүүсү жана пайда болуусу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдүн катарында жаңы чакырыктарды камсыздандайт.

Стильдерди гомогенизациялоо же диверсификациялоо: Ааламдашуу дүйнөнүн ар кайсы аймактарында эстетикалык маданиятта бирдей стилдердин жана стандарттардын үстөмдүк кыла башташына алып келиши мүмкүн. Бирок, ал эстетикалык маданияттын уникалдуу жана оригиналдуу көрүнүштөрүн пайда кылган ар түрдүү маданий таасирлердин аралашмасын жана ар түрдүүлүктү колдобойт.

Коммерциянын таасири жана базардын күчү: Ааламдашуу көбүн эсе дүйнөлүк базарда эстетикалык билдирүү товар болуп калганда маданияттын коммерциялизацияланышы көркөм чыгармачылыктын коммерциялык багытталышына жана жөнөкөйлөшүүсүнө алып келиши мүмкүн.

Маданий диалог жана өз ара таасири: Ааламдашуу ошондой эле ар түрдүү маданияттар жана каада-салттар аралык маданий баарлашууга көмөк көрсөтөт, бул нерсе эстетикалык маданият чөйрөсүндө өз ара таасирленүүгө жана баюууга алып келет.

Цифралык эстетика жана технологиялык инновация: Информациялык жана коммуникациялык технологиялар мультимедиялык жана интерактивдүү жасалма калыптары менен ааламдашууда цифралык эстетиканы жаратууга жана жайылтууга жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Жалпысынан ааламдашуу эстетикалык маданиятка оң да терс да таасирин тийгизет жана дүйнө жүзү боюнча унификацияны, көркөм билдирүүлөрдү өбөлгөлөйт. Эстетикалык маданияттын перспективасын ааламдашуу контекстинде бир нече көз карашта карап чыгууга болот:

1. Маданий көрүнүштөрдүн жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү: Ааламдашуу дүйнөнүн ар кайсы бөлүктөрүндөгү адамдарга мурда жеткиликсиз болгон же географиялык же маданий чектер менен чектелген ар түрдүү искусство формаларына жана маданий көрүнүштөрүнө жетүүгө мүмкүндүк берет. Бул жеке эстетикалык маданиятты байытуу жана чыгармачылык потенциалды өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет.

2. Маданий стилдердин жана салттардын аралашмасы: Ааламдашуу шартында ар кандай маданий стилдердин, салттардын жана таасирлердин аралашуусуна алып келген интенсивдүү маданий алмашуу жүрүп жатат. Бул жаңы жана оригиналдуу көркөм формаларга жана туюнтмаларга алып келиши мүмкүн.

3. Маданий автономияны сактоодогу чакырык: Ааламдашуунун ааламдык стандарттар менен тенденциялардын үстөмдүк кылуу шарттарында уникалдуу маданий каада-салттардын иденттүүлүгүнүн сакталышы жана өнүгүүсү үчүн чакырык жаратат.

Ааламдашуу контекстинде маданий автономияны жана аныктыгын сактоо маанилүү маселе. Бул өзүнө эстетикалык критерийлерди жана

принциптерди камтыган түшүнүктү берип, кийимге көркөм объект катары эстетикалык сапатын баалоодо жана талдоодо колдонулат.

4. Коммерциялаштыруу жана искусство: Ааламдашуу искусствонун коммерцияланышына алып келиши мүмкүн, мында көркөм чыгармалар дүйнөлүк базарда сооданын жана инвестициянын объектилерине айланат. Бул искусстводогу баалуулуктарга жана артыкчылыктарга таасир этип, көркөм чыгармалардын баалуулугу жана аныктыгы жөнүндө суроолорду жаратышы мүмкүн.

5. Цифралык эстетика жана технологиялык инновация: Информациялык жана коммуникациялык технологиялар мультимедиялык жана интерактивдүү жасалма калыптары менен ааламдашууда цифралык эстетиканы жаратууга жана жайылтууга жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Жалпысынан ааламдашуу эстетикалык маданиятка оң да терс да таасирин тийгизет жана дүйнө жүзү боюнча унификацияны, көркөм билдирүүлөрдү өбөлгөлөйт.

Эстетикалык маданияттын перспективасын ааламдашуу контекстинде бир нече көз карашта карап чыгууга болот:

“Кийим этикасы” түшүнүгү: “Кийим этикасы” кийимдин таасирдүү жана көркөм аспектисине кирет. Бул аспект кийимдин сырткы көрүнүшүн, стилин, калыптардын гармониясын, түстөрүн, айкалышын, текстурасын жана жалпы өндүрүү таасирин баалайт. Бул концепция көркөм объект катары кийимдин эстетикалык сапатын талдоо жана баалоо үчүн колдонулган эстетикалык критерийлерди жана принциптерди бириктирет.

Кийимдин этикасы мода жана стилде маанилүү роль ойноп, кийим кандайча кабылданарын жана визуалдык түрдө бааланышын аныктайт. Бул өзүнө форма жана силуэт, материалдардын айкалышы, пропорциялар, декоративдик элементтер, ошондой эле ал берилген контекст (мисалы, күнүмдүк кийим, кечки кийим, профессионалдык стиль) сыяктуу аспектилерди камтыйт.

Кийимдин эстетикасын баалоо чындыгында субъективдүүлүккө жана көптөгөн факторлорго жараша ар кандай болушу мүмкүн. Кийимдин эстетикасын кабыл алууга таасир берүүчү факторлор:

1. Жеке артыкчылыктар: Ар бир адамдын табити жана артыкчылыктары уникалдуу жана айырмаланып турат. Бир адамга ачык түстөр жана чечкиндүү принттер, ошондой эле жыл мезгилде башкасынын жанына нейтралдуу түстөр жана классикалык стиль жагуусу мүмкүн.

2. Маданият контексттери: Кийимдин эстетикасын кабыл алууда маданий нормалар жана каада-салттар аябай зор таасир этет. Бир маданиятта кийимдин кандайдыр бир стили жана элементи модалуу жана жагымдуу деп таанылып, бирок башка маданиятта түшүнбөстүктү туудуруп же болбосо негатив реакциясын пайда кылуусу мүмкүн.

3. Модалуу тенденциялар: Кийимдин эстетикасын баалоодо ошондой эле модалуу тенденциялар жана багыттар маанилүү таасирди тийгизет. Учур мезгилде модалуу жана актуалдуу деп эсептелген нерсе стилдүү жана жагымдуу деп кабылдануусу мүмкүн.

4. Жеке тажрыйба жана билим: Мода багытындагы тажрыйбасы жана билими бар адамдын өзүнүн баалоолоосунда баалоо спектри жана табитинин артыкчылыктары ошончолук кенен болот.

5. Эмоционалдык абал: Кийим эстетикасын кабыл алууга психологиялык жана эмоционалдык факторлор да таасир этүүсү мүмкүн. Маанай, эмоция жана жеке тынчсыздануу кийимди байкоочуга аздыр-көптүр көрүнүктүү кылып көрсөтөт. Баалоонун субъективизмине карабастан эстетиканын жалпы принциптери бар. Алар кийим контекстинде эмне жагымдуу жана гармониялуу болуп эсептелүүсүн аныктоого жардам берет. Ал өзүнө төмөнкү аспектилерди камтыйт:

Пропорциялар балансын, түстөр гармониясын, сызыктардын тазалыгын, ошондой эле сапатын жана аткарылуусун.

Кийимдин эстетикасы анын көрүнөө таасиринин жана кабыл алуусуна аныктаган көптөгөн аспектилерди камтыйт. Кийимдин эстетикасына таасирин тигизген негизги элементтерин кененирээк кароону чечтик:

1. Формасы жана силуэти: Кийим түзүүдө форма жана силуэт жалпы көрүнүшкө таасир берүүдө маанилүү роль ойнойт. Юбка, шымдар, көйнөктөр, жеңи жана жака сыяктуу кийим элементтеринин узундугун, туурасын, көлөмүн жана пропорциясын тандоосун камтыйт. Форма жана силуэт ар кандай бычуу усулдарынын жардамы менен такталып, драпировкага жана складкага өзгөртүлүшү мүмкүн.

2. Материалдарын айкалышы: Пайдаланган, ар түрдүү материалдар жана текстуралар кызыктуу ошол эле учурда көпкырдуу таасирлүү эффект түзүүгө жардам берет. Кездеме менен ар кандай текстуралардын айкалышы, кооздочу буюмдар жана фактуралар кийимдин тышкы көрүнүшүнө терең кооздук кошумчалайт.

3. Пропорциялар: Пропорциялар гармониялуу жана тең салмактуу образ түзүүдө бычуу түрлөрү маанилүү роль ойнойт. Бул өзүнө өлчөмүн жана кийим элементтеринин ар түрдүү жеңдин узундугу, шымдын туурасы, отургузуу бийиктигин камтыйт ж. б.у.с.

4. Декоративдик элементтер: Кийимге уникалдуулукту жана инсандыкты сайма, аппликация сыяктуу кооздоочу элементтер, баскычтар, жаалар жана жасалгалар кошо алат. Алар кийимдин белгилүү бир стилин түзүү үчүн, айрым бөлүктөрүнө басым жасоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

5. Контекст: Кийимдин эстетикасы аны тартууланган жана кийилген контекстке да көз каранды. Мисалы, күнүмдүк образга туура келеген стил айрыкча кечеге же расмий иш-чаралар үчүн туура келбейт. Контекст ошондой эле кийимдин кээ бир стилдерине жана элементтерин кабылдоолорго таасир этиши мүмкүн болгон, маданий жана социалдык нормаларды камтыйт. Жалпысынан алганда, кийим эстетика дизайн жана стили деп ар кандай аспектилерин айкалышып көркөм объект катары кийимди таасирдүү кабыл алууга жана баалоого таасир этет.

Бирок, кийим контекстте эстетикалык жагымдуу же гармониялуу деп эсептелген нерсени аныктоочу эстетиканын кээ бир жалпы принциптери бар. Кийимдин эстетикасы көбүнчө мода жана стилдин контекстинде каралат, бул эстетикалык принциптер кийим дизайнында колдонула. Анткени алар маданий жана социалдык нормаларга таасирленет.

Мода жана стиль контекстиндеги кийим эстетикасы калыптанууда маданий жана социалдык нормалар негизги ролду ойнойт, ошондой эле коомдук кабылдоого көз каранды.

1. Стилдердин жана тенденциялардын эволюциясы: Социалдык-маданий, технологиялык инновациялар, экономикалык шарттар жана саясий окуялар кийимдин дизайнындагы эволюция болуп турат. Бул эволюцияны изилдөө бизге мода жана стиль коомдогу өзгөрүүлөрдү кантип чагылдырып, ылайыкташтыраарын түшүндүрөт.

2. Тарыхый контекст: Кийим эстетикасы тарыхый окуялар менен жана маданий тенденциялар менен тыгыз байланышта. Бул контекстти изилдөө белгилүү бир стилдердин калыптанышына кандай факторлор таасир эткенин жана алар ар кандай тарыхый доорлордо кандайча чечмеленгенин түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

3. Маданий иденттүүлүк жана маданияттар аралык алмашуу: Ааламдашуу контекстинде кийим эстетикасы барган сайын ар түрдүү жана катмарлуу болуп баратат. Маданияттар аралык алмашуу ар кандай маданий элементтерди жана салттарды модага алып келет. Бул стилдердин тенденцияларынын байышына жана динамикасына өбөлгө түзүү менен адаптация жана маданий иденттүүлүктү урматтоо маселелерин да козгойт.

4. Социалдык нормалар жана сулуулук идеалдары: Кийимдин эстетикасы да белгилүү бир коомдо жана доордо өкүм сүргөн сулуулуктун социалдык нормаларын жана идеалдарын чагылдырат.

Бул аспекти изилдөө бизге кандай сүрөттөр жагымдуу жана модалуу деп эсептелерин, бул идеалдар убакыттын өтүшү менен кандайча өзгөрөрүн

түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Жагымдуу жана модалуу бул идеалдар убакыттын өтүшү менен өзгөрөт.

5. Эстетика жана өзүн-өзү көрсөтүү: Көптөгөн адамдар үчүн кийимди тандоо өзүнүн индивидуалдуулугун көрсөтүүчү каражат болуп саналат. Кийим эстетикасы индивидуалдык жана топтук иденттүүлүктүн калыптанышына таасир этүүчү инсандын баарлашуу жана билдирүү ыкмасына айланат. Жалпысынан кийим эстетикасы маданияттагы, коомдогу жана иденттүүлүктөгү динамикаларды жана өзгөрүүлөрдү чагылдырган татаал жана көп катмарлуу көрүнүш. Аны изилдөө мода, стиль жана социалдык-маданий процесстердин ортосундагы байланышты, ошондой эле алардын коомдун заманбап көрүнүшүн жана баалуулуктарын калыптандырууга тийгизген таасирин жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Кийим эстетикасынын социалдык-тарбиялык ролу.

Кийим эстетикасынын социалдык-тарбиялык ролу инсандын калыптанууда коомдук нормалар жана баалуулуктар менен бирге маанилүү ролду ойнойт. Бул ролдун бир нече аспектилери төмөнкүлөр:

1. Өзүн-өзү билдирүү жана өзүн-өзү аныктоо: Кийим - бул өзүңүздү көрсөтүүнүн жана индивидуалдуулугун билдирүү жолдорунун бири. Кийимдин стилин, түсүн, формасын жана деталдарын тандоо аркылуу адамдар ички сезимдерин, ишенимдерин жана принциптерин көрсөтө алышат. Бул алардын инсандыгын жана социалдык контекстте өзүн-өзү таануусун калыптандырууга жардам берет.

Кийим жөн гана аба ырайынан коргой турган функционалдык буюм эмес, индивидуалдуулукту билдирүүнүн жана билдирүүнүн күчтүү каражаты.

Бул тезис бир катар жагдайлар менен тастыкталат:

– **Стилди тандоо:** Кийим стили-бул өзүңүздү көрсөтүүнүн эң ачык жолдорунун бири. Мисалы, классикалык стилди жактырган адам өзүн салттуу баалуулуктарга жана эскичил көз караштарга ээ адам катары көрсөтүшү мүмкүн, ал эми альтернативалуу стилди сүйгөн адам стандарттарды четке кагып, оригиналдуулукка болгон каалоосун билдириши мүмкүн.

– **Түс артыкчылыктары:** Кийимдеги түстөрдү тандоо адамдын маанайын, эмоционалдык абалын жана ички сезимдерин чагылдыра алат. Мисалы, ачык жана жандуу түстөр кубанычты жана оптимизмди билдирсе, күңүрт түстөр меланхолияны же ойчулдукту көрсөтө алат.

– **Формалар жана деталдар:** Кийимдин формасы жана деталдары да инсандын символикалык көрүнүшү болушу мүмкүн. Мисалы, тар жана фигураны баса белгилеген бөлүктөрдү тандоо өзүнө болгон ишенимди жана көңүл бурууну каалоону билдирсе, кенен жана жайлуу кийимдерге артыкчылык берүү бейкапарчылыкты жана жеңилдикти көрсөтүшү ыктымал.

– **Ишенимдер жана принциптер:** Кийим-кече, инсандын ишенимдерин жана принциптерин билдирүү каражаты болуп калышы мүмкүн. Мисалы, туруктуу материалдардан жасалган же этикалык жактан өндүрүлгөн кийимдерди тандоо экологиялык камкордукту жана социалдык жоопкерчиликти чагылдырышы мүмкүн.

Жалпысынан, кийим аркылуу индивидуалдуулугун билдирүү жөндөмү адамдарга инсандыгын калыптандырууга, уникалдуу өзгөчөлүктөрүн баса белгилөөгө жана ички сезимдерине, ишенимдерине жана баалуулуктарына туура келген социалдык образды түзүүгө жардам берет. Бул аларга социалдык контекстте өзүн ыңгайлуу жана ишенимдүү сезүүгө, өз ара түшүнүшүүгө жана өзүн-өзү түшүнүүгө негизделип башкалар менен өз ара мамилелерди түзүүгө мүмкүндүк берет.

2. Коомдук кабылдоону калыптандыруу: Кийим адамдардын бири-бирин жана өзүн кандай кабыл алуусунда маанилүү роль ойнойт. Ал белгилүү бир социалдык статустарды, профессионалдык ролдорду, маданий өзгөчөлүктөрдү жана баалуулуктарды бере алат.

Адамдар кийимди өздөрү жана ниеттери жөнүндө белгилүү бир таасир калтыруу үчүн колдонушат.

3. Социалдык нормаларды жана эрежелерди сактоо: Эстетикалык кийинүү адамдарга коомдогу социалдык нормаларды жана эрежелерди сактоого да жардам берет. Ал белгилүү бир окуяларга, жерлерге жана убакыттарга

ылайыктуу кийимдердин кандай түрлөрүн аныктайт жана адамдарга социалдык нормаларга жана талаптарга ыңгайлашууга жардам берет.

4. Маданий жана тарыхый баалуулуктарды окутуу: Мода тарыхындагы ар кандай стилдерди жана тенденцияларды изилдөө жана талдоо аркылуу адамдар алар пайда болгон маданий жана тарыхый контексттер жөнүндө биле алышат. Бул аларга маданий салттардын жана баалуулуктардын ар түрдүүлүгүн түшүнүүгө жана урматтоого жардам берет.

Мода тарыхындагы ар кандай стилдерди жана тенденцияларды изилдөө - өткөнгө кызыгуу жана билим берүүгө саякат. Бул адамдарга кийим тандоолор убакыттын өтүшү менен кандай өзгөргөнүн түшүнүүгө гана жардам бербестен, ал өзгөрүүлөр маданий жана тарыхый контексттерге кандай байланышы бар экендигинен маалымат берет.

1. Социалдык өзгөрүүлөрдүн чагылдырылышы: Ар бир доордун тигил же бул социалдык контекстти чагылдырган өзгөчөлүктөрү бар,. Белгилүү бир доордун модасын изилдөө ошол мезгилде коомдо кандай социалдык өзгөрүүлөр болгонун, кандай баалуулуктар үстөмдүк кылганын, жүрүм-туруму жана жашоо образы кандай болгонун түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

2. Саясий окуялардын таасири: Мода көбүнчө саясат менен тыгыз байланышта болуп тарыхый мезгилдерге бөлүнөт. Мисалы, согуш жаңжалдары учурунда же экономикалык кризис мезгилинде мода көбүнчө жөнөкөйлүктү жана токтоолукту чагылдырат. Ал эми гүлдөп өнүгүү жана туруктуулук учурунда көбүрөөк люкс жана татаал болушу мүмкүн.

3. Маданий иденттүүлүктү билдирүү: Ар түрдүү маданияттар өздөрүнүн тарыхын, ишенимдерин жана баалуулуктарын чагылдырган өзүнүн уникалдуу каада-салттарына жана кийим стилине ээ. Ар кандай маданияттардын модасын изилдөө бизге маданий иденттүүлүктүн ар түрдүүлүгүн түшүнүүгө жана баалоого жана алардын өзгөчөлүктөрүн урматтоого жардам берет.

4. Сулуулукка жана эстетикага көз караштардын эволюциясы: Мода тарыхы ар кандай доорлордо жана маданияттарда сулуулук жана эстетика жөнүндөгү идеялар кандайча өзгөргөнүн көрсөтөт. Бул өзгөрүүлөрдү изилдөө

бул мамилелердин калыптанышына кандай факторлор таасир эткенин жана убакыттын өтүшү менен кандайча өнүккөнүн көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

5. Маданий айырмачылыктарды кабыл алуу жана урматтоо: Ар түрдүү маданий тектеги моданы изилдөө бизге ачыктыкты жана маданияттардын жана баалуулуктардын ар түрдүүлүгүн урматтоого жардам берет. Бул бизге моданын ар кандай көрүнүштөрүндөгү сулуулукту жана баалуулукту көрүүгө жана алардын контексттик маанисин түшүнүүгө мүмкүндүк түзөт. Ошентип, моданы тарыхый контекстте изилдөө жана талдоо маданий жана тарыхый процесстерди жакшыраак түшүнүүгө гана эмес, маданияттардын жана иденттүүлүктөрдүн көп түрдүүлүгүн түшүнүү, урматтоо жана сабырдуулукту өнүктүрүүгө жардам берет.

6. Кесиптик имиджди кармоо: Бизнес чөйрөсүндө адамдын компетенттүүлүгүн, ишенимдүүлүгүн жана бизнес чөйрөсүндөгү ийгилигинин кабылдоосуна таасир этиши мүмкүн.

Жалпысынан алганда, кийим эстетикасынын социалдык-тарбиялык ролу адамдарга инсан катары калыптанууга, социалдык нормаларга ыңгайлашууга жана жеке жана маданий өзгөчөлүктөрүн билдирүүгө милдеттүү. Ал ошондой эле коомдук байланыштарды жана ар түрдүүлүктү жана индивидуалдуулукту урматтоого жардам берет.

Кийим эстетикасы жана эстетикалык тарбия

Кийимдин эстетикасы менен эстетикалык тарбиянын айкалышы көркөм табитти, сулуулукту кабыл алууну жана түшүнүүнү өнүктүрүүдө абдан эффективдүү ыкма боло алат.

Бул экөөнү кантип айкалыштыруунун бир нече жолдору:

1. Изилдөө жана талдоо: Ар кандай мода стилдерин, тенденцияларын жана тарыхый мезгилдерди изилдөөнү жана талдоону эстетикалык билим берүү программасына киргизүү. Ар кандай мода тенденцияларынын артында кандай эстетикалык принциптер жана идеялар турганын, алар маданий жана социалдык аспектилерди кантип чагылдырарын талдоо.

2. Чыгармачыл долбоорлор: Студенттерди өз мода коллекциясын же стилдөө көрүнүшүн түзүүнү камтыган чыгармачыл долбоорлорго катышууга үндөө. Бул аларга кийимдин эстетикасы боюнча алган билимдерин иш жүзүндө колдонууга, өз идеяларын жана таасирлерин билдирүүгө жардам берет.

3. Көргөзмөлөргө жана музейлерге баруу: Мода жана костюм арналган көргөзмөлөргө жана музейлерге барууну уюштуруу. Бул студенттерге кийимдин тарыхый жана заманбап үлгүлөрүн көрүүгө, алардын деталдарын, аткаруу техникасын жана көркөм таасирин изилдөөгө мүмкүндүк берет.

4. Эстетикалык жана маданий аспектилерди талкуулоо: Кийимдин эстетикасынын маданий жана тарыхый контексттерге кандай тиешеси бар экендиги жөнүндө талкууларды жана дискуссияларды өткөрүү. Кийимдин кайсы бир стили же буюму кандай эмоцияларды жана ассоциацияларды туудураарын жана алар маданияттар боюнча кандайча айырмаланарын талкуулоо.

5. Изилдөө долбоорлору: Студенттерди кийимдин эстетикасы темасында өз алдынча изилдөө жана долбоорлорду жүргүзүүгө шыктандыруу. Бул мода журналдарын изилдөө, тренддерди талдоо, мода сүрөттөрүнүн портфолиосун түзүү же моданын маданий жана социалдык процесстерге тийгизген таасирин изилдөө болушу мүмкүн. Кийимдин эстетикасы менен эстетикалык тарбияны айкалыштыруу окуучулардын көркөм табитин жана чыгармачылыгын өнүктүрүүгө гана эмес, алардын бүтүндөй дүйнө жөнүндөгү маданий-эстетикалык түшүнүгүн байытууга мүмкүндүк берет.

Коомдун өнүгүүсүнүн азыркы этабында эстетикалык тарбия берүүгө өзгөчө көңүл бурулууда. Жашоодо, эмгекте, күнүмдүк турмушта, баарлашууда адамдын аң-сезими, эстетикалык көз карашы калыптанат. Сулууулук адамдын эмгеги менен жаралат.

Адамды эстетикалык тарбиялоонун көптөгөн ыкмалары бар. Анын негизги ыкмаларынын бири кийим маданияты болуп саналат, аны көркөм маданияттын негизги компоненттерине кошууга болот. Кийимге берилген аныктамалардын бирине ылайык, «адамдын денесин айлана-чөйрөнүн терс таасиринен (аба ырайынын шарттары, курт-кумурскалар) коргоо максатында кийүүчү

кийимдердин жыйындысы (кездемеден, трикотаждан, булгаарыдан жана мехтен тигилген, уулуу заттар жана башкалар); кийим эстетикалык функцияларды аткарат – ал адамдын образын (имиджин) жаратат, бул анын коомдук ролун баалоого мүмкүндүк берет» [169].

Кийимди адамдын денесин курчап турган чөйрөнүн терс таасиринен коргой турган жабуулардын жыйындысы катары да аныктаса болот: кийим адамды физикалык жагымсыз климаттык шарттардан гана коргобостон, кийимди согуштук боёк, алгачкы элдердеги татуировка деп да атаса болот. Орто кылымдагы рыцардын сооттору, заманбап ок өтпөс жилет жана противогаз жана модалуу көйнөк. Кийим деген түшүнүккө кийим (адамдын денесин түздөн-түз жаап турган нерсе), бут кийим, баш кийим, аксессуарлар (мээлейлер, жоолуктар, курлар ж.б.) кирет. Кийимдин негизги милдети коргоочу (физикалык жана моралдык жактан коргоо) жана утилитарлык-практикалык, анткени кийим ар дайым адамдын кандайдыр бир практикалык ишмердүүлүгү менен байланышкан, белгилүү бир максатты көздөйт, адамдын курчап турган дүйнөгө ыңгайлашуусуна жардам берет. Кийимдин кандайдыр бир бөлүгү колдонулган жана бир же бир нече функцияларды аткарган нерсе. Бирок ошол эле учурда кийимдин да эстетикалык милдети бар – ал адамды кооздоп турат, кандай гана нерсе болбосун, анда сулуулук жана пайдалуу түшүнүктөр ажырагыс байланышта. Бардык нерсе сыяктуу эле, кийим - бул товар. Кийим белгилүү бир адамга буйрутма менен тигилип же массалык өнөр жай өндүрүшүнүн продуктысы болушу мүмкүн. Бир үлгү жүздөгөн, миңдеген, ал тургай миллиондогон нускада кайталанып, таратуу процессинде өзүнүн ээсин таап, белгилүү бир адамдын айрым муктаждыктарын канааттандырат.

Иштин ар кандай чөйрөлөрүндөгү максатына жана колдонулушуна жараша заманбап кийимдер топторго бөлүнөт: жынысы жана жашы, даярдоо ыкмасы, мезгили, арналышы боюнча (тиричилик, спорттук, өндүрүштүк, формалык, оюн-зоок ж.б.).

«Костюм» түшүнүгү «кийим» түшүнүгү менен ажырагыс байланышта. Костюм – адамдын социалдык, улуттук, аймактык таандыктыгын, анын

жынысын, жаш курагын, кесибин чагылдырган бирдиктүү дизайн жана максат менен бириктирилген кийимдин буюмдарынын жана элементтеринин белгилүү системасы. Костюм тигил же бул аймактын, же тарыхый мезгилдин, элдин же этностун үрп-адатын мүнөздөгөн, ошондой эле тигил же бул адамдын образы жана жүрүм-туруму менен тыгыз байланышта болуп, анын жекелигин чагылдырат. Белгилүү бир адам же социалдык топ менен байланыштуу болгон костюм кийим сыяктуу максатына жана утилитардык-практикалык функцияларына байланыштуу. Костюмдун эң маанилүү функциясы анын символдук функциясы болуп саналат, анткени костюм башкаларга адам жөнүндө эң маанилүү маалымат: анын социалдык абалы, саясий каалоолору, дини, эстетикалык табити, маданияты жөнүндө маалымат берет.

Орус жана советтик этнограф, археолог жана антрополог Б.Ф. Адлер мындай деп жазган: «Кийим - бул, балким, адамдын жер бетине биринчи жолу пайда болушу, адамдын өзүнүн руханий кампасынын өнүгүшү менен башталып, акырындык менен узакка созулган көрүнүш. Ошол эле учурда климат, албетте, адамга негизги багыт берүүчү жана таасир берүүчү күч болгон» [2, 57-б.].

Адамдар жараткан объективдүү дүйнөнүн бардык көп түрдүүлүгү материалдык, практикалык жана көркөмдүк мааниге ээ, ал функционалдык жактан алганда, кийим жана костюм системасы бул эки принципти ар кандай жолдор менен айкалыштырган таза практикалыктан басымдуу көркөмдүккө чейин көптөгөн формаларды түзөт.

Кийимдин, костюмдун маданияттагы универсалдуу милдети натыйжалуу байланышты, ийгиликтүү ишмердүүлүктү камсыз кылуу үчүн адамды белгилүү бир турмуштук алкака ыңгайлаштыруу, тууралоо болуп саналат. Костюм бир эле учурда айлана-чөйрөгө ыңгайлашып, аны керектүү багытта өзгөртөт.

Тарыхый жактан кийимдин, костюмдун биринчи жана негизги жалпыланган функциясы анын аспаптык жана практикалык функциясы. Организмди ар кандай экологиялык таасирлерден коргоо функциясы. Практикалык функциядан түздөн-түз денени жашыруу функциясына өтөт.

Денени физикалык жактан коргоодон тышкары адам костюмдун жардамы менен психологиялык жактан да коргоого муктаж, бул көбүнчө социалдык жандык катары адамга мүнөздүү болгон уялуу сезими менен шартталган. Кийимдин социалдык функциялары эки негизги тармакты түзөт: маалымдоо жана калыптандыруу.

Маалымдоо костюмдун жеке инсан катары жана белгилүү бир социалдык топтун өкүлү катары кийүүчүсү жөнүндө маалыматты алып жүрүүсү менен байланышкан.

Ар кандай таптардын кийими алгач алардын мүнөздүү жашоо образы менен аныкталат, анын туруктуу формасы коомдун тигил же бул катмарын көрсөткөн белги катары кызмат кылат. Көбүнчө бул функция адамдык мамилелер чөйрөсүндөгү статусту көрсөтүүчү функция менен чырмалышат. Көбүнчө ар кандай мүлктөр, топтор ар кандай этикалык, эстетикалык ж.б. нормалары, бул да костюмда чагылдырылган.

Топтук коомдо баарлашуунун мүнөзүн аныктаган сырткы айырмачылыктар болушу керек. Улутту чагылдыруу функциясы бар, ал дээрлик алгачкы этникалык топтор түзүлгөн учурдан тартып пайда болгон, муну бир аймакта жашаган алгачкы этностордун кийимдериндеги айырмачылыктар далилдейт. Бул функция элдик, улуттук кийим сыяктуу көрүнүштө айкын көрүнүп турат. Бул салттуу жана өзгөчө өзгөрүүгө дуушар эмес, көбүнчө чет элдиктерге көрсөтүлүүчү улуттун бир өзгөчөлүгү. Мындай костюм адамдардын бул жамаатынын жашоо парадигмасы жөнүндө айтып берет. Заманбап шарттарда улуттук кийимге болгон түшүнүк жана мамиле процеске байланыштуу жана космополитизмге реакция катары жаңыланып жатат.

Динди көрсөтүү функциясы, адатта, мурунку функция менен тыгыз байланышта болот, анткени айрым элдердин айрым диндер, ошондой эле алардын бутактары жана адашкан агымдары менен байланышы тарыхый жактан өнүгүп, бекемделген. Ар бир дин костюмдун, өзгөчө түстөрдүн, аксессуарлардын жана деталдардын белгилүү формаларын белгилейт жана шарттайт. Диндин белгилүү бир мезгилинде коомдун турмушуна тийгизген

таасиринин даражасына жараша бул функция тигил же бул түрдө кийимдин бардык формаларына жана түрлөрүнө таасирин тийгизет. Кесиптик тиешелүүлүгүн көрсөтүү функциясы эмгекти бөлүштүрүү менен натуралдык экономикадан базар экономикага өтүү учурунда иштелип чыккан. Ар бир бизнесте, ишмердүүлүк тармагында костюмдардын бирдей түрү пайда болгон.

Анын формасы негизинен ишмердүүлүктүн өзгөчөлүгүнө жараша болгон жана бардыгына бирдей жалпы элементтерди камтыган, бир кесиптеги адамдарды кандайдыр бир корпорацияга бириктирген, ошону менен алардын мүнөзүнө, дүйнө таанымына жана башкаларга болгон мамилесине өз изин калтырган кесиптердин жалпылыгын баса белгилейт. Адамдын коомдогу кандайдыр бир топко кирүүгө болгон муктаждыгы, «өзүнүкү» болуу, ага ишенимдүүлүк сезимин берүү ар кандай формаларды жаратууга өбөлгө түзөт.

Костюмда жашты көрсөтүү функциясы бар. Көптөн бери балдардын жана чоңдордун костюмдарынын ортосунда айырмачылыктар бар. Бул топтордун ичинде өз градациялары да бар: кичинекей балдар, өспүрүмдөр, жаштар, карылар.

Жыныстык тийиштүүлүгүн көрсөтүүчү функция эң алгачкы иштелип чыккан функциялардын бири. Эркектердин жана аялдардын кийимдери, бут кийимдери, аксессуарлары, зер буюмдары бар. Ошондой эле өзгөчө эркектердин аялдардын материалдары жана түстөрү бар. Аялдык жана эркектиктин белгилери, албетте, ар кандай элдерде жана ар кайсы доордо өзгөргөн дээрлик дайыма болгон. Өзгөчө, балким, XX кылымдын аягы, анын унисекс идеясы менен байланыштырат. Элдин арасында чындап эле эркек менен аялды ажырата албай калган учурлар көп кездешет [135, 194-б.].

Азыркы учурда костюмдун универсалдуу тенденциясы байкалууда, ал белгилүү бир деңгээлде жашоону жеңилдетет. Кийимдин эң маанилүү функцияларынын бири – инсандын тышкы жана ички көрүнүшүн калыптандыруу. Бул функциянын өзгөчө көрүнүшү болуп фигуранын калыптанышы саналат, ал коомдук жана жеке табиттерге жана каалоолорго ылайык дененин тышкы көрүнүшүн оңдоого, түздөөгө же айрым касиеттерин

баса белгилөөгө багытталган. Бул жерде бир кыйла айкын мисал XVII кылымда пайда болгон бийик такалуу бут кийимди колдонуу болуп саналат. Мындай бут кийимдин жаралгандан бери аялдын денесинин айрым өзгөчөлүктөрүн көрсөтүүдө маанилүү нерсе бар. Ал пропорцияларды жана жүрүм-турумду өзгөртөт.

Костюмдун жардамы менен адамдар каалаган образын моделдейт. Бул функция костюмдун формаларынын өнүгүшү жана татаалдыгы менен өнүккөн, анткени сезимдерди жана эмоцияларды, мүнөздү жана умтулууларды билдирүүнүн жаңы, ылайыктуу каражаттары пайда болгон. Адам аң-сезимдүү же аң-сезимсиз түрдө өзүнүн табитин, мүнөзүн, каалоолорун, сулуулук идеясын ж.б.жаратат. Костюм адамга өзгөрүүгө, тигил же бул жолду сезүүгө жардам берет. Бирок анын тескери жагы да бар, костюм адамдын маанайына, сезимдерине, ойлоруна таасирин тийгизет.

Көркөм образды калыптандыруу функциясын да айта кетүү керек, анын жардамы менен көркөм коммуникация ишке ашырылат. Бул автор менен костюмдун ээсинин ортосундагы интеллектуалдык жана эмоционалдык чыгармачылык байланышты ишке ашыруу, көркөм маалыматты башкаларга берүү болуп саналат, анда кийим дүйнөсүнө жана коом турмушуна белгилүү бир мамилени, көркөм концепцияны, баалуулук багыттары камтылган [135 , 195-б.].

Жогоруда айтылган бардык касиеттеринен жана функцияларынан улам кийим эстетикалык кабыл алуунун калыптанышынын маанилүү фактору, эстетикалык аң-сезимдин алып жүрүүчүсү, эстетикалык маданиятты трансформациялоонун коомдук тажрыйбасынан келип чыккан көрүнүш. Адамдын сырткы келбетин калыптандырууда кийим чоң роль ойногондуктан кийимге коюлган талаптардын комплексинде эстетикалык талаптар өзгөчө орунду ээлейт.

Адамдын сулуулук жөнүндөгү түшүнүктөрүн баалоо реалдуу продуктыларды эстетикалык көз караштан талдоодо пайда болот. Сулуулукту кабыл алуу белгилүү факторлордун таасири астында пайда болуп, жашоо деңгээлине, эмгек шартына, маданиятына, өндүрүштүн өнүгүү деңгээлине,

климаттык шарттарга, улуттук өзгөчөлүктөргө ж.б. жараша өнүгөт. Мындан тышкары эстетикалык табитти калыптандырууда жеке адамдын мүнөздөмөлөрү олуттуу роль ойнойт, б.а. жашы, жашоо образы, кесиби, жашаган жери ж.б.

Кийимдин эстетикалык өзгөчөлүктөрү модага гана эмес, материалдын касиетине, дизайнына, иштетүүсүнө жана башка факторлордон көз каранды. Бул - социалдык маанилүү маалыматтын продукт түрүндө чагылдырылышын мүнөздөгөн эстетикалык көрсөткүч. Бул жерде максатты, назиктикти, бирикменин образын, азыркы заманды жана профессионалдуулуктун статусун эске алуу зарыл.

Белги жана форма - адамдын аң-сезиминде белгилүү бир сезимдерди жаратуу өзгөчөлүктөрү; бул буюмдун максатын, багытын жана мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн аныктоо жолдору. Мисалы, күнүмдүк же кечки кийим өндүрүүдө пропорциялар, мүнөздүү үлгү, түс жана образдуу форма ар бири өзүнчө тандалат. Бул керектөөчүдө объекттиге карата түшүнүксүздүк жаратпоо үчүн айырмачылыктар так көрсөтүлүшү керек.

Оригиналдуулук – буюмдун окшош буюмдардан болгон айырмасын, биринчи кезекте өзгөчө формасы менен мүнөздөгөн эстетикалык фактор. Кийимдин оригиналдуулугунун эстетикалык көрсөткүчү олуттуу касиет болуп эсептелет. Буюмдун формасы ыңгайлуулукту камсыз кылуу үчүн анын максатына ылайык келиши керек.

Стилге ылайык келүү – коомдун өнүгүшүнүн белгилүү бир тарыхый этабында формалардын жана көркөм чагылдыруу ыкмаларынын белгилүү касиеттерге дал келүүсүн көрсөткөн эстетикалык көрсөткүч. Бул этапта стилдердин багытын толугу менен өзгөртүү мүмкүн деп эсептелет.

Кийимдин, костюмдун бардык эстетикалык касиеттери эстетикалык тарбияга, анын ичинде табитти тарбиялоого байланыштуу болгон нерселер моданын татаал жана көп кырдуу механизми аркылуу ишке ашат.

Мода (француз тилинен mode, латын тилинен Modus - өлчөө, сүрөт, ыкма, эреже, рецепт) адатта белгилүү бир чөйрөдө, убакытта кабыл алынган адаттардын, баалуулуктардын жана табиттердин жыйындысы катары аныкталат.

Мода кийимдин жана аксессуарлардын түрүн же формасын, идеялардын жыйындысын, адамдардын коомдо, чөйрөдө өзүн кандай алып жүрүү принциптерин жана этикетти, мейкиндикти стилизациялоо жана уюштуруудагы норма түшүнүгүн аныктай алат.

Учурда философия, маданият таануу, психология, искусство тарыхы, семиотика, экономика жана социология сыяктуу көптөгөн предметтердин изилдөө предмети катары моданын кеңири маанилери бар. Социологдор үчүн мода жаңы социалдык-маданий формаларды киргизүүнүн каражаты болсо, семиотика үчүн ал белги системаларынын бири катары кызмат кылат. Маданият таануучулар моданы маданият үлгүлөрүнүн мезгил-мезгили менен өзгөрүшү деп түшүнүшөт. Искусство таануучулар моданы эстетикалык идеал катары карашат. Экономисттер - белгилүү бир продуктуну өндүрүү жана сатуу менен байланышкан жаңылануу каалоосу катары кабылдашат. Психологдордун көз карашы боюнча, мода – бул имитация жана сунуш кылуу механизми. Бул багыттардын баары предметтин өзгөчөлүгүн билдирүү менен моданы түрдүү илимий көз караштардан изилдейт. Моданын бардык бул көз караштары жана белгилери тигил же бул жагынан түз же кыйыр түрдө өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоо, анын ичинде билим берүүнүн эстетикалык бөлүгү менен тыгыз байланыштуу. Бул жагдай, моданын өзгөчөлүгү, кийимдин, костюмдун ушул көрүнүштүн алкагында жашап жана өнүгүп жаткандыгына философиялык көз караш менен баа берип, тереңирээк кароого милдеттендирет.

Мода психофизиологиялык, социалдык-психологиялык, социалдык-жөнгө салуучулук сыяктуу көп кырдуу мүнөзгө ээ. Ага аны аныктоочу объективдүү факторлор, коомдук аң-сезимдин өзгөчө абалдары, адамдардын жүрүм-турумунун конкреттүү формалары жана аларга туура келген маданий өзгөрүүлөр, формалар кирет. Модалага түздөн-түз тиешеси бар жана анын маңызын ачкан көптөгөн категориялар бар, мисалы, “мода жүрүм-туруму”, “мода аң-сезими”, “мода санкциялары”, “мода механизми” ж.б. Модалага болгон мамиле маданиятка таасир этүүчү өзгөчө механизм катары, мода иштеп жаткан аймактардын өнүгүү муктаждыктарына түздөн-түз байланышпаган кеңири

социалдык функция экендигин талдоого мүмкүнчүлүк берет. Бул социалдык мааниге ээ эмес көрүнүш катары мода жөнүндө кеңири тараган көз караштарды жеңүүгө өбөлгө түзөт. Ошол эле учурда, мода тармак катары рационалдуулуктун принциптеринде уюштурулган заманбап жана оригиналдуу моделдердин адистештирилген өндүрүшү болуп саналат. Заманбап коомдо моданын өсүп келе жаткан мааниси инсандын, бүтүндөй коомдун деңгээлинде да аткарган функцияларынын ар түрдүүлүгү менен түшүндүрүлөт.

Мода ар кандай факторлордун таасири астында өзгөрөт. Мында коомдун кийимге болгон муктаждыгы да эске алынат. Кеңири колдонулган кийимдерди чыгаруу үчүн материалдардын баасы жана ылайыктуулугу, костюмдун калыптанышына таасир этүүчү идеологиялык факторлор да чоң мааниге ээ.

Ар кандай себептерден улам мода бир өлкөдөн экинчи өлкөгө өтөт. Мода туура багыттоо анын калк арасында оңой жайылышына шарт түзөт. Кээде моданын өзгөрүшү психологиялык факторлор менен байланыштуу. Кийимдин айрым бөлүктөрүнүн формасын же өлчөмүн өзгөртүү белгилүү бир чектөөлөрдүн чегинде болот. Мындай учурларда мода масса тарабынан кабыл алынат. Кийим колдонууда ден-соолукка зыян келтирбеши, жумушка жана эс алууга тоскоолдук жаратпашы зарыл.

Адамдар кийимди ар кандай буюмдар менен кооздоп, ал аркылуу өздөрүнүн эстетикалык муктаждыктарын жана сулуулук идеясын берүүгө умтулушкан. Жеке социалдык топтордун жана инсандардын абалынын жана айырмачылыктарын көрсөтүү зарылдыгынын пайда болушу менен визуалдаштырылган тилге, образдардын, символдордун жана белгилердин тилине муктаждык пайда болгон. Бул тил репрезентативдик, көп өлчөмдүү жана маалыматтык потенциалга ээ болуу менен табигый эмес, социалдык-маданий структураларга багыттоого мүмкүндүк берет. Адегенде бул функцияны адам коому түзгөн материалдык, объективдүү дүйнө ишке ашырган, ал бүгүнкү күндө мода дүйнөсүнө тиешелүү нерселердин бардыгын, атап айтканда, кийимдерди, аксессуарларды, зер буюмдарды ж.б. камтыйт.

Мода – эстетикалык тарбияга байланышкан искусство, баарлашуу, массалык маданият, психология менен ажырагыс байланышта болгон күнүмдүк турмуштун кеңири белгилүү кубулуштарынын бири. Мода тенденцияларын ээрчүү коомдун чыгармачылык умтулуусун көрсөтөт. Ал өтө мобилдүү көрүнүш катары ар бир жеке жамааттын, элдердин, цивилизациялардын жана бүтүндөй адамзат тобунун өнүгүү динамикасын белгилүү бир денгээлде чагылдырат.

«Сулуулук» категориясы менен «мода» түшүнүгү бири-бири менен тыгыз байланышта. Орус изилдөөчүсү В.Г.Власовдун айтымында, мода – бул бүгүнкү күндөгү эң сонун нерсе, башкача айтканда, бул конкреттүү тарыхый мезгилде коомдун көпчүлүгү тарабынан кабыл алынган эстетикалык идеалды түшүнүү [139, 13-б.].

Симметрия; гармония, бул көп түрдүүлүктөгү биримдик; бардык белгилердин жана пропорциялардын өз ара шайкештиги; соңуна чыккан бүтүн образ сулуулуктун ажырагыс шарттары бойдон кала берет. Мода дайыма эле гармония жана сулуулук мыйзамдарына баш ийе бербейт. Башка жагынан алып караганда, мода көркүздүк деп так айта албайбыз. Чындыгында "сулуулук" деген түшүнүк тынымсыз өзгөрүп турат. Ар бир тарыхый мезгилде сулуулук идеалы социалдык, диний, маданий жана экономикалык факторлорго байланыштуу өзгөрүп турган. Мода да жекеликти көрсөтүүнүн каражаты болуп калышы мүмкүн. Белгилүү модельер Пьер Карден мода бул сөздү чагылдыруу ыкмасы экенин айткан. Башкача айтканда, мода инсандын жекелик сапаттарынын социалдык жана моралдык жактан чагылдырылышы [84, 10-б.].

Моданын атрибутивдик өзгөчөлүктөрүнүн бири анын өзгөрүлмө мүнөзү экендигин азыркы замандын атактуу дизайнери Д.Гальяно кыскача төмөнкүдөй сөз менен түшүндүрөт: «Мода – бул эң оболу өзгөртүү искусствосу» [175]. Трансформация заманбап моданын маанилүү өзгөчөлүктөрүнүн бири болуп саналат. Мурунку кылымдардын модасы узак убакыт аралыгында өзгөрсө, азыркы өзгөрүү өтө тездик менен жүрүүдө. Моданын эң маанилүү мүнөздөмөсү Туруксуздук жана кежирлик, о.э. анын экономикалык негизи менен тыгыз

байланышта. Анткени жаңы буюмдарга болгон суроо-талап өнөр жайдын иштөөсүн камсыз кылып, сатуу рыногун тынымсыз каржылайт.

Моданы сулуу, кемчиликсиз адамдын образын жаратуу өнөрү катары да чечмелесе болот, костюм инсанды эстетикалык идеалга ылайык өзгөртүүнүн каражаты болуп саналат [134, 54-б.].

Жогоруда айтылгандардын ар бири моданын тигил же бул мүнөздүү өзгөчөлүгүн баса белгилейт. Ошого карабастан, бардык айтылгандардын жалпылыгы бар: мода түшүнүгү кийимдин формаларынын мезгил-мезгили менен өзгөрүшүн билдирүү үчүн колдонулган негизги маанилеринин бири катары өнүккөн. Моданы маданияттын маанилери жана идеялары менен жабдылган адамдын сырткы көрүнүшүн долбоорлоо өнөрү катары да аныктаса болот.

Модага болгон кызыгуу анын коомдук процесстерди жөнгө салуунун спецификалык механизми жана социалдык умтулууларды ишке ашыруу жолу катары ойногон ролу менен шартталган. Моданын өнүгүшү көбүнчө социалдык-экономикалык чөйрөдө болуп жаткан процесстерге байланыштуу. Бул жагдайды каралып жаткан феномендин көптөгөн изилдөөчүлөрү, анын ичинде немец социологу жана философу Георг Зиммел белгилеген. Окумуштуу жекеликти баса белгилеп, өзүн-өзү ырастоо процесстерине көмөктөшүүчү эң маанилүү коомдук курал катары моданын түптөлүшүнө өбөлгө түзгөн объективдүү шарттарды талдаган. Окумуштуу моданын “тууроочулук” касиети жөнүндө жазган жана имитация коомдук мамилелер менен идеалдарды түзгөндүктөн коомдук мааниге ээ экендиги белгиленген. Социалдык-маданий жана эстетикалык нормаларга, «модалуу» канондорго ылайык, индивид топ менен биригип, анын мүчөсү болуп калуу менен жашоонун өзгөргөн шарттарына ыңгайлашат. Мода институтунун жардамы менен индивид универсалдуу - мода тенденциялары, адаттар, жашоо образы ж.б. байланыштуу дүйнөгө кошулуп, бир жагынан конформизмди, экинчи жагынан башкалар менен болгон тең укуктуулукту көрсөтөт. Бирок моданы сокур сезим менен тууроо же ага көңүл бурбоо - биринчиден, инсандын эркиндигин, өзүнүн "менин" жоготууга, экинчиден, социалдык чөйрө тарабынан

бааланбай калууга алып келет. Ошентип, мода коомдук жөнгө салуу жана көзөмөлдөөнүн бир түрү катары пайда болот.

Ошол эле учурда, Г.Зиммелдин айтымында, индивиддин обочолонуусу бар, анын эсебинен өз алдынчалуулук жоголбойт. Мода, деп жазган ал, «социалдык теңдөө жеке айырмачылык тенденциясы менен айкалышкан жашоонун көп формаларынын бири» [48, 268-б.]. Моданын социалдык институту бири-бирин аныктаган карама-каршы, бирок өз ара байланышкан тенденциялар болгон социалдык биримдиктин жана обочолонуунун зарылдыгын камтыйт. Изилдөөчүнүн моданын дуалисттик табияты жөнүндөгү эскертүүсү өтө маанилүү: инсан өзүнүн өз алдынчалуулугун сактап калуу менен анын ичинде мода тенденцияларына ылайык өзүнүн жүрүм-турум багытын жана жашоо образын, адаттарын, мамилесин калыптандырып, «модалуу» инсанды түзөт. Бул мейкиндик - мурда мода тенденциясын символдоштурган заманбап жана салттуу, эскичилдиктин карама-каршы айкалышы.

Г.Зиммелдин социалдык таптардын дифференциация процесстери менен байланышкан тобокелдиктерди минималдаштыруудагы ролуна карата көз карашы ал түзгөн, ал «ачык эффект» теориясында чагылдырылган. Бул концепцияга ылайык, төмөнкү катмарлар мода тенденцияларын туурайт (биринчи кезекте кийимде), аны жогорку социалдык катмардын өкүлдөрү жактырышат. Ал эми тууроо деңгээли канчалык жогору болсо, ошончолук жогорку катмарлардын төмөнкү катмардан айырмаланууга умтулуусу күчөйт. Жалпы кабыл алынган же моданын кеңири таралган стандарттарынан качуу менен жаңы мода үлгүлөрү түзүлүп жатат. Тигил же бул «модалуу» муктаждык канааттандырылганда, мурунку сыяктуу эле, окшоштуктарды жана айырмачылыктарды бир эле учурда баса белгилөө үчүн экинчиси иштелип чыгат. Окумуштуу төмөнкү катмардын арасында мода анчалык көп түрдүү эмес жана сапаттуу эмес деп жазган, анткени модалуу, өзгөчө жогорку сапаттагы модалуу буюмдарды алуу ар дайым олуттуу каржылык чыгымдар менен коштолот.

Мода инсандын өзүнө көңүл бурган каражаты болушу мүмкүн жана анын аркасында сырткы келбетине басым жасалат, бул керектөө коом тарабынан талап кылынган образдын маанилүү белгилеринин бири. Мода бренддерине ээ болуу башкалардан жогору болуу сезимдерин пайда кылса, мүмкүнчүлүгү жоктор үчүн көз артууга алып келет. Көрө албастыктын объектиси жетүүгө мүмкүн болбогондо, социалдык кемчилик, ал тургай өзүн төмөн кароо сезимдери пайда болушу мүмкүн. Бул өзгөчө «ичинен көз каранды, колдоого муктаж, бирок ошол эле учурда өзгөчө позицияда айырмачылыктын, көңүл буруунун зарылдыгын сезген» адамдарга тиешелүү өңүттөгү айырмачылыктын, көңүл буруунун зарылдыгын сезген» адамдарга тиешелүү [48, 276-б.].

Бардык коомдук көрүнүштөр сыяктуу эле, мода дагы өзгөрмөлүү. Г.Зиммелдин айтымында, мода тенденциялары модалуу болоор замат, алар жаңы мода тенденцияларынын мазмунуна туура келгендиктен, жагымдуураак, демек, социалдык жактан суроо-талапка ээ болгон жаңы мода менен алмашат. Биринчиден, бул кийимге тиешелүү. Демек, мода, деп белгилеген изилдөөчү, «ар дайым өткөн менен келечектин ортосунда турат жана ал өзүнүн гүлдөп турган кезинде, башка бир нече кубулуштардай эле бизге азыркы учурдун күчтүү сезимин берет» [48, 274-б.]. Моданын өтмө мүнөзү анын баалуулук феномени катары маанисин азайтпайт.

Керектөө коомунда мода социалдык ийгилик менен байланышкан, ал ийгиликти мода аркылуу чагылдырып, ийгилик белгилүү бир байланышта жана мода койгон критерийлерге ылайык келет. Ушуга байланыштуу Г.Зиммел моданын абстракттуу табияты жөнүндө, ал дайыма эле объективдүү зарылчылыкка жана практикалык максатка ылайыктуу боло бербейт деп жазган. Анын үстүнө анын мындай мүнөзү социалдык бөтөнчөлүктүн ар кандай формаларынын пайда болушунан көрүнүп турат. Инсан мода талаптарын ээрчийт, бирок ал айткан формаларда, мисалы, “кең же тар юбка кийеби, көңдөйбү же тегерек чач жасалгабы, түстүү же кара галстук кийеби, максатка ылайыктуулуктун изи да жок, анын жашоонун объективдүү ченемдерине кайдыгерлигин күбөлөндүргөн так, анын максатка ылайыктуу, кээде маанисиз,

кээде кайдыгерликти жазып берген кокустуктары бар...» [48, 269-б.]. Жашоодо модалуу нерселер, кийимдер көбүнчө муктаждыктан эмес, экономикалык, каржылык, социалдык, маданий статусун көрсөтүүгө байланыштуу алынат.

Г.Зиммель моданы социалдык-таптык кубулуш катары карап, анын социалдык, экономикалык жана маданий алкактын өзгөчөлүгүнө көз карандылыгын көрсөткөн. Анын көптөгөн идеялары кийинчерээк мода феноменинин бир катар изилдөөчүлөрү тарабынан сынга алынган жана биринчи кезекте окумуштуу «иерархияланган таптык коомдордун алкактары менен чектелген» [132, 75-б.]. Бул пикирге кошулууга болот, анткени азыркы керектөө коому социалдык айырмачылыктарды барган сайын бүдөмүктөп баратат. Европа өлкөлөрүндө ортонку таптын калыптануу процессинде жогорку катмардын өкүлдөрүнүн модасы мажбурлоо касиетине ээ болбой калат. Мода тенденцияларын көрсөткөндөр барган сайын элиталык катмарга кирбеген социалдык топторго айланууда. Мурда маданий стандарттарды жаратуучулар болгон жогорку социалдык катмарлар өз ордун башка социалдык катмарларга бошоткон. Бара-бара «аристократия кадыр-баркка болгон монополиясын жоготуп, кийим өнөр жайы индивиддер үчүн тенденцияны аныктоочу ролу боюнча маанилүү болгон топторду алмаштырды» [141, 94-б.]. Материалдык жыргалчылыктын өсүшү социалдык жогорку катмарларга жана таптарга кирбеген адамдардын кенири чөйрөсүнүн модалуу нерселерге ээ болушуна мүмкүндүк берет. Мода маселелеринде социалдык катмарлар өздөрүн башка социалдык топторго байланыштырат, бул алардын ар кандай мода тенденцияларын, табиттерин жана артыкчылыктарын кармангандыгын билдирет. Мода ар түрдүү, анын таралышы жана ассимиляциясы социалдык катмарларга мүнөздүү болгон маданий коддордон көз каранды. Демек, жогорку моданын жанында кийинчерээк дүйнөлүк модага айланган көчө модасы турат.

Мода заманбап адамды айырмалап турган нарциссизмге умтулуусун билдирүү ыкмасы. Мода, чындыгында, ар дайым адамдар умтулган кээ бир ырахаттарга байланыштуу болгон, аларды жалпы массадан жакшыраак айырмалап турган кийимдерди кийүү менен артыкчылыгын баса белгилөө. Мода

«нарциссистик индивидуалдаштырууга болгон кыймылдын вектору, өзүнүн «Мен» эстетикалык культуун жайылтуу куралы болуп келген жана болуп жатат [66, 38-б.].

Адамдардын жашоо жыргалчылыгы өскөн сайын продукциянын сапатына жана баарыдан мурда сапаттын эстетикалык көрсөткүчтөрүнө, мисалы, стилге, модага, сырткы жасалгага жана башкаларга ылайыктуулугу өсүп жаткандыгы табигый нерсе.

Орус изилдөөчүсү С.Н.Иконникова бул феноменди изилдеп, социалдык жана өзүн-өзү жөнгө салуу функциясына өзгөчө көңүл бурат. "Мода, - деп жазат ал, - бул берилген моделди туурап, социалдык колдоого болгон муктаждыкты канааттандырат, инсанды ар бир адам ээрчиген жолго жетелейт. Дал ушул моделди ал жактыратууну өзү үчүн маанилүү деп эсептейт. Ал имитация менен катар айырмачылыкты, элден бөлүнүүнү да канааттандырат..." [49, 313-б.]. Ошентип, каралып жаткан кубулуш жекеликти көрсөтүү үчүн жагдайлардын пайда болушуна өбөлгө түзөт. Кээ бир учурларда инсандын социалдык маанисиздигин же анын өзгөчөлүгүн, өзүнүн жекелигин жакшы сапаттар аркылуу көрсөтүү жөндөмүнүн жоктугун толуктайт.

Моданын социалдык функциясы өзүнүн, анын социалдык функциясынын ар тараптуулугунан улам бир нече компоненттерге – субфункцияларга ээ, алардын биринчиси – социалдык дифференциялоо жана нивелирлөө функциясы. Бул функцияны ишке ашырууда белгилүү бир табиттер, талаптар, артыкчылыктар, стандарттар ж.б. кызмат кылат. Унификация жана көп түрдүүлүк сыяктуу, дифференциялоо жана тегиздөө моданын эки өзүнчө функциясы эмес, бир эле функциянын эки жагы катары каралышы мүмкүн. Бул подфункцияга байланыштуу мода бүтүндөй коомду камтууга жөндөмдүү экендигин белгилей кетүү керек, б.а. ал элитага, коомдун жогорку катмарларына гана эмес, ошондой эле айрым социалдык таптарга, демографиялык жана адамдардын башка топторуна да тиешелүү. Алардын баары тигил же бул түрдө тартылып, катышуунун формалары жана анын ишмердүүлүгүнүн даражасы бирдей болбосо да, белгилүү бир түрдө модага тиешелүү. Адамдар, чынында,

кийимсиз жашай албайт, бул өз кезегинде модага да тиешеси жок экенин билдирет.

Кийинки маанилүү функция болуп социалдаштыруу саналат. Мода өзүнүн дээрлик бардык формаларында жана ал иштеген ар кандай чөйрөдө адамдарды, конкреттүү инсандарды социалдык, психикалык жана маданий тажрыйба менен тааныштыруунун, алар тарабынан бул тажрыйбаны өздөштүрүүнүн каражаттарынын бири экендиги айдан ачык. Модага катышуу белгилүү бир социалдык нормаларды жана баалуулуктарды өздөштүрүү менен байланышкан, бирок мода социалдаштыруунун башка түрлөрүнөн коомдук үлгүлөргө жана объекттерге багытталгандыгы менен айырмаланат. Аны менен ал билим алуу же кесиптик ишмердүүлүккө катышуу сыяктуу социалдашуунун формаларынан айырмаланат.

Белгилей кетүүчү нерсе, эреже катары, жаштар модага эң активдүү катышат, бул өзгөчө кийимге тиешелүү. Жаштардын социалдашуусу мында абдан ачык түрдө ишке ашат, анткени жаштарда социалдык ролдордун, нормалардын жана баалуулуктардын эң активдүү өнүгүшү байкалат. Бул иш жүзүндөгү мода стандарттарынын мазмуну гана эмес, ошондой эле белгиленген ченемдик үлгүлөрдү сактоо, коомдук жашоого катышуу фактысынын өзү маанилүү. Бул катышуу, моданын аркасында, чоң деңгээлде оюн-зоок жана демонстративдик формада пайда болуп, социалдык ынгайлашуу процессин жеңилдетет. Модалуу стандарттар жана баалуулуктар ченемдик мүнөзгө ээ болсо да (социалдык жөнгө салуунун башка каражаттары сыяктуу), алардын көрсөтмөлөрүнүн императивдик, мажбурлоо жана катаалдыгы өтө жогору эмес. Моданын ченемдик көрсөтмөлөрүн бузуу, эреже катары, аны кабыл албагандарга карата олуттуу социалдык санкцияларга алып келбейт. Модадагы нормалар бир катар социалдык институттарга же салтка караганда азыраак императивдик, милдеттүү, катаал келет. Андан артта калуу, ал тургай, аны тануу эч кандай репрессиялык чараларга алып келбейт, кандай болгон күндө да, жашоо үчүн реалдуу коркунучту билдирбейт. Моданы ээрчүүнү каалабагандар менен мамилени токтотуу, алардын социалдык тобунан чыгуу, жемелеп коюу, ачык же

айтылбай калган айыптоо ж.б.у.с. кадимки көнүмүн жазалоо чараларынын кесепеттери олуттуу болушу мүмкүн экендигине карабастан, бул императивди талап кылууга негиз бербейт. Мода инсанды болгон социалдык жана маданий калыптарга, тажрыйбаларга салбайт. Кээ бир стандарттарды, үлгүлөрдү, нормаларды ээрчип, инсан башкалардан сөзсүз түрдө баш тартат. Мода катышуучусу белгилүү бир топторду жана инсандарды туурап, ошол эле учурда башка топтор менен инсандардан өзгөчөлөнүүгө умтулат. Мындай практика адамдын өз табитин, көз карашын, инсандын өзүнүн «менин», анын инсандыгын, өзүн-өзү аңдоосун калыптандырууга жана бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Ошентип, мода инсандын «менин» символдоштуруучу, калыптандыруучу, бекемдөөчү каражаттардын бири болуп, демонстративдик формада кызмат кылат. Көбүнчө модага жигердүү катышуу жеке өзүн-өзү ырастоонун башка социалдык жактан бекитилген жолдорунун компенсациясына айланат. Демек, эгерде инсан кесиптик, чыгармачылык, социалдык жана башка чөйрөдө өзүн таппаса, мода ал үчүн өзүнүн "менин" ырастоонун жана анын башкаларга жагымдуулугун жогорулатуунун өзүн-өзү жетиштүү ыкмасына айланып, көйнөк, костюм кимдир бирөөгө жакшы таасир калтыруу үчүн кызмат кылат.

Мода, адамдарга карата тышкы нерсе катары, алардын өзгөчө мода тенденцияларын, артыкчылыктарын жана талаптарын аткарууга мажбурлайт. Ал адамдын табиятына, адамдын салыштыруу жөндөмүнө жана анын табигый артыкчылыкка болгон каалоосуна негизделет. Белгилүү немец философу И.Кант мындай деп жазган: «Адам өзүн жүрүм-туруму боюнча кадыр-барктуу бирөө менен (баланы чоңдор менен, карапайым эл менен ак сөөктөрдү) салыштырып, анын жүрүм-турумуна окшошуусу табигый нерсе. Бул тууроонун мыйзамы - башкалардан кем эмес маанилүү көрүнүү каалоосу, так ушунда, эч кандай пайда эске алынбай - мода деп аталат. Демек, мода убаракерчиликтин астында калат, анткени [анын] максатында эч кандай ички баалуулук жок; ушу сыяктуу эле ал келесоолук рубрикасына да тиешелүү, анткени коомдогу көптөр бизге көрсөткөн үлгүгө гана кулдук көз карандылыкта иш-аракет кылууга кандайдыр бир мажбурлоо бар. Модалуу болуу - бул табит маселеси; модадан чыгып, эски

салтты карманганды эскичил деп аташат; моданы ээрчибөөнү жакшылык деп эсептеген адам эксцентрик деп аталат. Ошентсе да, модадан чыккан келесоодон көрө эгер алар бул кемсинткен сөз менен көрсөтүлгөн убаракерчиликти белгилегиси келсе ар дайым мода менен келесоо болгон жакшы. Бирок бул убарагерчилик үчүн чыныгы пайда, ал эле эмес милдет курмандыкка чалынса, модага умтулуу чындап эле ушундай атка татыктуу. «Ошентип, мода – бул табиттин маселеси эмес (анткени анын табитин татуу өтө жийиркеничтүү болушу мүмкүн), бул жөн гана курулай убаракерчилик — [каалоо] маанилүү абаны ээлөөнү — жана бул жагынан бири-биринен ашып түшүү үчүн болгон атаандаштык. Чыныгы, идеалдуу табит менен кереметтүүлүк абдан айкалышкан, демек, ошол эле учурда кооз болгон улуу нерсе (мисалы, укмуштуудай жылдыздуу асман же бул өтө эле төмөн угулбаса, Римдеги Ыйык Петр собору). Бирок кереметтүүлүк, мактанчаак көрүнүш, бирок алар кээде табит менен айкалыштырылышы мүмкүн, бирок каршылыксыз эмес, анткени көрк эл үчүн жаралган, анда топурак көп, алардын орой табитине караганда сезимтал сезимдер керек [57, 318–319-б.].

И.Канттын жогорудагы ойлору чындыкка карама-каршы келбегени менен бизге маалым болгондой, бир жагынан, моданын терс жактарына: адамдын убарагерчилигине басым жасоо менен кандайдыр бир жактуулуктун азабын тартып жатат, бул белгилүү бир инсанды ага болгон бардык ыкмалар менен, анын ичинде мода аркылуу, башка адамдардан өзүнүн артыкчылыгын баса белгилөөгө үндөйт; ашыкча жана жаман табит боюнча; адамдардын болмушунун негизги маселелерине эмес, И.Кант ойлогондой сулуулук анча маанилүү эмес. Экинчи жагынан, И.Кант мода жөнүндө сөз кылып жатып, албетте, өзүнүн азыркы доорун, балким, мурунку доорлорду эске алган, ал кездеги кийимдер өтө аз, заманбап стандарттарда, керектүү санда чыгарылбаган жана ушул себептен улам маанилүүлөрдүн бири болгон. Ал эми кийимдеги көрк, жок эле дегенде, заманбап стандарттарга ылайык, ашыкча, жаман табиттин көрүнүшү болсо да, ал доордо элдин басымдуу бөлүгү коомдук жана мүлктүк артыкчылыктын формаларынын жана көрүнүштөрүнүн бири катары кабыл алынган. Табит,

ошентип, адам менен коомдун табиятын, табиттин табиятын бирдей айткан коомдук менчиктин негизинде жана дифференциацияда калыптануусу.

Бирок, кийим-кече көп санда чыгарыла баштагандыктан жана ошол эле учурда байкаларлык түрдө арзандап кеткендиктен, ал элдин калың катмарынын белгилүү бир деңгээлде модага болгон мамилеси жана критерийлери үчүн кымбат баалуу буюм болбой калат. Моданын бир парадигмасы өзгөрүп, И.Кант айткандай, “бул табит маселеси эмес (анткени, ал табитке өтө карама-каршы болушу мүмкүн), жөн эле курулай убаракерчилик маселеси болгон”, экинчисине, аны кыскача белгилүү орус жазуучусу А.П.Чехов: «Адамда баары сулуу болуш керек: жүзү, кийими, жан дүйнөсү, ою» [118, 83-б.]. Учурда орточо кирешелүү адам салыштырмалуу кымбат кийим сатып ала алат, тескерисинче, бай адам көбүнчө кымбат кийим кийүү менен өзгөчөлөнүүгө умтулбайт. Ал өзүнүн артыкчылыгын баса белгилөө үчүн башка кымбат баалуу буюмдарды артык көрөт: булар кымбат баалуу унаа маркалары, кымбат үй, яхта, баалуу зер буюмдары ж.б. Албетте, анын ичинде кийим да болушу мүмкүн. Бирок, азыр адамдардын басымдуу көпчүлүгү кийимдердин ыңгайлуулугу, практикалуулугу, эстетикасы, б.а. анын чыныгы тышкы жагымдуулугу, сулуулугуна карашат. Бирок бул ишке ашуусу үчүн көптөгөн тармактарга жана дизайнга таасир эткен технологиялык революцияны ишке ашыруу керек. Мода өзү өзгөрүп турат, б.а. анын атрибуту өзгөрүлмөлүү болуп саналат. Бирок, тарыхый процесс көрсөткөндөй, бул өзгөчөлүк – өзгөрмөлүүлүк – ар кандай сапаттагы жана көп сандагы кийимдерди көпчүлүк адамдар үчүн алгылыктуу баада чыгарууга мүмкүндүк берген технологиялар өнүгүп, мода менен кийимдин негизги касиеттеринин бири болуп калат. Ар кандай технологиялардын өнүгүшүнүн аркасында, кандайдыр бир деңгээлде кийим өндүрүүгө байланыштуу, заманбап адам өзүнүн сырткы келбетине көбүрөөк көңүл бура баштады, ал кийим тандоодо жарашыктуу, башкалардын көңүлүн буруп, имитациялоонун үлгүсү, өзгөчө кийим тандоо болуп саналат. Бул жерде мода өзгөчө кийим механизми аркылуу салттуу эскичилдиктен, монотондуулуктан жана бир тектүүлүктөн арылууга мүмкүндүк берерин баса белгилей кетүү керек. Анын аркасында инсан

бир жагынан коом менен тилектештикти сезип, коомдук топ, экинчи жагынан, өзгөчөлөнүүгө мүмкүнчүлүк алат. Мода инсанды ал белгилеген маданий жана эстетикалык стандарттарга ыңгайлашууга мажбурлайт. Ошодуктан бул инсан мода жагынан сулуулукту чагылдырган нерсени тынымсыз издөөдө. Демек, мода нарциссизмге шарт түзүп, анда анын элементтерин калыптандырат жана бул анын жашоосун ого бетер курч жана жагымдуу кылат. Натыйжада, адам тынымсыз изденүүдө, мода тездик менен өнүккөндүктөн, бул индивидуалдаштыруу процессинин аягы жок. Демек, мода абсолюттук социалдык жөнгө салуучу, ал социалдык колдоо катары керек. Маданий нормаларды жана табиттерди сунуштап жана ырастап, мода бир эле учурда инсанга өзүн көрсөтүү үчүн түрдүү мүмкүнчүлүктөрдү берет, бул анын ийкемдүүлүгүн жактайт. Бирок жеке адам, орус дизайнери Т.И. Рубцова, «моданын кулу бол» [152, 79-б.], же И.Канттын сөзү менен айтканда, мода «жалаң убаракерчилик – маанилүү көрүнүшкө ээ болууга умтулуу – жана бул жагынан бири-биринен ашып өтүү үчүн атаандаштык» болбошу керек.

Мода буюмдарын алууну каалоо көптөгөн себептерден улам келип чыгат, анын ичинде мода кеңири чечмелөөдө ийгиликтин символу болгон белгилерди камтыйт. Модадан качуу мүмкүн эмес, анын артынан «инсандын топтук баалуулуктар системасы менен таанышуусуна көмөктөшөт, ошону менен анын белгилүү бир социалдык өнүгтө интеграциялануу процесстерин жеңилдетет. Мында имитациянын эталону болгон шилтеме топтору маанилүү роль ойнойт. Бул тенденциялар өзгөчө жаштар арасында байкалат» [148, 47-б.], ар дайым мода үлгүлөрүн кабыл алууга даяр болуп образ-каалоо формасында аракеттенет. Керектөө коому модага ар кандай өзгөчөлүктөрдү берет, анын ичинде иллюзордук: ал псевдобаалуулук мамилени калыптандыруу куралы катары колдонулат – кийинки мода көбүнчө “бар болуу” формасында пайда болот. Бул жагдайды жеке адам өзүнүн социалдык-экономикалык абалын көрсөтүү үчүн колдоно алат, ал керектөөчү, б.а. керектөөчүлөрдүн дүйнө таанымы жогору бааланат. Демек, мода, бир жагынан, социалдык жактан дифференциялоочу феномен болсо, экинчи жагынан, социалдык айырмачылыктарды жок кылуучу

фактор катары өзгөчөлүктөргө ээ. Мода универсалдуу мүнөздөгү түшүнүк жана бул жагынан ал эң маанилүү «коомдун өнүгүүсүнүн кыймылдаткыч күчү» [136, 106-б.].

Мода - коомдун жашоосун уюштуруучу жана андагы адамдардын жүрүм-турумун жөнгө салуучу негизги механизмдердин бири. Ал өзүнүн таасирине адамдын жашоосунун тиричилик чөйрөсүн гана эмес (кийим тандоо, интерьер, жеке гигиеналык буюмдар, гастрономиялык ж.б.) чындыктын, жүрүм-турумдун белгилүү моделин тандоо, өзүн-өзү аныктоо саналат. Ошол эле учурда ал - күчтүү социалдык жөнгө салуучу гана эмес, маанилүү маданий феномен.

И.Кант моданын пайда болушунун себебин социалдык жана материалдык теңсиздиктен көргөн, ал «азыраак маанидеги» адамдарды аларга жакындоо, «өзүнүкү» болуу үчүн «маанилүү» тууроого түрткөн. Философ бул кубулушту пайдасыз, куру нерсе катары баалап, убарагерчилик сыяктуу жаман көрүнүштөр менен байланыштырат. Биз жогоруда И.Канттын адамдын табигый тенденциясы – «өзүн жүрүм-туруму боюнча өзүн көбүрөөк кадыр-барктуу бирөө менен (баланы чоңдор, карапайым эл менен асыл адамдардын) салыштырып, анын жүрүм-турумун туурап алуу» деген оюн келтирдик. Бул тууроонун мыйзамы – башкалардан кем эмес мааниге ээ болуп көрүнүү каалоосу, тагыраак айтканда, эч кандай пайда эске алынбагандыктан – мода деп аталат» [57, 489-б.].

Экинчи жагынан, И.Кант мода кокустан жана сөзсүз түрдө эмес экенин түшүнүп, анын табигый мүнөзүн тааныбай коё алган жок. Моданын таралышынын жалпылыгын түшүнүүнү белгилеп, коомдогу адамдардын ортосундагы мамилелерди жөнгө салуучу моданы кармануу маанилүү экенин жазган. Ошондой болсо да, И.Кант өзү модага баш ийбей турган көрүнүш катары моюнга алган» [57, 489-б.].

И.Канттын мода феномени табит сыяктуу кубулуш менен тыгыз байланышта. И.Канттын табит түшүнүгү кыйла татаал. Ал «табит» түшүнүгүнүн эки колдонулушун ажыраткан: түз жана образдуу. Түз маанисинде «табит» «тамак-аштагы же суусундуктагы айрым эрүүчү заттардын спецификалык таасирин сезүү үчүн органдын (тил, таңдай жана кекиртект) касиети» деп

түшүнүлөт [57, 483-б.], б.а. адамдын тышкы сезимдеринин бири катары карайт. Мындай табитти гастрономиялык, тамакты кабылдоо менен байланышкан табит деп аныктоого болот. «Гастрономиялык табит ошентип, бир нерсенин жактырылышы же жактырылбаганы боюнча дискриминация түшүнүгүн камтыйт жана бул айырмачылыкты объекттин элестетүү же элестетүүдөгү чагылдырылышы менен байланыштырууга болот» [57, 483-б.].

Гастрономиялык табиттен тышкары, тилдин тамактын даамын сезүү жөндөмдүүлүгүнөн улам, көбүнчө эстетикалык табит деп аталган нерсе бар. «Табитте, - деп жазган И.Кант, б.а. ой жүгүртүүнүн эстетикалык табитинде берилген предметтен ырахат алуу түздөн-түз сезүү аркылуу эмес (объектини чагылдырууда материал), бул материалды чыгармачылыктын жардамы менен канчалык эркин (өндүрүштүү) элестетүү менен, б.а. форма, анткени форма гана ырахат сезиминин жалпы эрежеси боло алат. Мындай жалпы эрежени сезүү сезиминен күтүүгө болбойт, ал ар бир предметтин сезимдик жөндөмүнө жараша ар кандай болушу мүмкүн. Демек, табитке төмөнкүдөй аныктама берүүгө болот: «Табит – бул эстетикалык ой жүгүртүү жөндөмүнүн жалпы негиздүү тандоо жасоо жөндөмдүүлүгү». Демек, табит – бул элестетүүдөгү тышкы объектилерди коомдук баалоо жөндөмдүүлүгү» [57, 484-б.].

Табит түшүнүгү, И.Канттын айтымында, «эстетикалык, рационалдуу, бирок ал экөөнүн айкалышуусунда гана ойго алынат (демек, бул жерде рационалдуу баалоо таза эмес деп түшүнүлөт... Сулуулук - бул табитке гана таандык нерсе, эстетикалык баа берүүгө таандык болгону менен табитке таандык эмес» [57, 484-б.].

И.Кант табитти милдет жана адеп-ахлактуулук сыяктуу этикалык категориялар менен байланыштырып, башка түшүнүктөрдү, мисалы, «сонун» дегенди да колдонгон. «Сонун, - деп жазган ойчул, - коомдогу тышкы жыргалчылыктын табиттүү ашыкча болушу (демек, бул коомдун жыргалчылыгына карама-каршы келет). Ушул эле ашыкча, бирок табити жок, ачык ысырапкорчулук деп аталат. Экөө тең коомдук жыргалчылыкка тийгизген таасирине карап каралса, анда байлык – жакырчылыкка алып баруучу ашыкча

сарптоо, ал эми ысырапкорчулук – ооруга алып келүүчү сарптоо. Экөөндө тең мактанчаактык (сырткы жаркырагандыкка умтулуу) жашоонун берекесин колдоно билүү; биринчи идеалдуу табити үчүн саркеч (топтор жана спектаклдер) көрсөтүүнү каалайт; экинчиси – көрө албастык менен ар түрдүүлүктү көрсөтүү» [57, 494-б.].

Г.Гегель «Эстетикада» «табит», «стиль», «кийим» жана «мода» деген төрт түшүнүктү кылдат талдоого алган. Г.Гегелдин ою боюнча, табит – маданият менен тарбияланган жана тазаланган сулуулук сезими. Табит сезим менен акыл-эстин айкалышы болгон И.Канттан айырмаланып, Г.Гегель бул кубулушту көбүрөөк сезүү жагы катары көрүп, ошондуктан анын толук эместигин, үстүртөн болгондугун көрсөткөн. «Предметтин чыныгы тереңдиги, - деп жазган ал, - табит үчүн жети мөөр басылган китеп бойдон калды, анткени мындай тереңдик кооз жана абстракттуу ой жүгүртүүлөрдү гана эмес, акыл-эстин толуктугун жана кайраттуулугун да талап кылат. Табит сырткы бети менен гана чектелген...» [33, 40-б.]. Г.Гегель «жакшы табит» деп аталган нерсени көркөм чыгарманын чындыгына жана маңызына маани бербей, көркөмдүктөн терең таасир этүүдөн качкан сезим катары мүнөздөөгө аракет кылган. Бирок Г.Гегелдин ою боюнча, жеке адамдардын, субъективдүү, ошондой эле бүтүндөй элдердин табиттери сулуулук менен көрксүздүктүн критерийи боло алат.

«Стиль» түшүнүгүнө келсек, Г.Гегель аны искусство тармагына таандык кылган. Көркөм стилдер, Г.Гегель боюнча, «бири-биринен негизинен ой жүгүртүүнүн жана сүрөттөөнүн жалпы жолдору же тышкы формасы, анын эркиндиги же эркиндиктин жоктугу, жөнөкөйлүгү же майда-чүйдөсүнө чейинки тыгыны ж.б.у.с. мазмундун аныктыгы сырткы кубулушка, же искусство өзүнүн мазмунун ишке ашырган ошол сезимдик материалды техникалык иштетүүгө кирет» [33, 8-б.]. Рухтун жаратуулары болгондуктан, бардык искусствонун чыгармалары динамикалуу эмес, алар Г.Гегель боюнча тирүү организмдер сыяктуу өнүгүп турат жана алардын өнүгүү цикли үч стилге туура келген өсүү, гүлдөө жана ажыроо мезгилдерин камтыйт: «айныксыз», "идеалдуу" жана "жагымдуу". Ошентип, стиль, Г.Гегелдин пикир боюнча, «искусствонун айрым

түрлөрүнүн талаптарына жана предмет түшүнүгүнөн келип чыккан мыйзамдарга кандай болсо, ошондой эле материал тарабынан айтылган шарттарга баш ийүүчү көркөм ишке ашыруу ыкмасы» болуп саналат. [33, 305-б.].

Г.Гегель кийимдин пайда болушун, биринчиден, адамдын жаратылыштын терс таасиринен коргонуу зарылчылыгы, экинчиден, уялуу сезими менен байланыштырган: адам өзүнүн эң жогорку максатын, жаныбарлардан болгон артыкчылыгын сезгенден кийин, ал анын организмдеринин жалаң жаныбарлардын функцияларын аткарган жана руханий принципти билдирбеген бөлүктөрүн жашырууга аракет кылат. Искусствонун көз карашынан кийим жөнүндө сөз кылып жатып, Гегель азыркы кийимдердин абсолюттук көркөм эместигин белгилеген, анткени ал үчүн чеберчиликтин идеалы - ийинден эркин түшүп, толкундуу бүктөмдөрдү пайда кылган антиквардык кийимдер, б.а. формасыз бети саналат. «Бул ийкемдүүлүк, - деп жазган философ, - анын аркасында сырткы кийим денеде көрүнгөн рухтун өзгөрүлмө көрүнүшү үчүн гана кызмат кылат... жана кийимде идеалдуу башталгычты түзөт» [33, 174-б.]. Заманбап кийим, Г.Гегель боюнча, механикалык жактан иштетилген, жансыз болуп калган агып жаткан материалдын гармониясын жоготкон, ал «толугу менен дене тарабынан колдоого алынып, кызматтык гана ролду ойнойт; позыны өтө курч туюнтуп, дагы эле мүчөлөрдүн формаларына кооз көрүнүш берет. Кайсы жерде өз алдынча формага ээ боло алган болсо, мисалы, бүктөлмөлөрдү түзүүдө ж.б.болот [140].

Г.Гегель моданын башаты адамдын өзүнүн табигый формасын өзгөртүүгө умтулуусу деп эсептеген. Бул муктаждык адамдарга бала кезинен мүнөздүү жана сырткы объектилерди өзгөртүүдө, көркөм чыгармаларды жаратууда да ишке ашат. Ошого карабастан, философ адамдын өз түрүндөгү өзгөрүшүн көбүнчө табитсиз, зыяндуу жана жогорку руханий маданият болгондо гана негиздүү деп тапкан. Г.Гегель моданын пайдасын жана эстүүлүгүн анын баарын убактылуу өзгөртө тургандыгын белгилеген.

Албетте, өзгөрмөлүүлүк моданын атрибуттуулук касиети гана болуп эсептелбейт. Гераклитке таандык болгон белгилүү бир сөз бар: «Баары агып

турат, баары өзгөрөт». Модага келсек, мода гана эмес, ага болгон мамиле да өзгөрүүдө. Массалык маданият салтанат курган азыркы доордо мода көптөгөн кылымдар бою болуп келген айрым таптардын, дөөлөттөрдүн жана социалдык топтордун гана эмес, түзмө-түз жогорку сапаттагы костюмдарды жана көйнөктөрдү кийгенге мүмкүнчүлүгү бар бардык адамдардын менчиги болуп калды.

Мода, өзгөчө, өзүнүн заманбап формасы жана шарты боюнча карама-каршы социалдык-психологиялык, эстетикалык жана маданий көрүнүш. Кийим-кече, азыркы учурда адам ишмердүүлүгүнүн багыттарынын бири болуп саналат, тамак-аш сыяктуу кирешенин жогорку деңгээли менен мүнөздөлгөн товарлардын жана керектөөлөрдүн формаларынын бири, аларды канааттандыруу, бир жагынан, турмуштук зарылчылык, ал эми экинчи жагынан, эстетикалык жактан эң көп талап кылынгандардын бири. Кийимдин бул касиеттери аны өндүрүүнү экономикалык жактан пайдалуу жана жогорку кирешелүү кылат. Бирок моданы, анын өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн үйрөнүүнүн зарылчылыгы экономикага гана эмес, адамды тарбиялоонун социалдык маселелерине да байланыштуу экендиги айдан ачык. Азыркы учурда калктын модалуу нерселерди алуу мүмкүнчүлүктөрү кеңейүүдө, бирок бул «нерсе» сыяктуу кубулуштун өсүшүн билдирбейт же, тагыраак айтканда, «нерсе» гана эмес, б.а. материалдык баалуулуктарга так багытталган жана адамдын жашоосундагы, ишиндеги ролун көбүртүп-жабырткан адамдын жүрүм-турумунун бир түрү. Акылга сыярлык керектөөлөрдү тарбиялоо, нерселердин чыныгы баасын түшүнүү мода түшүнүгүнө туура баа берүү менен да байланыштуу, айрыкча модага каршы күрөш чындыгында ийгиликсиз болуп жаткандыгын же кандай болгон күндө да, моданын бузулушуна алып келет. Кийим - бул адам, ар бир конкреттүү инсан өзүнүн жашоосунун ар бир күнү менен алектенет жана ал дененин айрым бөлүктөрүн гана камтыбастан, анын жагымдуураак көрүнүүгө болгон муктаждыгын канааттандырат. Ошондуктан, моданы реалдуу мүмкүнчүлүктөр менен шайкеш келтирүү жана моданы

массалык жүрүм-турумду жөнгө салуучудан жөнгө салынган көрүнүшкө айландыруу милдети турат.

Мода негизинен коомдук жана жеке табиттин стихиясынан улам келип чыккандыктан салыштырмалуу жакынкы убакка чейин өтө жеңил жана өзгөрмөлүү илимий изилдөө объектиси болгон деген пикир үстөмдүк кылып келген. Учурда мода эстетикалык көрүнүш катары кеңири таанылып калды. Балким, аз эле адамдар мода "сулуулук", "стиль", "гармония" сыяктуу категориялар жана түшүнүктөр менен байланышын танбайт ал материалдык маданият чөйрөсүндөгү ар кандай кубулуш сыяктуу эле, белгилүү бир эстетикалык мыйзамдарга баш ийет. Мода бул жерде өзүнүн спецификалык өзгөчөлүктөрү жана үлгүлөрү менен объективдүү болгон көрүнүш катары пайда болот. Бирок, моданын эстетикалык жагы маанилүү болгону менен ага болгон эстетикалык мамиле бир тараптуу жана толук эмес. Мода тарыхый-социалдык көрүнүш, ошондуктан аны ар кандай өңүттөн карап, изилдөө керек. Моданы психологиялык феномен катары аныктоо жөнүндө да ушуну айтууга болот.

Белгилүү советтик жана орусиялык философ жана психолог Б.Д. Парыгин модага бир нече аныктамаларды берген, алардын ар бири анын белгилүү бир өзгөчөлүгүнүн маңызынын бир бөлүгүн ачып берет. Мода, В.Д.Парыгиндин айтымында, "коомдогу үстөмдүк маанайдын таасири астында стихиялуу түрдө пайда болгон жана тез өзгөрүүчү табиттердин, хоббилердин ж.б.формасы [87, 57-б.]. Сыягы, коомдогу тез өзгөрүп жаткан табит, хобби, коомдо үстөмдүк кылуучу маанай ж.б. мода келип чыгышынын аң-сезимсиз мүнөзүн, анын өзгөрүшүн алдын ала айтууга болгон жөндөмсүздүгүн, ички процесстердин көзөмөлсүздүгүн жана коомго тийгизген олуттуу таасирин камсыз кылат, анын аркасында мода белгилүү бир мыйзамдарга баш ийген массалык жүрүм-турумдун формасы катары аныкталышы мүмкүн. Ошондуктан, Б.Д. Парыгин модага «адамдардын массалык жүрүм-турумунун спецификалык формаларынын бири катары гана эмес, ага жогорку мобилдүүлүктү, көп түрдүүлүктүн жана өзгөрүүнүн зарядын берген адамдардын баарлашуусунун социалдык-психологиялык механизминин бир түрү» катары аныктаган [87, 57-б.].

«Моданын туруксуздугунун табияты өтө көп кырдуу», - деп жазат Б.Д.Парыгин. «Ал адамдын жашоо шартынын өзгөрүшү, өзгөчө адамдардын субъекттик-өндүрүштүк активдүүлүгүнүн өсүшү, алардын ички, социалдык-психологиялык керектөөлөрүнүн өсүшү менен да байланыштуу» [87, 57-б.].

Моданы түшүнүүгө жана мүнөздөөгө аракет кылгандардын дээрлик бардыгы анын өзгөрүлмөлүүлүгүн, динамизмин, жаңылыкка жана өткөөлдүүлүккө болгон дайыма умтулуусун белгилешкен. Динамизмди, моданын шамалдуу мүнөзүн бир убакта Вольтер белгилеген, бирок бул жогорку аристократиялык коомдун модасына тиешелүү болгон. Дыйкандардын өздөрүнүн каада-салттары, салттуу кийимдери болгон, ал эми буржуазия али модага аз эле баш ийип, кээде гана аристократияны туураган. Акыркы жагдайга өзгөчө көңүл буруу керек, анткени мода азыркы кездеги универсалдуу, жалпы мүнөзгө ээ болушу үчүн, XIX-XX кылымдарда болгон кийим өндүрүшүндө революция жасоо керек болчу. Эгерде өз кезегинде илимий-техникалык жана ага байланыштуу технологиялык революция болбогондо, мындай революциянын болушу мүмкүн эместиги айдан ачык, анын аркасында Б.Д.Парыгин мода кыска үстөмдүк катары «белгилүү бир табиттин белгилүү социалдык чөйрөсүндө, жашоонун тышкы формаларында, өзгөчө костюмда көрүнүп» [87, 58-б.], чыныгы мааниге толгон. Моданын кыска мөөнөтү, анын тез өзгөрмөлүүлүгү эки негизги фактор менен камсыз кылынат. Биринчиден, адамдын өзүнүн психологиялык өзгөчөлүгү, бир жагынан, мүмкүн болушунча жакшы жана ынанымдуу көрүнүүгө умтулуу, экинчи жагынан, бир нерсеге тез көнүү жөндөмүнө ээ болуу: нерселерге, ыңгайлуулукка ж.б. Экинчиден, адамдардын кыска мөөнөттүн ичинде кийим-кечек өндүрүүгө болгон жөндөмдүүлүгү саналат.

М.Килошенко [58, 45-б.], мода психологиясын изилдеп, модалуу жүрүм-турум адамдын кээ бир керектөөлөрүн канааттандыруу менен байланыштуу экендигине көңүл бурган. Бирок, адамдын модадагы ишмердүүлүгү ички өбөлгөлөрдөн гана эмес, тышкы шарттардан да көз каранды. Адам үчүн кийинки модада эмоционалдык тажрыйбалар менен байланышкан актуалдуу муктаждыктар системасы маанилүү [58, 94-б.]. М.Килошенко өз эмгегинде

сурамжылоолордун биринин маалыматтарын келтирет, ага ылайык аялдардын 72% башка адамдарды таң калтыруу үчүн кийимдин ыңгайлуулугун курмандыкка чалышы мүмкүн. Жаңы кийим сатып алуу аялдардын 56%ын көтөрөт. Көпчүлүк аялдар үчүн модалуу кийимди акыркы тандоо эмоционалдык тондун жогорулашы менен коштолот [58, 149-б.]. Сезимдер, маанайлар, кумарлар жүрүм-турумга түрткү болуп, аны активдештирип гана тим болбостон, ага багыт берип, колдоо көрсөтөт. Сезимде, каалоодо, тартылууда чагылдырылган эмоция, албетте, аракетке болгон импульсту, ал эми модага карата аны ээрчүү импульсун камтыйт. Окумуштуулар адамдарды моданы ээрчүүгө үндөгөн негизги мотивдерди санап, адатта, төмөндөгүлөрдү белгилешет: адамдардын каалоосу жана жаңы тажрыйбага ээ болуу; дайыма жаңыланууга болгон даярдыгы жана муктаждыгы; жогорку социалдык статуска ээ болуу зарылчылыгы жана социалдык тиешелүүлүгүн көрсөтүү зарылчылыгы; эмоционалдык боштондукка болгон муктаждык; өзүн-өзү ырастоо зарылдыгы; коммерциялык кызыкчылыктарды канааттандыруу зарылдыгы, бул кийим өндүрүүчүлөрдүн жана кесипкөй дистрибьюторлордун арасында өзгөчө байкалат.

Жаңы нерсеге, тынымсыз жаңыланууга болгон каалоо жана муктаждык адамдын психикасында болот. Адамдар эскиден тажап, жаңыны каалашат. Адам бир түрдүүлүктөн чарчайт, көңүлү тааныш нерселерден алыстап, айланасында дайыма жаңы нерселерди издейт. Эскиси, адатта, ар кандай терс сезимдерди жаратса, жаңысы, тескерисинче, кызыгууну жаратып, дем берет. Бирок жада калса жаңы, көп жолу кайталанса, монотондук пайда болуп, жаңы нерсени издөө зарылчылыгы пайда болот.

Өзүн-өзү өнүктүрүү мотивинин да адамдын психикасында табигый тамыры бар. Көпчүлүк адамдар, жок эле дегенде, жашоосунун белгилүү бир мезгилдеринде өзүн-өзү өнүктүрүүгө, өркүндөтүүгө умтулушат жана бул каалоо белгилүү бир деңгээлде моданы стимулдаштырып, ал өзүн-өзү өркүндөтүү каалоосунун тышкы көрүнүшү катары кызмат кылат. Прогрессивдүү өзгөрүүлөргө даяр болуу инсандын социалдык жактан шартталган

психологиялык ишмердүүлүгүнүн туундусу катары мода мотиви катары каралат. Моданы ээрчип, анын прогрессивдүү болушу азыр жалпы коомдун мүнөздөмөлөрү катары каралат.

Бүткүл коомдун масштабындагы мода кайсыл жерде жана кайсыл бир стандарттарды сиңирип алуу менен өзүнүн социалдык абалын өзгөртүү мүмкүнчүлүгү бар жерде пайда болот. Мындай сиңирип алуу индивиддин, адамдардын тобунун, катмарлар менен топтордун да өзүн-өзү ырастоо каражаттарынын бири катары кызмат кылат. Мода изилдөөчүлөрү мода келечекте белгилүү, көбүнчө олуттуу социалдык жана мүлктүк теңсиздикке ээ болгон коомдордо пайда болуп, өнүккөндүгүнө көңүл бурушат. Бул коомдордун өнүгүшү убакыттын өтүшү менен белгилүү бир тарыхый этапта, бул коомдордун ичинде, ошондой эле коомдордун өздөрүнүн ортосунда моданын негизин түзгөн маданий атаандаштыктын пайда болушуна алып келген. Атаандаштык жок коомдо мода жок болсо да, жок дегенде өтө жай өнүгүп, аз түрдүүлүк менен мүнөздөлөт.

Кандайдыр бир аздыр-көптүр өнүккөн коомдук система, коом белгилүү модадан тышкары жашабайт, ал өз кезегинде төмөнкү атрибутивдик белгилер менен мүнөздөлөт:

-динамизм, алгылыктуу өзгөрүүлөргө умтулган жана белгилүү инновациялык потенциалга ээ болгон коом бул өзгөрүүлөрдү ишке ашырып жаткандыгы менен шартталган;

-коомдун башка коомдор менен көп тараптуу жана ар түрдүү байланыштарга умтулуусунан улам келип чыккан ачыктык, ал ар кандай байланыш каражаттарынын жана каналдарынын болушунан улам ишке ашат;

-коомдо өндүрүштүн өнүккөн системасынын болушунан, ар кандай материалдык жана руханий жыргалчылыктардын кайталанышынан улам келип чыккан ашыкча көп учурда атаандашкан ар түрдүү маданий үлгүлөрдү кайра чыгарууга мүмкүндүк берет;

-ар кандай өнүккөн коомдун социалдык жана мүлктүк жактан бирдей болушунан жана азыркы шарттарда бири-биринен өтүүгө мүмкүн болбогон

тоскоолдуктар менен бөлүнбөгөн ар кандай топторго, ээликтерге жана таптарга бөлүнгөндүгүнөн улам келип чыккан социалдык дифференциация жана мобилдүүлүк менен мүнөздөлөт, алар бири-бирин туурап, маданий үлгүлөрүн ала алышат, бул социалдык мобилдүүлүктүн шартын камсыздайт, вертикалдык багытта (адамдардын бир социалдык топтун, менчиктин же таптын көбөйүшү же азайышы менен башкасына өтүшү түрүндө болсо), ал эми горизонталдык багытта бир эле социалдык абалды сактоо менен бир тайпадан экинчи топко өтүү түрүндө болот [39, 136-б.].

Мода – бул массалык жүрүм-турумдун формасы гана эмес, адамдар бири-бирине тигил же бул таасир калтырууга аракет кылганда, конкреттүү инсандардын ортосундагы мамилелердин, адамдардын ортосундагы байланыштын бир түрү. Бул мамилелер эң оболу кыйыр формадагы социалдык-психологиялык себептерден улам келип чыгат, көбүнчө жаап-жашырылган жана бул себептердин ачылышы моданын маңызын ачуу болот. Адамдардын ортосундагы массалык стандартташтырылган мамилелердин формасы катары түшүнүлгөн мода, баарлашуунун формасы катары, анын маңызын түшүнүүгө жакындатат. Коомдо тигил же бул типтеги массалык стандартташтырылган жүрүм-турумдун үстөмдүк кылышынын себептери, тигил же бул табиттин же стилдин пайда болушу кокусунан болгон эмес. Бул көрүнүштөрдүн тамырын, пайдубалын коомдун негизинен издөө керек. Жеке адамдардын турмуштук активдүүлүгү кандай болсо, алар өздөрү да ушундай. Демек, алар эмнени өндүргөнүнө жана кантип өндүргөнүнө байланыштуу. Адамдардын кандай болушу алардын өндүрүшүнүн материалдык шарттарына жараша болот. Мода коммуникация мамилеси катары субъект менен объекттин, индивиддин, материалдык өндүрүштүн шарттарынын жана андагы индивиддердин өз ара мамилелерине негизделет.

Өндүрүш өнүккөн сайын индивид өзүнүн керектөөлөрүн сан жагынан гана эмес, сапаттык жактан да канааттандырууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк алат. Өндүрүштүн өнүгүшүнө жараша моданын өндүрүшкө таасир этүүчү фактор катары таасири да өсүүдө. Бирок, бул факторду материалдык өндүрүш өзү

жаратат. Бир караганда, мода өндүрүшкө коомдук табит менен белгиленген өзүнүн мыйзамдарын буйругандай сезилет, бирок чындыгында, тескерисинче, өндүрүш тигил же бул коомдук табиттин, моданын үстөмдүгүн жаратат жана аныктайт. Бул жагынан алганда, мода керектөөчүнүн талаптары же өндүрүштүн өзү тарабынан түзүлгөн өндүрүшкө болгон муктаждык катары аныкталышы мүмкүн. Муктаждык адамдардын турмушунун объективдүү материалдык жана социалдык шарттары менен аныкталат жана алардын адамдардын аң-сезиминде чагылдырылышы болуп саналат.

Муктаждык – бул индивид менен анын жашоосунун материалдык шарттарынын ортосундагы мамиле, бул мамиле карама-каршы келет. Ал инсан тарабынан ишке ашырылат жана аны тарыхый жактан берилген өндүрүш ыкмасынын алкагында материалдык ишмердүүлүккө түртөт. Бул учур өтө маанилүү, анткени ал муктаждыктын конкреттүү тарыхый табиятын, өндүргүч күчтөрдүн жана өндүрүштүк мамилелердин өнүгүүсүнүн белгилүү деңгээли менен шарттуулугун ачып берет. Бул иш-аракет муктаждыкты канааттандырат, жаңысын жаратат ж.б. Ошентип, коомдук муктаждык субъект тарабынан анын жашоонун материалдык шарттары менен сезилген жана белгилүү бир өндүрүш ыкмасынын алкагында активдүү объективдүү ишмердүүлүккө түртүлгөн карама-каршылык, б.а. муктаждыктар иш-аракетке болгон стимул жана анын натыйжасы болуп саналат. Керектөөлөрдүн өнүгүшү коомдук өндүрүштүн өнүгүшү менен байланыштуу.

Бардык эле категория сыяктуу муктаждык кыймылды, калыптанууну чагылдырат. Биринчи тарыхый акт — бул керектөөлөрдү канааттандыруу үчүн зарыл болгон каражаттарды, материалдык турмуштун өзүн кайра өндүрүү. Канааттандырылган керектөө дайыма жаңы муктаждыкты пайда кылат, ал өз кезегинде өндүрүштү стимулдайт. Өндүрүштү турукташтыруу сөзсүз түрдө муктаждыктын күчөшүнө алып келет. Мүмкүнчүлүгүнө жана канааттануу фактысына байланыштуу муктаждыктардын тез өзгөрүшү моданын өзгөрүшүнүн интенсивдүүлүгүн камсыздайт. Ал эми бул кийимди

алмаштырууда, кийимдердин модасында эң ачык жана интенсивдүү түрдө чагылдырылат.

Изилдөөнүн бул бөлүгүн төмөнкүдөй корутундулар менен жыйынтыктайбыз.

1. Мода – искусство, баарлашуу, массалык маданият менен ажырагыс байланышта болгон күнүмдүк турмуштун кеңири белгилүү кубулуштарынын бири. Мода, башка нерселер менен катар кийимди камтыйт. Көпчүлүк учурларда, мода изилдөөчүлөр белгилүү бир тарыхый мезгилде абдан белгилүү болгон кийим үлгүлөрүн билдирет. Мода өзүнүн таасири менен коомдук турмуштун дээрлик бардык чөйрөлөрүн камтыган эң маанилүү коомдук көрүнүш. Модала болгон кызыгуу социалдык умтулууларды ишке ашыруу жолу катары коомдук процесстерди жөнгө салуунун спецификалык механизми. Моданын өнүгүшү көбүнчө социалдык-экономикалык чөйрөдө болуп жаткан процесстерге байланыштуу.

2. Моданын эң маанилүү функцияларынын бири социалдык функция болуп саналат. Социалдык дифференциялоо жана тегиздөө функциясы болуп саналат. Мода бүтүндөй коомду камтый алат, б.а. ал элитага, коомдун жогорку катмарларына гана эмес, ошондой эле айрым социалдык таптарга, демографиялык жана адамдардын башка топторуна да тиешелүү. Мода өзүнүн дээрлик бардык формаларында жана ал иштеген ар кандай чөйрөдө адамдарды, конкреттүү индивиддерди социалдык, психикалык жана маданий тажрыйба менен тааныштыруунун, алар тарабынан бул тажрыйбаны өздөштүрүүнүн каражаттарынын бири жана мазмуну болуп саналат. Модалага катышуу белгилүү бир социалдык нормаларды жана баалуулуктарды өздөштүрүү менен байланышкан.

3. Мода – коомдук маалыматты берүүнүн жана өздөштүрүүнүн массалык формаларынын бири, анын оригиналдуулугу айрым социалдык катмарлардын жана топтордун өздөрүнүн айрым салт-санааларына, үрп-адаттарына карата кызыкчылыктарынын, мамилелеринин жана баалуулук багыттарынын мезгил-мезгили менен өзгөрүп турушунда турат. Мода – белгилүү бир маалыматтык

процесстердин натыйжасында пайда болгон, өнүккөн жана токтогон формациялардын категориясын билдирет. Коммуникация теориясынын көз карашынан алганда, мода коомдук өнүгүү процессинде коомдук колдонууга кирген жаңы маалыматтарды формалдаштыруу жана жакындатуу жолдорунун бири катары каралышы мүмкүн. Ошентип, мода коомдук маалыматты иштеп чыгуунун өзгөчө жолу, образы, иш-чарасы болуп саналат.

4. Кийимдин жана костюмдун социалдык функциясы эки негизги тармакты түзөт: маалымат берүүчү жана калыптандыруучу. Маалымдоо костюмдун жеке индивид жана белгилүү бир социалдык топтун өкүлү катары керектөөчүсү жөнүндө маалыматты алып жүрүүсү менен байланышкан.

Улутту чагылдыруу функциясы ал дээрлик алгачкы этникалык топтор түзүлгөн учурдан тартып пайда болгон. Аны бир аймакта жашаган алгачкы этностордун кийимдериндеги айырмачылыктар далилдейт. Бул функция элдик, улуттук кийим сыяктуу көрүнүштө эң айкын көрүнүп турат. Костюмдун жардамы менен адамдар каалаган образын моделдейт. Костюм адамга өзгөрүүгө, тигил же бул жолду сезүүгө жардам берет. Бирок анын тескери процесси да бар, костюм адамдын маанайына, сезимдерине, жада калса ойлоруна таасир этет.

2.2. Кийим-кечектин эстетикасы жана анын социалдык-тарбиялык функциясы

Заманбап кийимдердин жана костюмдардын эстетикасы келип чыгышы жана стили боюнча негизинен европалык болуп саналат. Демек, кийимдин адамдардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна тийгизген таасири менен байланышкан эстетикалык тарбия да негизинен батыштын эстетикалык табити, стили жана маданиятына шайкеш келет. Ошондуктан, биздин изилдөөбүз үчүн европалык кийимдер Азия цивилизацияларынын бирине гана таандык болбостон, башка элдердин, анын ичинде кыргыздардын да маданий өзөгүнө кантип жана эмне үчүн кирип, орноп калганын билүү абдан маанилүү. Өзүнүн тарыхынын олуттуу бөлүгүндө көчмөн турмуштун шарттарында жашап келген

коом көп жагынан ар кандай отурукташкан цивилизациянын, өзгөчө европалыктардын жашоо образынан олуттуу айырмаланган.

Заманбап мода, анын ичинде кийим-кече тармагындагы мындай көрүнүшкө негизинен адамзаттын өнүгүүсүндөгү белгилүү бир тарыхый мезгилде, тагыраак айтканда, капитализм доорунда европалык мамлекеттердин жана батыш цивилизациясынын, бүткүл дүйнөнүн башка региондорунун жана цивилизацияларынын аскердик, социалдык-экономикалык, техникалык, илимий-техникалык өнүгүшү боюнча алдыда болушкан. Өнүгүүдөгү мындай жылыш Батыш цивилизациясына дүйнөнүн бир топ бөлүгүн колониялаштырууга жана ал жерге өзүнүн маданиятын, аны менен байланышкан нерселердин бардыгын, анын ичинде моданы бир нече кылымдар бою туруктуулук жана энергиялуулук менен орнотууга мүмкүндүк берди.

Европалык глобалдык колониалдуулуктун техникалык өбөлгөлөрү XV кылымда, улуу географиялык ачылыштар деп аталган доордо, Васко да Гама Индияга деңиз аркылуу жеткенден, ал эми Колумб Американы ачкандан кийин пайда болгон. Башка маданияттар жана цивилизациялар менен бетме-бет келген европалыктар өздөрүнүн аскердик жана техникалык артыкчылыгын табигый түрдө баса белгилешкен. Аскердик күчтүн артыкчылыгы европалыктарга башка элдердин маданиятына кол салууга гана эмес, аларга өз шарттарын тануулоого да мүмкүндүк берген. Чет аймакка кирип, европалыктар, бир жагынан, аны көзөмөлсүз жана уятсыздык менен тоноп, экинчи жагынан, эки Америкадагыдай жергиликтүү калкты туруктуу өнүктүрүүгө, жок кылууга жана көчүрүүгө киришкен. Белгилей кетчү нерсе, ири жана азыркы стандарттар боюнча алтын запастары алынган индейлердин ири өлчөмдөгү тоноолору бүтүндөй европалык банк тутумунун өнүгүшүнө, өнөр жайга, айыл чарбасына жана илимге накталай акча инъекциясынын болуп көрбөгөндөй көбөйүшүнө чоң салым кошкон. Колониялык саясат тарыхый кыска мөөнөттүн ичинде капиталдын алгачкы топтолушу жөнүндөгү маселени ийгиликтүү чечүүгө мүмкүндүк берди, ал кийинчерээк өнөр жайдын өсүшүнүн аркасында секирик жасап, чексиз өсө баштаган. Европалык колонизаторлор баш ийген аймактарда соодада

монополияны орнотуп, эксплуатациянын жырткыч феодалдык жана кул ээлик кылуу формаларын колдонуп, жергиликтүү калкты массалык эксплуатациялоого киришкен. Ушунун баары биригип, эбегейсиз чоң жана азыркы стандарттар боюнча байлыктын Европага дүйнөнүн бардык бурчунан агылып келе баштоосун шарттады. XVII кылымдын экинчи жарымынан баштап, ошол мезгилде өнөр жай революциясы аяктаган Англия эң өнүккөн өлкөгө айланган. Батыш өнүгүүнүн тездетилген формасына секрик жасады.

Азыркы ааламдашуу процесси бул жагынан жаңы эч нерсе бере алган жок. Башкача айтканда, ага тартылган элдер күчтүү тараптар тарабынан сунуш кылынган жана көбүнчө сырттан таңууланып жаткан шарттарды кабыл алууга аргасыз болушат. Ушуга байланыштуу белгилей кетүүчү нерсе, адамзат тарыхында эч качан алсыз тарап өзүнүн эркин күчтүү тарапка таңуулаган эмес. Бирок тарых дайыма өзгөрүп турат, ар кандай деңгээлдеги күчтөрдүн өз ара байланышынын термелүүсү болот. Бирок, эгерде ааламдашууга чейин күчтөрдүн тең салмактуулугу локалдык жана аймактык деңгээлде гана өзгөрсө, азыркы ааламдашуу процессинин шарттарында күчтөрдүн тең салмактуулугу дүйнөлүк деңгээлде тиешелүүлүгүнө жараша өзгөрүүдө. Бул өнүгүтө «бийлик» түшүнүгүн кеңири мааниде, анын ичинде экономикалык, каржылык, технологиялык, илимий-техникалык жана аскердик күчтү, ошондой эле жалпы маданий таасирди түшүнүү керектигин кароо керек. Ааламдашуунун бардык бул түрлөрү жана аспектиери бири-бири менен тыгыз байланышта.

XV кылымдын башында дүйнө азыркыдан бир кыйла айырмаланып, өнүгүү деңгээли эле эмес, цивилизациялык жана лидерлик деңгээли боюнча да айырмаланган. Ошол убакта, тагыраагы, ошол кылымда, бүтүндөй Азия Европага салыштырмалуу күчтүүрөөк болчу, дайыма ачарчылыкта, өз ара согуштарга чөмүлүп, тез-тез эпидемиялардан жапа чеккен. Бирок XVI кылымдын аягында мындай идея, жок эле дегенде, европалыктардын өздөрү үчүн да айкын көрүнгөн. Батышка өзүнүн технологиялык жана экономикалык өнүгүүсүндө кескин бурулуш жасоого мүмкүндүк берген цивилизациялык толкундоолор болот.

Заманбап британиялык тарыхчы Ниал Фергюсон Батыштын негизги булактарын аныктоого аракет кылып, алар менен тыгыз байланышкан уникалдуу институттардын жана идеялардын 6 тобун бөлүп көрсөткөн, бул Батышка лидер болууга жана дүйнөнү өз каалоосу боюнча кайра түзө баштоого мүмкүндүк берген.

Биринчи топ, анын пикири боюнча, атаандаштык, бул аркылуу Ниалл Фергюсон негизинен саясий жана экономикалык турмушту децентрализациялоону билдирген, анын пикири боюнча, бул европалык улуттук мамлекеттердин жана капитализмдин секириги болуп калды.

Экинчи топ, Ниалл Фергюсондун айтымында, илим, ал табиятты таануунун, түшүндүрүүнүн жана өзгөртүүнүн жолу катары аныктайт, Батышка башка нерселерден тышкары, башка өлкөлөрдөн эч кандай шартсыз аскердик артыкчылык берген.

Үчүнчү топ - мүлктүк укуктар, аны менен Ниалл Фергюсон жалпысынан мыйзамдын үстөмдүгүн түшүнөт, ал менчик ээлерин коргоонун жана мүлк талаштарын тынчтык жолу менен чечүүнүн жолу болуп саналат, ал өз кезегинде өкүлчүлүктүү башкаруунун эң туруктуу формасынын негизин түзгөн.

Төртүнчү топ - медицина, аны Ниалл Фергюсондун илимий жана практикалык ишмердүүлүктүн чөйрөсү катары аныктайт, ал сапатка жана ошого жараша адегенде батыш өлкөлөрүндө, андан кийин аларга көз каранды болгон аймактарда жашоонун узактыгына оң таасирин тийгизген.

Бешинчи топ – керектөө коому. Бул аркылуу коомдун турмушунда экономикалык процесстерде чоң роль ойногон керектөө товарларын (кийим-кече ж.б.) өндүрүү, сатуу жана сатып алуу менен мүнөздөлгөн жашоо образын билдирет, мамлекет анын пикири боюнча, керектөөчү коом болбосо, индустриалдык революция принцибинде мүмкүн эмес.

Алтынчы топ – эмгек этикасы, жарым-жартылай протестантизмдин ичинде пайда болгон, потенциалдуу туруксуз коомдо динамикалык фактордун киргизилишине жана жакындашуусуна өбөлгө түзгөн адеп-ахлактык түшүнүк жана иш-аракет ыкмасы [112, 44–45-б.].

Европанын бир катар өлкөлөрүндө пайда болгон ири өнөр жай өндүрүшү машина куруунун өнүгүшүнө олуттуу түрткү берди, ал өз кезегинде машина өндүрүшү менен байланышкан жаңы сапаттык деңгээлге өтүп, илимдин өнүгүшүнө олуттуу салымын кошту. Өндүрүштүк база менен түз жана кыйыр байланышка кирип, адамзаттын бүткүл тарыхында анын мындан аркы өнүгүшү үчүн бекем жана туруктуу негизге ээ болгон. Натыйжада илим өз алдынчалыкка ээ болуп, өндүрүш чөйрөсүнө туруктуу таасирин тийгизип, анын маанилүү органикалык бөлүгүнө айланды. Бул Батыш Европа жетишкен эң маанилүү натыйжа болгон жана андан ары дүйнөдө эч кандай шартсыз үстөмдүк кылууга, андан кийин аны бир нече кылымдарга узартууга мүмкүндүк берген. Ушуга байланыштуу XIX кылымда европалык гуманитардык илимдерде акырында евроцентризм калыптанып калганын, ал Европа элдеринин жана Батыш Европа цивилизациясынын артыкчылыгын ачык же кыйыр түрдө жарыялаган мүнөздүү философиялык агым жана саясий идеология болгондугун белгилей кетүү керек. Маданий чөйрөдөгү башка элдерге жана цивилизацияларга караганда, европалык элдердин турмуш образынын артыкчылыгы, ошондой эле дүйнөлүк тарыхта алардын өзгөчө ролу бар.

Евроцентризм этноцентризмдин бир түрү. Евроцентризм адегенде көз караштардын, ишенимдердин формасы болгон, алар эволюциянын жүрүшүндө башка элдерге, цивилизацияларга таандык болгон элдерден жана мамлекеттерден өздөрүнүн табигый артыкчылыгына ишеним жана идеялык көз караштардын, идеологиялык доктриналардын жана саясий-идеологиялык практикалардын жыйындысына айланган.

Евроцентризмди сындагандар көп болгон жана алар азыр да бар. Ошентип, белгилүү казак акыны жана жазуучусу О.Сулейменов евроцентризмдин гуманитардык илимдерге тийгизген таасири тууралуу мындай деп жазган: «Так илимдер, гуманитардык илимдер бар, башкача айтканда, так эместери – тил илими жана тарых. Европада XIX кылымда аризмдин идеологиялык пайдубалында калыптанып, бүгүнкү күнгө чейин анын калдыктарынан арыла албай келишет. Адамзаттын байыркылыгы XIX кылымдын саясий-маданий

картасынын призмасы аркылуу каралган. Ал эми бул диалектикалык эмес көз караш тарыхый көз карашты олуттуу түрдө бурмалап, бул илимдердин башталгыч теориясы, негизи болуп калган тыянактарга таасирин тийгизе алган эмес» [164].

Бирок, европалык маданият менен цивилизациянын бүткүл дүйнөгө тийгизген эбегейсиз зор таасирин тануу адилетсиз жана туура эмес. Албетте, буга Батыштын колониялык экспансионисттик саясаты чоң салым кошкон. Белгилүү америкалык кинопродюсер Ф.Хофман белгилегендей: «1492-1914-жылдар аралыгында европалыктар жер шарынын 84% басып алышкан. Колонияларды түзүп, алар өз таасирин бардык континенттерге жайылтышкан» [160]. Бирок, бул учурда бизди бир нече кылымга созулган европалык глобалдык экспансиянын фактысы жана практикасы гана кызыктырбайт. Адамзаттын бүтүндөй дээрлик цивилизациялуу тарыхы – бул үстөмдүк үчүн күрөшкөндөрдүн идеяларында жана дүйнө таанымында идеалдуу түрдө абсолюттук болууга тийиш болгон ар кандай элдердин, мамлекеттердин жана цивилизациялардын үстөмдүк үчүн күрөшүсү болгон. Ал эми чындыгында башка элдердин маданиятына жана менталитетине өз маданиятын жана тилин киргизген шартта гана ушундай болушу мүмкүн. Тарыхта элдердин өз маданиятын жана тилин жайылтууга болгон ийгиликтүү аракеттеринин көптөгөн мисалдарын табууга болот, алар бөтөн аймактарды басып алуу менен жергиликтүү элдерге өздөрүнүн маданиятын жана тилин өздөрүнө жеткиликтүү болгон бардык ыкмалар менен таңуулоо аркылуу ишке ашырылган. Ошол мезгилде эбегейсиз зор Рим империясын түзгөн Байыркы Рим Батыш Европанын көпчүлүк бөлүгүнө өзүнүн маданиятын жана тилин жайылтып, тааныткан. Келечекте, испандар, француздар, португалдар, бир кезде өз тилин жоготкон, европалык колониализм доорунда дүйнөнүн ар кайсы жерлерине өз маданиятын жана тилдерин таратышкан. Учурда он бир роман тили бар, анын ичинде италия, испан, француз, португал, румын ж.б. 275 миллионго [171], италияда 65 миллионго [167], румын тилинде 25 миллиондой киши [172], б.а. роман тилдеринде сүйлөгөн элдерди эсепке албаганда, болжол менен 1,3 миллиард

адам бар. Ошол эле учурда азыркы испандардын жана португалдардын ата-бабалары иберий жана кельт тилдеринде, француздар – кельт тилдеринде, румындар – фракия тилинде сүйлөшүшкөн.

Заманбап дүйнөнүн маданий жана тилдик түзүлүшү негизинен биринчи Улуу Британиянын, андан кийин Америка Кошмо Штаттарынын экономикалык ишмердүүлүгү жана экспансионисттик аскердик-маданий саясаты менен аныкталат. 1919-жылга чейин Улуу Британия 31 878 965 км² жерге ээлик кылып, көзөмөлдөп турган, бул жердин 22%га жакынын түзөт. Империянын жалпы калкы болжол менен 480 миллион адамды түзгөн, бул адамзаттын саясат, спорт, музыка, транспорт, соода ж.б. чөйрөлөрүндө тараган төрттөн бир бөлүгүн түзгөн [162].

Чет аймактарды басып алуу, маданий жана тил саясатын ассимиляциялоо менен Европа элдери гана алектенген деген туура эмес пикирди жаратпоо үчүн, мусулмандардын басып алууларынын натыйжасында пайда болгон теократиялык ислам мамлекети болгон Араб халифатын көрсөтсө болот. Аны VII-IX кылымда халифалар башкарган. Халифаттын алгачкы ядросу VII кылымдын башында Батыш Аравияда Мухаммед пайгамбар тарабынан түзүлгөн чакан мусулман коому болгон Үммөт болгон. Башында, бул жамаат Мозаик мамлекетине же Машайактын биринчи жамааттарына окшошуп, диний мүнөздөгү мамлекеттик эмес түзүлүш болгон. Келечекте ийгиликтүү аскердик жана диний саясаттын аркасында арабдар өз тилин, динин жана маданиятын башка аймактарга жайылтууга жетишкен. Учурда араб тили 310 миллион адамдын эне тили, 270 миллион адам аны экинчи тил катары колдонот [161]. Мусулман ишенимине келсек, учурда исламды 1,8 миллиард адам тутушат [165].

Кытай цивилизациясы менен империясы бир нече миңдеген жылдар бою өз аймактарын кеңейтип, аларда негизинен эки куралды - тил жана маданиятты колдонуу менен түптөлгөн. Учурда 1,3 миллиард кытай тилинде сүйлөгөндөр бар [168].

Жогоруда келтирилген бардык мисалдар жана фактылар маданият чөйрөсүн камтыган империялык практика, саясат, анын органикалык бөлүгү

мода, кийим-кече болуп саналган адамзат үчүн табигый экенин, ал жаралган ошол доордон баштап, жашап келе жатканынан кабар берет. Ошол эле учурда ар дайым көп кырдуу, талаш-тартыштуу болуп келген жана болуп келе жаткан бул күрөштө маданият жана тил эң маанилүү курал болуп эсептелет.

Бүгүнкү күндө ар кандай гуманитардык илимдерде ааламдашуу жөнүндө көптөгөн аныктамалар бар. Илимий адабияттарда ааламдашуу ар кандай адистер тарабынан түрдүүчө аныкталат. Эл аралык энциклопедиялык сөздүктө ага төмөнкүдөй аныктама берилген: «Ааламдашуу – коомдун ар кандай чөйрөлөрүндө бүткүл Жер планетасы үчүн жалпы болгон түзүлүштөрдүн, байланыштардын жана мамилелердин универсалдуу процесси» [74, 163-б.]. Мааниси жагынан абдан жакын болгон ааламдашуунун аныктамасын орусиялык адистер Г.И. Глебов, О.В. Милаева: «Ааламдашуу – бул дүйнөлүк экономикалык, саясий, маданий жана диний интеграция жана биригүү процесси» [38, 14-б.]. Жогорудагы аныктамалардын биринчисинде ааламдаштыруунун мааниси, ошондой эле түпкү максаты жана натыйжасы “универсалдашуу” деген сөз менен, экинчисинде “интеграция” жана “биригүү” деген сөздөр менен туюнтулган. Эки учурда тең кандайдыр бир тарыхый көз карашта бирдиктүү маданий мейкиндик түзүлүшү керек, анда бүткүл адамзатты кучагына алган бирдиктүү коом болушу керек деп болжолдонууда. Мындай бирдиктүү маданий мейкиндикте бирдиктүү стандарттар жана мода болушу керек экени айтпаса да түшүнүктүү. Салыштырмалуу алыскы тарыхый өткөн мезгилге көз чаптырабыз. Биз жакынкы же ондогон жылдарга кызыктарбыз, ошого байланыштуу дүйнөдө азыркы учурда аскердик, саясий, каржылык, технологиялык, экономикалык жана илимий лидерлердин бардык кесепеттери менен тез алмашуу процесси жүрүп жатканына көңүл бурушубуз керек.

Бир нече жыл мурун ааламдашуу көбүнчө XX кылымдын экинчи жарымында АКШнын дүйнөдөгү таасиринин күчөшү менен байланышкан америкалыкташтыруу менен аныкталды. Орус окумуштуусу-америка таануучу, тарых илимдеринин доктору Ю.А. Шведков 2000-жылы иштин реалдуу абалына таянуу менен мындай деп жазган: «Дүйнөнүн ааламдашуу процесси

капитализмди индустриалдык жактан постиндустриалдык же технологиялык түргө которуунун бүткүл дүйнөлүк процессин билдирет, ал биринчи кезекте Кыргызстанда өнөр жай жана айыл чарба өндүрүшүнүн жогорку темптери менен тездетилген. АКШы, ошол эле учурда дүйнө жүзү боюнча гана эмес, ошондой эле капитализмдин эң алдыңкы өлкөсүндөгү жашоонун өзгөрүшүнө таасирин тийгизүүдө» [156, 61-б.].

АКШнын экономикасы экинчи дүйнөлүк согуштан кыйла күчтүү чыккан дүйнөдөгү жалгыз өлкө болгон. Анын үстүнө согуш жылдарында өлкөнүн улуттук кирешеси эки эсе өстү. Согуштан кийин АКШга капиталисттик дүйнөнүн өнөр жай өндүрүшүнүн 60%, алтын корунун 2/3 жана экспорттун 1/3 бөлүгү туура келген [170]. АКШнын дүйнөнүн башка өлкөлөрүнөн мындай олуттуу экономикалык жана каржылык артыкчылыгынын кесепеттеринин бири, мода индустриясын камтыган маданий чөйрөдө АКШ бир нече ондогон жылдар бою талашсыз лидер болуп калды. Андан кийин Батыш Европанын бир катар мамлекеттери да АКШнын курамына кошулушту, бул Батыштын позициясын экономикада, жалпысынан маданият жагынан да бекемдеди. 2005-жылдын маалыматтары боюнча, дүйнөлүк дүң продукт учурдагы баа менен жана учурдагы валюта курсу боюнча 33 триллион долларга жакын сумманы түздү. Анын 11 триллион долларга жакыны АКШдан келген, Европанын салыштырма үлүшү бар, ал эми Кытай 1 триллион доллардан ашык (адам башына миң долларга жакын) товар жана кызматтарды өндүргөн. Бардык өнүккөн өлкөлөр Экономикалык кызматташтык жана өнүгүү уюму (ОЭСР) деп аталган топтун бир бөлүгү болгон. 2005-жылы ОЭСР өлкөлөрү дүйнөлүк дүң продукциянын 80%га жакынын түзгөн, б.а. дүйнөнүн ички дүң продукциясынын калган 20%ы Кытай жана Индия сыяктуу өлкөлөрдү кошкондо, адамзаттын калган бөлүгүнө туура келген [129, 73-б.]. Бирок, 9 жылдан кийин кырдаал түп-тамырынан бери өзгөрдү. 2014-жылы сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн паритети боюнча АКШ дүйнөлүк ИДПнын 15%га жакын үлүшү менен Кытай экономикасына биринчи орунга өткөн [176]. 2021-жылы Кытайдын үлүшү 18,62% га чейин өскөн, ал эми

АКШ 15,74% түзгөн. Ошол эле жылы Индия 6,99% көрсөткүчү менен дүйнөдө үчүнчү орунду ээлеген [173].

Мамлекеттин экономикалык күчү менен анын маданиятка (жана анын курамына кирген мода) таасир этүү жөндөмдүүлүгүнүн ортосунда кыйла айкын байланыш бар. Батыш цивилизациясынын башка цивилизацияларга караганда олуттуу экономикалык жана технологиялык артыкчылыгы бир убакта анын маданиятын бүткүл дүйнөгө жайылтууга мүмкүндүк берди. Батыш экономикалык жана аскердик лидерлигин жоготкон сайын маданият жана мода жаатындагы үстөмдүк абалын сөзсүз түрдө жоготот деп болжолдоо логикага туура келет. Бирок, экономика, маданият жана мода ортосундагы мамиле түз эмес, алардын ортосунда белгилүү бир байланыш бар. Ошентип, Байыркы Рим Грецияны басып алып, баш ийдирерден мурун, чындыгында, андан толук маданий көз каранды болгон. Бирок Греция Рим империясынын курамына киргенден кийин да, Грециянын маданий таасири, анын ичинде мода тармагында да олуттуу бойдон калган. Өзүнүн күчү жана байлыгы боюнча Грециядан бир топ ашып түшкөн Рим грек-рим маданиятын, кийимдерин жана модасын бүтүндөй кеңири аймакка тараткан.

Ааламдашуу процесси экономикалык процесс болуп саналуу менен эле чектелбейт, дүйнөнүн түрдүү өлкөлөрүнүн ортосунда бизнес жана керектөө маданияттарынын жакындашы, эл аралык байланыштын өсүшү менен мүнөздөлөт. Интернеттин бардык жерде, анын ичинде Кыргызстанда таралышы маданий ааламдашууда чоң ролду ойнойт. Бул процесс улуттук маданияттын айрым түрлөрүнүн жана чөйрөлөрүнүн бүткүл дүйнөгө таанымал болушуна, экинчи жагынан дүйнөлүк маданий процесстердин маргиналдашуусуна жана көптөгөн улуттук маданияттардын унутулуп калышына алып келет. XX кылымдын белгилүү италиялык окумуштуусу, Рим клубунун негиздөөчүсү жана биринчи президенти, адамдык өнүгүүнүн глобалдык моделдерин изилдеген А.Печчеи 1977-жылы “Человеческие качества” аттуу илимий эмгегин жарыялап, анда: “Элдердин жана улуттардын маданий өзгөчөлүктөрүн коргоо жана сактоо, айрыкча акыркы жылдарда адамзаттын өнүгүшүнүн жана өзүн-өзү көрсөтүүнүн

ачкычы экендиги толук туура айтылган. ...Ошону менен бирге, адамдар келечекте бардык маданияттар бир жүз менен бүтүшү мүмкүн деп уламдан-улам чочулай башташты - ал эми бүгүнкү тажрыйба көрсөткөндөй, анча деле жагымдуу эмес - жана бир тектүүлүктүн деперсонализациясына карай кыймыл азыр болуп жатат» [90, 294-б.]. Мындан 45 жыл мурун А.Печчеи белгилегендей, «технологиялык цивилизациянын андан ары өнүгүшү, экономикалык өсүш, адамдардын мобилдүүлүгүнүн жогорулашы... массалык маалымат каражаттарынын кеңейиши – мунун баары келечектеги караңгы пайгамбарлыктардын аткарылышын убада кылып, өткөн муундардын ишеним, сүйүү, сезимдер, текеберлик, сулуулук сезими жана жакшылыкка умтулуу далилдеринин дагы эле калган үлүшүнүн биротоло жана ырайымсыз жоголушу» саналат [90, 298-б.]. Көптөгөн тилдердин жана маданияттардын "жер бетинен жок болуу" процесси күчөй берет. Башка жагынан алганда, 2013-жылы, баалуулуктарды жана алардын коомдук-маданий жашоого тийгизген таасирин изилдеген дүйнө жүзүндөгү социологдорду бириктирген Дүйнөлүк баалуулуктарды изилдөө долбоору дүйнө калкынын 75% жашаган 65 өлкө боюнча маалыматтарды талдаган изилдөө жүргүзгөн. Анализдин жыйынтыгы көрсөткөндөй, негизги маданий баалуулуктар ааламдашууга карабастан сакталып калган. Мындан тышкары, ааламдашуу жана модернизациянын таасири астында өзгөргөн салттуу баалуулуктарды калыбына келтирүүгө болот [35, 260-б.]. Салттуу баалуулуктар, практика көрсөткөндөй, коопсуздуктун олуттуу чегине ээ. Өзүнүн салттуу баалуулуктарын сактоо менен бирге элдер ошол эле учурда өзүнүн алгачкы маданиятынын көптөгөн элементтерин, анын ичинде улуттук кийим сыяктуу маанилүү элементти да сактап келишет.

1543-жылы португалиялык деңиз саякатчылары, кийинчерээк иезуит миссионерлери Япониянын соода жана маданий карым-катнашына негиз салышкан. Бирок, дээрлик бир кылым өткөндөн кийин, 1639-жылы император салтанаттуу гана функцияларды аткарган аскердик-феодалдык башкаруу системасы болгон сегунат Японияны өзүн-өзү изоляциялоого багытталган чечим кабыл алган. 1854-жылы М.Перринин жетекчилиги астында Японияга

америкалык кемелердин флотилиясы келген, ал Америка өкмөтү тарабынан уруксат берилип, Японияны изоляция саясатын токтотууга мажбурлаган. Ошол учурдан тартып Япония модернизация дооруна кирген [44, 102-б.]. Батыштын саясий, соттук жана аскердик системаларын негиз кылып алып, Япониянын Министрлер Кабинети Купуя Кеңешти түзүп, Мэйдзи Конституциясын кабыл алууга даярдап, Парламентти чогулткан. Япония тездик менен индустриалдык дүйнөлүк державага айлана баштаган [178]. Өмүрүнүн дээрлик бардык чөйрөлөрүн камтыган реформаларды жүргүзүп жаткан жапондор буга чейин ойлоп табылган нерсени ойлоп таппай, көчүрүүгө мүмкүн болгон нерселердин баарын европалыктар менен америкалыктардан көчүрүп алууну чечишкен. Алар Пруссиянын Конституциясына негизделген Конституциядан баштап, Британиянын алтын стандартына чейин баарын көчүрүп алышкан. Япониядагы бардык институттар батыштык ыкма менен кайра иштелип чыккан. Жоокерлер немецтердей, матростор англиялыктардай машыккан жана тартиптүү болушкан. Америкадагыдай эле мамлекеттик башталгыч жана орто мектептер ачылган. Жапондор мурда тыюу салынган уй этин жей башташкан. «Бирок, - деп жазган азыркы британиялык тарыхчы Н. Фергюсон, «эң байкаларлык өзгөрүү жапондордун сырткы келбетинде болгон. Анын баары 1870-жылы тиштердин карарып, каштын кырылышына каршы буйрук менен башталган. Министрлер чачын батыштын модасында кыркып башташкан. Императордун 1871-жылдагы декрети менен жогорку даражалуу чиновниктерге шинель жана катуу жакасы бар ак көйнөк кийүүгө буйрук берилген. 1887-жылга чейин кийимдин бул формасы мамлекеттик кызматкерлер үчүн көнүмүш болуп калган» [112, 301-б.]. Жапондор, Н.Фергюсондун айтымында, «батыш кийимдери өзгөрүүнүн кыймылдаткычы катары канчалык күчтүү экенин түшүнүшкөн. Бул имиджин өзгөртүү эмес: Япония өнөр жай революциясынын трансформациялык таасирине кабылган биринчи батыштык эмес коом болуп калган» [112, 303-б.].

Н.Фергюсондун жапондордун кийимдеринин өзгөрүшү өнөр жай революциясына туура келген деген идеясы биздин изилдөөбүз үчүн кызыгуу жаратат. Чындыгында, европалык мода жана стандарттардын жайылышына,

алар менен сөзсүз түрдө европалык кийимдин эстетикасына негизинен өндүрүш түрткү болгон. «Жаңы дресс-коддун таралышы,- дейт Н.Фергюсон, - Япониянын текстиль өнөр жайынын тез өнүгүшү менен дал келди. 1907-1924-жылдары Японияда пахта заводдорунун саны эки эсеге (118ден 232ге чейин), шпинделдердин саны үч эседен ашык, токуу станокторунун саны жети эсеге өскөн» [112, 303-б.].

Н.Фергюсон айткандай, улутчулдар Индияда 1947-жылдан кийин «жергиликтүү кийинүү ыкмасын карманышкан: Махатма Гандинин курткасынан ла Неру жана Индира Гандинин сари кийимине чейин» деген кызык фактыны келтирет [112, 303-б.]. Бул фактыны Н.Фергюсон «Англич протекционизми жана жогорку өндүрүмдүүлүк Индиянын кол өнөрчүлүгүнүн токуу өнөр жайын кыйратты»- деген [112, 303-б.]. Бул өкүм толугу менен туура эмес. Заманбап индейлердин басымдуу көпчүлүгү мындан ары белдемчи кийишпейт. Индияда бир топ текстиль жана кийим-кечелер өндүрүлгөнүнө карабастан, көптөгөн индейлер европалык кийимдерди кийүүнү каалашат, алар улуттук кыркылган жана европалык кийимдерден алда канча жакшыраак, алар ысык жана нымдуу климатка ылайыкташкан. Мындан тышкары, заманбап Индиянын көптөгөн тургундары үчүн улуттук кийимдер индейлердин европалыктарга болгон чакырыгынын жана баш ийбестигинин символу болуп саналат.

Экинчи жагынан, дээрлик бардык элдердин саясий, экономикалык, маданий турмушунун бардык чөйрөлөрүнө таасир эткен жана азыркы ааламдашуу процесси модага (айрыкча кийим чөйрөсүндө) олуттуу таасирин тийгизүүдө көркөм чыгармачылыктын жана жеңил өнөр жайынын динамикалуу өнүгүп жаткан багыттары маданияттар аралык байланыш процессинин катализатору жана физикалык көрүнүшү болуп саналат. Маданияттын социодинамикасын эске алуу менен моданын өзгөчөлүгү, жаңы коммуникация мүмкүнчүлүктөрүнүн жана өнөр жайды жаңы уюштуруунун аркасында дүйнөнүн ар кайсы булуң-бурчтарында иштеп жаткан салыштырмалуу аз сандагы сүрөтчүлөр жана дизайнерлер мектептеринин чыгармачылык идеялары

азыр мода моделдеринин кеңири спектри менен жүз миллиондогон адамдар бар. Мындай кийимдерди керектөөдө ааламдашуунун таасири абдан ачык сезилет.

Продукциялар жана бренддер белгилүү бир жерге байланбай калды, эл аралык бренддердин жана алардын көчүрмөлөрүнүн болушу универсалдуу болуп калды. Өндүрүштүн ар кандай тармактарында эң акыркы технологияларды ойлоп табуу, стандартташтырылган буюмдарды массалык түрдө чыгарууну өнүктүрүү кийим тигүүдө жаңы материалдарды колдонууга жана алдыңкы мода үйлөрүнүн экинчи жана үчүнчү линияларынын пайда болушуна шарт түздү. Жаңы тармактардын пайда болушу өндүрүштүн көпчүлүк аймактарына олуттуу таасирин тийгизди. Темир жол тармагынын кенейиши жана авиациянын өнүгүшү капиталисттик дүйнөлүк чарбанын өнүгүшүн камсыз кылды. Транспорт тармагынын өнүгүшү Азия жана Африка өлкөлөрүнүн сырьёлук жана территориялык базаларын тартууга жардам берди. Байланыш тармагындагы технологиялык жетишкендиктер массалык байланыш үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачты. Капиталдын чет өлкөгө болгон экспорту банк мекемелеринин потенциалын чыңдады. Дүйнөлүк экономикада түрдүү өлкөлөрдүн ролунун жана үлүшүнүн өзгөрүшү рыноктор үчүн болгон күрөштүн күчөшүнө, анын ичинде мода индустриясына алып келди. Монополиялардын жана монополисттик бирикмелердин пайда болушу, өндүрүштү жана капиталды топтоштуруп, майда ишканаларды өзүнө сиңирип алып аларга баш ийген структураларга укук берди. Банктык жана өндүрүштүк капиталдын биригиши банктардын жана өнөр жай ишканаларынын мүмкүнчүлүктөрүнүн, өндүрүштүн жана пайданын көбөйүшүнө алып келди.

Мода рыногунун өсүшү, технологиялык инновациялар, анын дизайнына эч кандай тиешеси жок өндүрүүчүлөрдүн "даяр көйнөктөрдү" кайталоосу, долбоорлордун өздөрүнүн массалык маалымат каражаттарында болушу салттуу мода иерархиясын кыйраттып, тездик менен жок кылууну улантууда.

Заманбап мода, биринчи кезекте кийимге тиешелүү чөйрө постмодерн деп аталган өнүгүү этабына өттү. Бул этап өзгөчөлүктү издөө, окшош эместикти аныктоо, жекеликти түзүү менен мүнөздөлөт. Бардыгын камтыган ааламдашуу

тенденцияларынан ажырап, алыстап кетүү аракети этникалык жана субкультуралык компоненттерге негизделген тышкы көрүнүштү түзүүдө чагылдырылат. Постмодерн маданият жана мода ар кандай стилдердин жана тенденциялардын жанаша жашоону билдирет.

XXI кылымдын башындагы ааламдашуу эки карама-каршы тенденциянын өз ара аракети катары пайда болот, алардын биринчиси маданий универсализм, этникалык өзгөчөлүктү теңдөө жана коомду бир тектүү социалдык-маданий субъектке айлантуу процесси менен шартталган, экинчиси жеке адамдардын, адамдардын тобун, катмарлардын этностук өзгөчөлүктү локалдаштырууга умтулуусу, маданий өзгөчөлүктү жана аймактык өзгөчөлүктөргө басым жасоо болуп саналат. Бул эки тенденциянын жанаша жашоосу жана өз ара аракети, күрөшү адамзаттын ааламдашуучулук маданиятынын бирдиктүү мейкиндик катары калыптанышына, анын чегинде ар кандай улуттук компоненттердин бири-бирине таасир этүүсүнө алып келет. Бул эки принциптин диалектикалык биримдигин азыркы англиялык социолог Р.Робертсон «глокализация» термини менен аныктап, локалдыктын глобалдык өзгөчөлүгүн баса белгилеген [13, 91-б.]. Интеграциянын жана фрагментациянын, ааламдашуу менен регионалдаштыруунун, универсализмдин жана көп түрдүүлүктүн айкалышы бүгүнкү күндө мода индустриясында болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн маңызын түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Мода социалдык институт катары бир катар функцияларды аткарат, алардын бири маданий жана экономикалык ааламдашуу. Моданы ааламдаштыруу процессинин эң маанилүү мүнөздөмөсү анын эл аралык интеграцияга багыт алуусу болуп саналат, ал глобалдык массалык маданият индустриясынын негизинде бирдиктүү мода мейкиндигин түзүүнү билдирет.

Ааламдашуу өндүрүштүн өнүгүшү, дүйнөлүк рыноктун калыптанышы жана иштеши менен мүнөздөлөт, алардын субъекттери бир эле түрдөгү продукцияны чыгарган, этномаданий айырмачылыктарды тегиздөөчү ири трансулуттук өнөр жай корпорациялары болуп саналат. Мода басылмаларында жазылган тенденциялар этно-регионалдык айырмачылыктарга басым жасабаган

белгилүү бир стилди түзөт жана дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө шилтеме катары кабыл алынат. Анын жаралышына текстиль, кийим жана аксессуарларды, косметика жана эмерек өндүрүүчүлөрдүн, мода журналдарынын редакторлорунун жана кийим бутиктерин сатып алуучулардын мода индустриясын андан ары өнүктүрүү парадигмасы боюнча пикирлеринин биримдиги көмөктөшөт. Алар тандоодо модерндүүлүктүн актуалдуу стилин иштеп чыгуучу эл аралык тренд агенттиктери берген маалыматтарга таянышат.

Стиль бюролору Европада XX кылымдын экинчи жарымында керектөө товарларын өндүрүүчүлөргө мода рыногунда туура багыт алууга жардам берүү, чыгымдарды азайтуу жана атаандаштыкка болгон жөндөмдүүлүктү жогорулатуу максатында пайда болгон. Агенттиктердин жетекчилери жана кызматкерлери учурда продукцияны өндүрүүнүн жана сатуунун ар кандай аспектилерин координациялоодо, мода индустриясын андан ары өнүктүрүүнүн стратегияларын аныктоодо, жаңы дүйнөлүк тенденциялар жөнүндө маалыматтарды бириктирүүдө, ошону менен коллекцияларда окшош түстүү жана стилистикалык чечимдердин пайда болушуна алып келүүдө. Сүрөттөлгөн тенденциялар өндүрүштүк мамилелердин ааламдашуусуна жана дүйнөлүк рыноктун жалпы мода стандарттарынын калыптанышын камсыздайт.

Заманбап мода индустриясы кубаттуу өндүрүштүк базага ээ болуп, максималдуу пайда алууга багытталган, ал өз кезегинде массалык керектөөчүлөр үчүн арналган кийимдерди өндүрүү менен жетишилет. Стандарттуу кийимдерди массалык түрдө чыгаруунун тарыхка чейинки мезгили, атап айтканда, Н.Фергюсондун «Цивилизация: чем Запад отличается от остального мира» аттуу китебинде кыскача сүрөттөлөт, анда ал төмөндөгүлөрдү жазат: «1944-жылга карата, Согушуп жаткан мамлекеттердин 6 ириси, 43 миллиондон ашык адам кол астында болгон... Согушка чейин тигүүчүлөр жеке өлчөө боюнча кийимдердин көп бөлүгүн тигишкен. Ондогон миллиондогон формаларды чыгаруу зарылчылыгы өлчөмдөрдүн стандартташтырылышын шарттады. Чындыгында адамдын пропорциялары анчалык деле айырмаланбайт. Бою жана толуктугу боюнча маалыматтар бөлүштүрүлөт, башкача айтканда, көпчүлүгүбүздүн

денебиздин пропорциялары орточо маанилердин айланасында топтолгон» [112, 303-б.]. Согуштун негизги катышуучуларынын карамагында болгон өндүрүштүк кубаттуулуктар эң кыска мөөнөттө аскердик кийимдерди массалык түрдө чыгарууну жолго коюуга мүмкүндүк берди. Ошол эле өндүрүштүк кубаттуулуктардын аркасында жарандык кийимдерди массалык түрдө чыгарууга шарт түзүлдү. Согушта жана согуштан кийинки жылдарда АКШда түзүлгөн кубаттуу индустриянын аркасында АКШда керектөөчү коом массалык феноменге айланды, андан кийин «кийимдеги таптык айырмачылыктар кескин сезилбей калды. Бул жалпы көтөрүлүштүн бир бөлүгү болгон. ...Мурдагыдан кыйла жеткиликтүү, демобилизацияланган жоокерлерге билим берүү жана шаар четиндеги массалык курулуштар жашоонун сапатынын бир топ жакшырышын камсыз кылган» [112, 303-б.]. Азыркы учурда массалык керектөө коому адамзаттын көпчүлүк бөлүгүнө мүнөздүү, бул дүйнөдө өнөр жай өндүрүшүнүн тез өнүгүшүнүн натыйжасында мүмкүн болду.

Заманбап ааламдашуу процесси трансулуттук байланыштардын бир кыйла жогорулашы менен мүнөздөлөт. Глобалдык маалыматтык ачыктык маалымат таратуунун акыркы тармактык формаларын жана мода индустриясын колдонуу аркылуу дүйнөнүн каалаган жери менен маалыматтарды тез берүү жана алмашуу үчүн шарттарды түзөт, мында иштелип чыккан нормаларды жана эрежелерди коллекциялык көрсөтүүлөр ойнойт. Париж, Нью-Йорк, Милан, Лондон сыяктуу мегаполистерде журналдардагы макалалар, теле жарнак, күнү-түнү уктуруулар Мода ТВ (FTV), алдыңкы тренд бюролорунун интернет-порталдарынын болушу, мода дүкөндөрүндө онлайн соода, маалыматтык жана инновациялык Интернет сайттар эсептелет. Онлайн болжолдоо агенттиктери дүйнөлүк рынокто маалыматтарды заматта өткөрүп берүүгө көмөктөшөт. Ааламдашуу шартында батышташтыруу процесси дагы деле уланууда, евроамерикалык эстетикалык стандарттын негизинде дүйнөлүк масштабда керектөөчүнүн тышкы көрүнүшүн унификациялоо бар. Кийим тигүү компанияларынын мүмкүн болушунча кыска мөөнөттө максималдуу пайда алууга умтулуусу өнүккөн дүйнөлүк транспорттук системанын шартында “дүйнөлүк тез моданын” калыптанышына алып келди.

Азыркы ааламдашуу доорундагы «глобалдык тез мода» феномени өткөн тарыхый мезгилдердеги таптык моданы массалык мода менен алмаштырууга, анын рынокко кирген эң модалуу нерселерди тез көчүрүүгө негизделүүсүнө, ал эми термин сатып алынган кийим-кечеге суроо-талаптын кескин кыскартылуусуна, жаңы продукцияны таркатуунун ылдамдыгынын жогоруланышына алып келди. Мода индустриясынын өнүгүүсүнүн социологиялык аспектилерин изилдөөчү О.Гурова мындай деп белгилейт: «Тез мода дүйнөлүк индустрия катары модага болгон мамилеге жана дүйнөлүк экономикадагы эмгекти бөлүштүрүүгө негизделген, мында өндүрүш жана бөлүштүрүү товарлардын үлүшү өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн үлүшү... ал эми маркетинг жана керектөө негизинен капиталисттик өлкөлөрдө жүргүзүлөт» [131, 57-б.]. Кытайда, Индияда, Вьетнамда, Индонезияда товарларды өндүрүү, алардын өздүк наркын бир топ төмөндөтүп, дүйнөдөгү популярдуу тенденцияларды кеңири жайылтуу үчүн шарттарды түзөт, бул «ыңгайлауулукту демократиялаштырууга», ошондой эле моделдердин тез эскиришине алып келет жана «бир жолу колдонулуучу мода» доорунда керектөөчүлөрдүн гардеробунун тез-тез өзгөрүшү саналат.

Ошентип, мода индустриясы дүйнөлүк экономиканын структурасына чечүүчү таасирин тийгизип, дүйнөлүк масштабда товарларды өндүрүү жана керектөө чөйрөлөрүн көзөмөлдөйт. Ааламдашуу процесстеринин натыйжасында ар кандай маданий формациялардын этникалык өзгөчөлүгүнүн акырындык менен бузулуусу, улуттук моданын статусунун төмөндөшү, айрым этностордун, бүтүндөй адамзаттын ичинде да салттуу белги системаларынын жоголушу байкалууда. Экинчи жагынан, ааламдашуу процесси этникалык шайкештик маселесинин курчушуна алып келди. А.И.Уткин: «Үчүнчү миң жылдыктын аягында этникалык-трайбалисттик башталгычка чейин эски баалуулуктарда массалык түрдө чукул бурулуш болгон» [110, 171-б.]. Маалыматка ылайык, Н.Б.Маньковскаянын айтымында, постмодерндүүлүк «өзгөчө регионализм, эстетикалык изденүүлөрдүн локалдуулугу, улуттук, жергиликтүү, экологиялык алкак менен тыгыз байланышта» [72, 158-б.]. Этникалык салттарга кайрылуу

дүйнөнүн ар кандай элдеринин канондук баалуулуктарын жана атрибуттарын жаңыча түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Этно-диний аспектинин глобалдык масштабдагы актуалдашуусу жалпы маданият менен бириккен этностордун бирдиктүү дүйнөдө жок болуу коркунучуна каршы турууга аракет кылып жаткандыгынын кесепети болуп саналат. XX кылымдын аягы – XXI кылымдын башындагы модалуу инновациялар этникалык тегине акырындык менен кайтып келүү, көп маданияттуу эстетика жана парадигманын пайдасына евроцентризмден чыгуу менен мүнөздөлөт. Дүйнөлүк экономикада товарларды стандартташтыруу үчүн белгилүү бир тоскоолдуктар жана ар бир рыноктун өзгөчөлүгүнө жараша продукцияны ыңгайлаштырууга карата бурулуш бар экени айкын көрүнүп турат. Мода индустриясында этникалык компонентти жекелик кылуу жана бекемдөө, аймактык мурастарды жана кол өнөрчүлүк салттарын актуалдаштыруу тенденциялары чагылдырылган.

Этникалык стиль дизайнерлерге элдердин маданий өзгөчөлүгүнө таянуу менен стандарттык үлгүлөрдөн алыстап, жаңы түстөрдү, материалдарды, аксессуарларды, зергер буюмдарды модага алып келүүгө мүмкүндүк берет. Этникалык стилге кайрылуунун натыйжасында трикотаж кийимдер, жаркыраган басылмалар жана түстөр, индейлердин саймалары, пончолору, пирсингдери, этникалык стилдештирилген күмүш зер буюмдары, өзгөчө жаштар үчүн модага айланган. Жергиликтүү мода жана унификацияда ааламдашуу процессине болгон каршылык катары иш алып барат. Көптөгөн өлкөлөрдө, анын ичинде Кыргызстанда “Мода жумалыгы” деп аталган жергиликтүү мода көргөзмөлөрү кеңири жайылууда, анда жергиликтүү дизайнерлер өлкөнүн же аймактын этникалык өзгөчөлүктөрүн, салттуу коддорун, кесүүнүн жана кийим тигүүнүн конкреттүү ыкмаларын эске алуу менен өз коллекцияларын тартуулашат. Дизайнерлердин этникалык мотивдерге кайрылуусу «модадагы эл аралык стилдин» дүйнөлүк тенденциясынын пайда болушуна алып келди [54, 54-б.] же этникалык мотивдер менен коммерциялык стиль айкалышканда этникалык таандыктыктын глобалдык модасы пайда болот. Бул тенденциянын баалуулугу ааламдашуу шартында этномаданий өзгөчөлүктөрдү позициялоодо, салтты

музейлик реликти катары эмес, заманбап маданияттын актуалдуу бөлүгү катары көрсөтүүдө. Орус изилдөөчүсү В.М. Межуев: «Ааламдашуу улуттук маданиятты башка маданияттын адамдары үчүн береке же баалуулукка айланган даражада сактап калат. Адамзаттын жалпы маданий эволюциясына улуттук маданият тарабынан киргизилген негизги нерсеге глобалдык масштаб бергендей сезилет» [75, 690-б.]. Ааламдашуу шартында дизайн чөйрөсүндөгү аймактын этномаданий өзгөчөлүгү көбүнчө өлкөгө эл аралык мода рыногунда өзгөчө орунду ээлөөгө мүмкүндүк берүүчү коммерциялык стратегия катары каралат.

Изилдөөнүн бул бөлүмү боюнча төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

1. Европанын бир катар өлкөлөрүндө пайда болгон ири өнөр жай өндүрүшү машина куруунун өнүгүшүнө чон түрткү берди, ал өз кезегинде машина жасоо менен байланышкан жаңы сапаттык деңгээлге өтүп, илимдин өнүгүшүнө олуттуу салымын кошуп, өндүрүштүк база менен түз жана кыйыр байланышка кирип, адамзаттын бүткүл тарыхында анын андан ары өнүгүшү үчүн бекем жана туруктуу негизге ээ болгон. Натыйжада илим өз алдынчалыкка ээ болуп, өндүрүш чөйрөсүнө туруктуу таасирин тийгизип, анын маанилүү органикалык бөлүгүнө айланды. Бул Батыш Европанын жетишкен эң маанилүү натыйжасы болду, ал андан ары дүйнөдө эч кандай шартсыз үстөмдүк кылууга, андан кийин аны бир нече кылымдарга узартууга мүмкүндүк берди.

2. Европа модасынын жана стандарттарынын, алар менен бирге сөзсүз түрдөгү европалык кийимдин эстетикасынын жайылышына негизинен өндүрүш түрткү болгон. Дээрлик бардык элдердин саясий, экономикалык, маданий турмушунун бардык чөйрөлөрүнө таасир эткен заманбап ааламдашуу процесси модага, ал көркөм чыгармачылыктын жана жеңил өнөр жайдын динамикалуу өнүгүп жаткан багыттарынын бири катары, ошондой эле модага олуттуу таасирин тийгизүүдө. Маданияттын социодинамикасын эске алуу менен моданын өзгөчөлүгү, жаңы коммуникация мүмкүнчүлүктөрүнүн жана өнөр жайды жаңы уюштуруунун аркасында дүйнөнүн ар кайсы булуң-бурчтарында иштеп жаткан салыштырмалуу аз сандагы сүрөтчүлөр жана дизайнерлер

мектептеринин чыгармачылык идеялары азыр мода моделдеринин кеңири спектри менен жүз миллиондогон адамдар камсыз кылышат.

3. Мода социалдык институт катары бир катар функцияларды аткарат, алардын бири маданий жана экономикалык ааламдашуу функциясы. Моданы ааламдаштыруу процессинин эң маанилүү мүнөздөмөсү анын эл аралык интеграцияга багыт алуусу болуп саналат, ал глобалдык массалык маданият индустриясынын негизинде бирдиктүү мода мейкиндигин түзүүнү билдирет. Ааламдашуу өндүрүштүн өнүгүшү, дүйнөлүк рыноктун калыптанышы жана иштеши менен мүнөздөлөт, алардын субъекттери бир эле түрдөгү продукцияны чыгарган, этномаданий айырмачылыктарды калыпка салуучу ири трансулуттук өнөр жай корпорациялары болуп саналат.

4. Заманбап ааламдашуу процесси трансулуттук байланыштардын бир кыйла жогорулашы менен мүнөздөлөт. Глобалдык маалыматтык ачыктык маалымат таратуунун акыркы тармактык формаларын жана мода индустриясын колдонуу аркылуу дүйнөнүн каалаган жери менен маалыматтарды тез берүү жана алмашуу үчүн шарттарды түзөт, мында иштелип чыккан нормаларды жана эрежелерди коллекциялык көрсөтүүлөр ойнойт. Онлайн прогноздоо агенттиктери дүйнөлүк рынокто маалыматтарды заматта өткөрүп берүүгө көмөктөшөт. Ааламдашуу шартында батышташтыруу процесси дагы деле уланууда, евроамерикалык эстетикалык стандарттын негизинде дүйнөлүк масштабда керектөөчүнүн тышкы көрүнүшүн унификациялоо бар. Кийим тигүү компанияларынын мүмкүн болушунча кыска мөөнөттө максималдуу пайда алууга умтулуусу өнүккөн дүйнөлүк транспорттук системанын шартында “дүйнөлүк тез моданын” калыптанышына алып келди.

3-БАП. УЛУТТУК ФОРМАДАГЫ КИЙИМ-КЕЧЕКТИН ЭСТЕТИКАЛЫК УНИКАЛДУУЛУГУ

3.1. Салттуу кийимге эстетикалык мамиле жасоонун тарбиялык зарылдыгы

Салттуу маданияттын маанилүү элементтеринин бири этникалык топтун социалдык-маданий жана тарыхый өнүгүүсүн чагылдырган кийим болуп саналат. Кийим-кече салттуу этникалык маданияттарда өзгөчө орунду ээлеп, уникалдуу тарыхый булак катары кызмат кылат. Адистердин айтымында, этникалык кийим адамдын биринчи материалдык кабыгы, аны тышкы дүйнө менен байланыштырган ортомчу байланыштын бир түрү. Алар тигил же бул этникалык топтун адамдын дүйнө таанымы жөнүндө маалыматты чагылдыруунун, сактоонун бүтүндөй системасы. Адамзаттын материалдык маданиятынын эң маанилүү көрүнүштөрүнүн бири болгон кийим кыргыз элинин турмуш-тиричилигинин, болмушунун өзгөчөлүктөрүн эң ачык чагылдырган.

Кыргыздын улуттук кийиминин калыптанышы жөнүндө маалымат берүүдө тарыхый-материалдык жана руханий-эстетикалык негиздерин бөлүп көрсөтүү керек. Көчмөндөрдүн маданияты өзүн-өзү түшүнүүгө, жаратылыш менен ажырагыс байланышка жана жашоо процессинин бардык компоненттеринин маанилүүлүгүн терең туюмдук түшүнүүдө туюнтулган кайталангыс экологиялык ой жүгүртүүгө негизделген.

Тарыхый узак убакыт бою кыргыздын улуттук кийиминин калыптанышына, азыркы абалына бир катар факторлор таасир эткен жана таасирин тийгизүүдө. Алардын ичинен эң негизгилери: жаратылыш-климаттык шарттар; кийимдин пайдалуу максаты; техниканын жана технологиянын өнүгүү даражасы; кийим тигүү ыкмасы; кийим өндүрүү процессинде колдонулуучу аспаптардын жана материалдардын мүнөзү; кылымдар бою калыптанган салттуу эстетикалык идеялар жана канондор; кийимдин ырым-жырымдык-диний, аземдик функциялары; кийимди өндүрүүгө багытталган даярдоочунун же

керектөөчүнүн социалдык-экономикалык абалы; саясий чөйрө жана кырдаал; башка маданияттардын таасирине дуушар болуу даражасы жана мүнөзү болуп саналат. Башка маданияттардын таасирине дуушар болуу даражасы жана мүнөзү – азыркы ааламдашуу доорунда бир топ жогорулап эле тим болбостон, өзгөчө жана жаш муундун кийим стили артыкчылыктарын жана эстетикалык табитин калыптандыруу жагынан чечүүчү мааниге ээ болуп калганы айдан ачык.

Маданият, маалым болгондой, жалпысынан алардын эки негизги компонентинен – материалдык жана руханий маданияттан турат. «Материалдык маданият» түшүнүгү коомдун өнүгүүсүнүн белгилүү бир социалдык-экономикалык деңгээлин, адамдын чыгармачылык күчтөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн, адам жараткан нерселердин бардыгын чагылдырган адамдын жашоосунун жана ишинин дээрлик бардык объектилерин жана процесстерин камтыйт. Ал эми руханий маданиятка келсек, ал материалдык эмес компоненттердин: билимдин, эстетикалык баалуулуктардын, жүрүм-турум нормаларынын, дүйнө таанымынын, адеп-ахлактуулуктун, диний каада-салттардын жана ырым-жырымдардын жыйындысы болуп, коомдун жана адамдын руханий жашоосун жакшыртууга багытталган.

Көптөгөн кылымдар бою жаралган элдик кийимдер элдин материалдык жана рухий маданиятынын ажырагыс бөлүгү. Элдик чыгармачылыктын үлгүлөрүн изилдөө элдик кийимдерде органикалык функционалдык, конструктивдүү, семиотикалык жана эстетикалык сапаттардын (элдик искусство) айкалышканын ынандырат. Бул айкалышуунун аркасында элдик искусство жаралган.

Улуттук кийим материалдык жана руханий маданияттын объектиси катары илимий, маданий, искусство таануучулук жана башка изилдөөлөрдүн алкагында каралып, теориялык түшүнүүгө, практикалык жактан да ишке ашырууга чоң мүмкүнчүлүктөрдү камтыган уникалдуу көрүнүш. Кийим ээсинин жашы жана социалдык абалы, анын жынысы, жашаган жери (этнос), жашоо образы, кесиби жана каада-салты, диний ишенимдери жана доору жөнүндө маалыматтарды камтыйт, ал салттуу сүрөттүн универсалдуу моделдерин

камтыган бирдиктүү система. Элдик кийимдердин органикалык бөлүгү болгон элдик кийим тил маданияты, элдик оозеки чыгармачылык, ырым-жырым салттары менен катар белгилүү бир жашоо образын чагылдырган бирдиктүү модел. Элдик кийимдерди маданияттын өзгөчө тили катары кароону биринчи жолу советтик белгилүү фольклорист, этнограф П.Г.Богатырев, элдик кийимдин түзүлүшүн семиотикалык системанын өзгөчө түрү катары көрсөткөн. Ал салттуу кийим кадимки түшүнүктүн чегинен чыккан мааниге ээ болуу менен белги боло аларын көрсөткөн. Изилдөөчү практикалык, утилитарлык, эстетикалык, эротикалык, магиялык, курактык, социалдык-жыныстык (никеге турган аялдын кийиминин функциясы) жана ага тыгыз байланышкан моралдык функцияларды, ошондой эле майрамдык кийимдин, ырым-жырымдык, кесиптик, таптык функция, кесипти көрсөтүүчү функциялар, дин жана аймактык функция саналат деп белгиленген [20, 358-б.].

Жеке авторлордун изилдөөлөрүндө [54, 142-б.] элдик кийим белгилүү бир маданияттын айрым өзгөчөлүктөрүн камтыган социалдык коддун бир түрүн көрсөтүүчү жана ошол эле учурда ар түрдүү хронологиялык маданияттын түрлөрүнүн ортосунда ортомчу болуп саналган, мезгилдерге жана ар кандай этникалык топторго байланышуу маданияттардын өз ара аракеттенүүсүнө жана ыңгайлашуусуна салым кошоору белгиленген.

Маданият таануучулардын илимий эмгектеринде костюм материалдык, руханий жана социалдык маданияттын бир бөлүгү катары каралып, этностун эстетикалык идеалы, адеп-ахлактык мамилеси, социалдык белгилердин татаал системасы жана ырым-жырымдык тарабы жөнүндөгү салттуу идеяларын чагылдырат. Маданият таануучулар үчүн этникалык кийим символдор системасынын бир түрү катары маалыматтык жана функционалдык түзүлүшү жагынан изилдөө объектиси болуп келген. Алардын корутундусуна ылайык, элдик кийим – бул элдин диний, эстетикалык идеалдарын, жашоо образын, социалдык эквиваленттерин чагылдыра алган, этностун материалдык маданиятынын кайталангыс көрүнүшү.

Салттуу кийимдердин семантикасын жана анын функционалдык максатын, ошондой эле аны менен байланышкан маданий-турмуштук кубулуштарды талдоо этникалык топтун салттуу жашоо образынын ар кандай аспектилерин толугураак кайра жаратууга жана түшүнүүгө жардам берет. Структуралык анализдин көз карашынан алганда, кийим – бул адамдардын аң-сезиминде тиешелүү образдык ассоциацияларды пайда кылган ар кандай деңгээлдеги маалыматтык мазмундагы символдордун жана белгилердин системасы. Бул жагынан маданий көрүнүш болгон кийимдердин «тилдик туюнтмаларынын» маанилерин талдоо орчундуу орунду ээлейт, анын символикасын изилдөө тигил же бул доордун турмуш чындыгынан, менталитетинен, маданиятынан жана цивилизациясынан кабар берет.

Элдик кийимдер этномаданий салттарды сактоо жана өнүктүрүү объектиси, салттуу тиричиликтин бир буюму катары чон кызыгууну туудурат. Бүткүл ХХ кылымдагы элдик кийимдердин салттарын өнүктүрүү жана колдонуу, көркөм өнөр объектиси катары анын көркөм артыкчылыгын аныктоодон турган жаңы багыт болуп саналат. Кыргыз сүрөтчүлөрү, дизайнерлери, модельерлери кыргыздын салттуу элдик кийимдерин белгилүү бир мезгилде болгон коомдук жана көркөм тенденцияларга ылайык колдонуу үчүн ага кайрылышкан.

Коомдук процесстердин динамизмине, алардын биригишине, жалпы адамзаттык баалуулуктардын ролунун күчөшүнө карабастан, этникалык аң-сезимдин маанисинин өсүшү, элдик маданият жараткан материалдык жана руханий баалуулуктарга терең көңүл буруу байкалууда. Ар бир элдин өз маданиятынын өзгөчөлүктөрүн сактоого, анын ичинде кийим-кечеге кызыктырууга умтулуусу табигый нерсе болуп саналат.

Кыргыздардын салттуу кийимдери эң аз дегенде бир нече кылымдар бою салыштырмалуу туруктуу болуп келген. Ошону менен бирге ага кирген буюмдардын курамы, алардын формасы, кесилиши, материалы жана түсү, кийүү ыкмасы үзгүлтүксүз өзгөрүү процессинде болгон.

Кыргыз элинин салттуу кийимдери элдин материалдык жана руханий маданиятынын ажырагыс бөлүгү болуп, өлкөнүн тарыхы менен тыгыз

байланыштуу. Ал көчмөндөрдүн жашоо шартына жана ат минип жүрүүгө толук ыңгайлашып, оригиналдуулугу менен айырмаланат. Кийимдердин табиятына бир кыйла байкаларлык из калтырган бул бийик тоолуу аймактын катаал климаты, температуранын кескин өзгөрүшү, кыргыздардын сандыгында көптөгөн жылуу кийимдердин болушуна алып келген. Ошондой эле кыргыздардын кийиминин түрүнө чарба жүргүзүүнүн спецификалык ыкмасы – мал чарбачылыгы чоң таасирин тийгизген. Тарыхый узак убакыт бою кыргыздар колдо болгон нерселерден кийим-кече тиккен: алар төөнүн жана койдун жүнүнөн, үй терилеринен жана кийизден жасалган орой кездемелерди пайдаланышкан. Белгилүү бир тарыхый мезгилде пахта кездемелери, баркыт жана жибек колдонула баштаган, алар негизинен коңшу өзбек жана тажик шаарларынан, бир аз кийинчерээк Россиядан алынып келинген. Мындай материалдарды бай малчылар гана алчу, ошондо да алар майрамдык кийим үчүн гана пайдаланылган. Кийимдин баасы өтө кымбат болгон.

Төбөлдөрдүн кийимдери карапайым элдин кийимдеринен кескин айырмаланып, алар жакшы материалдардан тигилип, кымбат баалуу терилер, бай саймалар жана күмүш рельефтер менен кооздолгон.

XIX кылымдын 2-жарымында бай кыргыздар даяр кийим сатып алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуп, ошол мезгилден баштап улуттук кийимге коңшу элдерден алынган элементтер кире баштаган.

Элдик кийим демейде элдин аң-сезиминин эң маанилүү белгилерин, анын социалдык, моралдык, диний көз карашын, этикалык ой топтомдорун чагылдырат. Костюмдун белгилик функцияларын, анын семантикалык абалын кийген адамдын өзү, ушул салтта жашаган адам да түшүнүүсү жана туура окуусу керек. Маданият адистери кийимдин сырткы көрүнүшү өтө ырым-жырымдашкан жана мифологиялык негизге ээ болгондугун баса белгилешет. Костюмдун белги-символдук функциясынын генезиси өзүн-өзү идентификациялоонун макияж, татуировка, орнамент сыяктуу архаикалык формалары менен ажырагыс байланышкан, алардын мотивдери диний-мистикалык семантикага ээ болгон жана байыркы адамга кандайдыр бир

«тумар» катары кызмат кылган. Демек, отко сыйынуу көптөгөн элдерде, анын ичинде Енисей кыргыздарында да эң байыркы ишенимдердин бири болгон. Кыргыздардын арасында отко сыйынуу байыркы замандан бери болуп, XVIII кылымда сакталып калган. Кыргыздарда отко сыйынуу аялдын образы менен байланышып, “От ине” – “От эне” деп аталып, эң жогорку кудай болгон. Кыргыздар отко сыйынышып, отту эң таза кубулуш деп эсептешкен, анткени эл макалында «отко түшкөндүн баары тазаланат; (жана) от өлгөндөрдү кирден жана күнөөлөрдөн тазалайт. Оттун символу енисейлик кыргыздардын эркек жана аял этникалык кийимдеринде да берилген. Эркектердин кийимдеринде бул биринчи кезекте баш кийим, үстү конус сымал, ийилген четтери жана алды-артындагы узун жылчыктары, узун тилдери менен ылдый түшкөн, биздин пикирибизде, жалындын символу болуп саналат. Мындан тышкары, оттун образы эркектердин кочкул кызыл баш кийимдеринде жана сары сырт кийимдеринде байкалган. Бул түстөр отту жана жалынды да символдоштура алат. Аялдардын улуттук кийиминде оттун символу болуп кызыл чапан, кызыл кур, сары баш кийим, жакасы жана четтери кызыл-сары оюм-чийим аралаштырылган чапан, кызыл жоолук, чаар халат (кызыл) эсептелет. Енисейлик кыргыздарда отко жана «От-Энеге» байланыштуу ар кандай каада-салттар, үрп-адаттар, ырым-жырымдар көп болгон. Баш кийим Енисей кыргыздарынын этникалык кийиминин эң маанилүү бөлүгү болуп калган.

«От-Эне» кудайынын образы кыргыздарда кызыл көйнөк кийген улгайган аялдын элесине берилген. XVIII кылымдагы кыргыз кийимдеринин белги-символикалык элементтеринин семантикасы орто кылымдардагы жазма булактарынан кыргыздардын дини жөнүндөгү кабарын ырастайт. Мисалы, отко сыйынууну жалындын символу болгон бийик баш кийим, четтери боюнча узун кесилген ийри четтери, алдыңкы жана арткы жагы бар кыргыздардын баш кийимдеринин формасы айгинелеп турат. Жалын ошондой эле эркектердин салттуу кийимдеринде «чагуунун» бар экендигин билдирет. Аялдардын кийиминде кызыл жана сары ыйык түстөр, кызыл халат жана кызыл жоолук бар. Кызыл түс эркектердин салттуу кийимдеринде да бар.

Белгилей кетчү нерсе, кыргыздын заманбап моделерлери кийимдердин дизайнында салттуу материалдарды жана кесүү ыкмаларын, салттуу түстөрдү, материалдарды активдүү колдонушат, бирок заманбап кыркуулар, силуэт, технология, ошондой эле салттуу түстөр менен айкалыштырып салттуулукка стилдештиришкен. Чындыгында кыргыздын азыркы улуттук кийимдери эклектикалык же башкача айтканда, салттуу кийимдердин элементтерин башка маданияттардын стилдик өзгөчөлүктөрү менен айкалыштырат. Ушуга байланыштуу, жаш муундарга заманбап эстетикалык тарбия берүү да эклектикалык мүнөзгө ээ экендигин, бирок мында башка маданияттын элементтери жалпысынан басымдуулук кылып, дүйнөлүк тенденцияларды чагылдырганын белгилей кетсек болот.

Кыргыздардын улуттук кийимдеринин негизги жана аныктоочу белгилеринин бири – анын узак тарыхый мезгилинде эволюциялануусунда көптөгөн салттык элементтерди камтыганында турат. Кийимге жана аны түзүүчү элементтерге байланыштуу элдин маданиятынын кыйла чоң бөлүгү бир катар үрп-адаттар, ырым-жырымдар, эрежелер жана ишенимдерде сакталып калган. Ошентип, кыргыздарда баш кийимди ыргытууга, унутуп калууга, алмаштырууга, баш кийимсиз басууга ж.б.у.с. тыюу салынган көп эрежелер болгон. Ал эми маркумду акыркы сапарга узатуу ырым-жырымдары аяктагандан кийин анын кийимдерин бөлүштүрүү сыяктуу эреже өзгөчө айыл жеринде жакшы колдонулуп келинген. Бул салт, негизинен, кыргыздын салттуу чөйрөсүндөгү кийим-кечелердин бир топ кымбат болгондугуна жана башка элдердегидей көп санда болбогондугуна байланыштуу. Учурда көптөгөн кыргыз үй-бүлөлөрүндө сөөк коюуга катышкандар маркумдун кийимин алгысы келбегендиктен, өздөрүнүн кийимдери жетиштүү болгондуктан, бул байыркы салттан, эрежеден баш тартууну байкоого болот.

Белгилүү бир мобилдүүлүк менен мүнөздөлгөн каада-салттар биротоло катып калган жөрөлгөлөр, архаикалык кийимдер эмес, тескерисинче, алар элдин жандуу улуттук эс-тутуму, басып өткөн жолун жана кайталангыс руханий тажрыйбасын чагылдырат. Адамды көз карандылыктан сактап, ага мезгилдердин

жана муундардын байланышын сезүүгө керек жана колдоонууга мүмкүндүк берет. Массалык маданияттын күчөгөн окшоштугуна, шайкештигине болгон ийкемдүүлүгүнө байланыштуу, анын модага жана коомдук аң-сезимге тийгизген таасирин, илимий-техникалык прогресс шартталган турмуш-тиричилик, каржылык-чарбалык ишмердүүлүк өткөн доорлордун тарыхына, анын ичинде улуттук кийимдерге болгон чон кызыгуусун жаратат.

Улуттук руханийликтин башаты болуп баарыдан мурда, анын элдик түзүлүшүнүн жана стилинин, үй-бүлөлүк жашоо образынын үстөмдүк кылган структурасы саналат. Бул элдин аң-сезиминин түпкүрүнө кирген жана жалпылаштырылган, кайра ойлонулган, элдик чыгармачылыктын негизги образдарында чагылдырылган тарыхый тажрыйба. Ошондой эле эл тарабынан кабыл алынган жана анын рухунун ички мазмунуна, элдин негизги адеп-ахлактык баалуулуктарына айланган диний ишенимдер да чоң мааниге ээ. Руханий жактан кабыл алынган жана түпкү жаратылыш катары түшүнгөн типтүү жашоо чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрү да бар. Жалпысынан алганда, улуттук руханият элдин күнүмдүк турмушун жана болмушунун, тарыхый тажрыйбасын жана руханий изденүүсүн жалпылоонун, түшүнүүнүн бир түрү катары калыптанып, белгилүү бир шарттарда чагылдырылат деп айтууга болот. Элдин эзелки тажрыйбасына, анын руханий мурасына кайрылуу биздин доордо жаратылыш ресурстарын жана экологиялык тең салмактуулукту сактоонун эң курч экологиялык маселелеринен кем эмес мааниге ээ. Элдик чыгармачылык, анын ичинде улуттук кийимдерди тигүү чөйрөсүндөгү мурунку муундар калтырган тарыхый жана руханий мурастар менен адамдын табигый байланыштарын сактоону жана калыбына келтирүүнү талап кылган руханий байлык, экологиялык чөйрө бар.

Кийим, костюм – бул коомдук катмардын күнүмдүк турмушунун символу, белгиси жана тышкы элементи. Белгилер системасы ар дайым тарыхый булак болуп саналат жана белгилүү бир коомдо, социалдык-маданий топтун ичинде пайда болот, ал дайыма өзүнө эмоционалдуулукту камтып келет. Кийим-кечеде, костюмда камтылган жаңы жана эски белгилердин, символдордун көптүгү

модага активдүү таасир этет, ал аны пайда кылган чөйрөдөн тышкары жашай албайт. Жаңы жана эски символдордун кандай маанилер камтылганы адамга кандай таасир тийгизерин билүү зарыл. Улуттук кийимдин композициясынын, кесилишинин, оюм-чийиминин өзгөчөлүктөрүнүн калыптанышы табигый, географиялык чөйрө жана климаттык шарттарга, чарбалык түзүлүшкө, өндүргүч күчтөрдүн өнүгүү деңгээлине байланыштуу. Кийимдин өзгөчө формаларын түзүүгө шарт түзгөн тарыхый жана социалдык процесстер маанилүү факторлор болгон. Кыргыздардын жергиликтүү маданий каада-салттары ар дайым зор роль ойноп келген. Кийимдин маданиятта иштөөсүнүн көп варианттуулугунда, ошондой эле анын маданий-тарыхый өнүгүү динамикасына өзгөрүлбөс катышуусунда кароо кийим, костюм жөнүндө универсалдуу маданияттын бир түрү катары айтууга мүмкүндүк берет. Анын көрүнүшүнүн өзгөчөлүгү маданияттын жашоосунун ар кандай этаптарынын өзгөчөлүктөрүн билдирет.

Философиянын алкагында улуттук кийим коомдук-тарыхый, маданий, материалдык, руханий, менталдык, эстетикалык жана көркөмдүк жактан маанилүү көрүнүш катары каралат.

Кыргыздын салттуу кийими көчмөндөрдүн мал чарбачылыгы менен байланышкан бүтүндөй тарыхый калыптанган жашоо образын түшүндүргөн өзгөчөлүктөргө ээ. Белгилүү советтик этнограф, түрколог, тарых илимдеринин доктору С.М.Абрамзон кыргыз этносунун материалдык маданиятынын өзгөчөлүктөрүнө токтолуп, мындай деп жазган: «Үстөмдүк кылуучу чарбалык түзүлүштүн табияты – көчмөн мал чарбачылыгы жана патриархалдык уруулук жашоо образы кыргыздардын материалдык маданиятына терең из калтырган. Турак жайдын түрү, кийим-кече, тамак-аштын жана идиш-аяктын мүнөзү, транспорт каражаттары ж.б. толугу менен узак аралыкка жеке кыймылдын зарылчылыгы, күчтүү отурукташкан жашоо образынын жоктугу жана чарбалык иштин мезгилдүү мүнөзү менен аныкталды. Дегеле кыргыздардын материалдык маданияты, ошондой эле рухий маданиятынын көп жактары, анын алып жүрүүчүлөр конушунун кеңири аймагында... бардык негизги белгилери боюнча бирдей болгон, бирок ар кандай себептерден улам жергиликтүү өзгөчөлүктөр

болгондугу анда байкалган. Алардын негизгилери кыргыздардын кээ бир топторундагы мурдагы уруулук өзгөчөлүктөрдүн калдыктарынын сакталышы жана коңшу элдер менен маданий карым-катнаштары болгон» [1, 123-б.]. Ошентип, эбегейсиз зор мейкиндикте тез-тез көчүп туруу, патриархалдык-кландык турмуш, чарбалык иштин мезгилдик мүнөзү, ошондой эле өз ара аракеттенүү, коңшу элдер менен байланыштар зарылдыгын болжолдогон үстөмдүк кылуучу көчмөн чарбалык түзүлүш, негизинен, өлкөнүн жалпы мүнөзүн жана өзгөчөлүктөрүн аныктаган. Буга жашоонун климаттык шарттары да олуттуу таасирин тийгизген. Негизинен кыргыз уруулары жашаган аймактарда климаттын кескин континенттик болушу кыргыздарда жапайы жаныбарлардын жүнүнөн жасалган жылуу кийимдердин басымдуу болушуна алып келген. Улуу Жибек жолунун негизги соода тармактары Орто Азиядагы кыргыз урууларынын жерлери аркылуу өткөндүктөн, акыркылары эл аралык соода менен алектенип, коңшу элдердин кийим-кече жана кездеме өндүрүшүнүн өзгөчөлүктөрүн билишкен. Бул элдер өндүргөн түрдүү кездемелер соода бүтүмдөрүндө алмашуу каражаты гана болбостон, калктын жана үй-бүлөлөрдүн бай жана артыкчылыктуу катмарында кийим тигүү, жасалгалоо үчүн да колдонулган. Кыргыздардын кийим-кече тармагындагы маанилүү өзгөчөлүктөрдүн бири карапайым калктын жана колунда бар үй-бүлөлөрдүн кийимдери ар башка таптарга таандык болгон эркектер менен аялдардын жасалгаларынын сапаты жана көлөмү боюнча гана айырмаланган. Кыргыздын салттуу коому дээрлик бүткүл тарыхында материалдык өндүрүштүн жана ошого жараша керектөөнүн салыштырмалуу төмөн деңгээли менен мүнөздөлгөндүктөн, басымдуу бөлүгү орой жүндөн кездемеден тигилген кенеп кур менен тигилген кийимдерди, кооздолбогон баш кийимдерди жана чийден жасалган өтүктөрдү кийишкен.

Көптөгөн адистер – тарыхчылар, этнографтар, дизайнерлер – кыргыздын улуттук кийими жети жүз жылдан кем эмес убакытта солгундуу өзгөрүүлөргө дуушар болгонуна көңүл бурушат. Консерватизм ар бир улуттук кийимдин атрибутивдик белгилеринин бири болуп саналат, анткени анын

функцияларынын бири элдин улуттук өзгөчөлүктөрүн баса көрсөтүү. Болбосо мындай кийимдер улуттук эмес болчу. Экинчи жагынан, улуттук кийим маданияттагы бардык нерсе сыяктуу эле белгилүү бир өзгөрүүлөргө дуушар болгондуктан, улуттук кийимдеги айырмачылыктар, башка нерселер менен катар өзгөрүү ылдамдыгында турат. Бул негизинен кыргыздар тарыхынын басымдуу бөлүгүндө карманып келген көчмөн чарбалык формалардын өзгөрбөстүгүнө байланыштуу. Башкаруу формасын сактоо, чындыгында, чарбалык ишмердүүлүккө тиешелүү нерселердин бардыгын: кийимдерди өндүрүү технологиясын, аспаптарды, кийимдерди өндүрүү үчүн колдонулуучу материалдарды ж.б. сактоону билдирген. Ошол эле учурда материалдык өндүрүш менен байланышкан нерселердин бардыгы эмгектин коомдук өндүрүмдүүлүгүнүн төмөн деңгээли, пайдалуу коомдук продукцияны өндүрүүнүн иш жүзүндө кол өнөрчүлүк формасы менен мүнөздөлгөн. Жалпысынан алганда, дээрлик бүткүл узак тарыхында кескин континенттик климатта жашаган кыргыздардын жашоо-турмушунун географиялык-климаттык шарттары да өзгөргөн эмес. Акырында, көчмөн мал чарбачылыгынын өзгөчөлүгүнөн улам мейкиндиктеги тынымсыз кыймылдар башка элдер менен болгон байланыштар, өз ара аракеттенүү ырааттуу эмес, эпизоддук мүнөзгө ээ болушуна алып келген. Бул алардын өздөрүнүн маданий үлгүлөрүнүн жана формаларынын салыштырмалуу туруктуу мүнөзүн камсыз кылган; анын ичинде башка элдер менен болгон байланыштар конкреттүү тарыхый шарттардан улам күчөп гана тим болбостон, туруктуулукка да ээ болгон кезде, бүткүл ассортименттин эсебинен коомдук эмгектин өндүрүмдүүлүгү жогорулаган кезде кийимдерди өндүрүү жана керектөө чөйрөсүндө белгилүү өзгөрүүлөр боло баштаган. Белгилей кетүүчү нерсе, материалдык маданияттын башка жактарындай эле кыргыздын улуттук кийиминде мурда айрым аймактык-уруу топторуна мүнөздүү болгон өзгөчөлүктөр даана байкалат.

Кыргыздын улуттук кийими көптөгөн өзгөчөлүктөргө ээ болгонуна карабастан, көчмөндөрдүн кийимдерине мүнөздүү бир катар артыкчылыктарга ээ болгон. Кыргыздардын кийим-кечелеринин табиятына белгилүү из калтырган,

жогоруда айтылгандай, температуранын күндүз, жыл бою кескин жана олуттуу өзгөрүшү менен бийик тоолуу климат болгон, бул жай мезгилинде да көп колдонулган жылуу кийимдердин түрлөрү, бийик тоолуу шарттарда ар кандай кийимдердин зарылдыгын пайда кылган. Ошентип, памир кыргыздары дээрлик жыл бою суук жана туруктуу жылуу турак-жайы жок болгон шартта дайыма жылуу кийимдерди кийүүгө аргасыз болушкан, алар үчүн памирлик чепкен жана кой териси кызмат кылган.

Революцияга чейинки өткөн мезгилдеги кыргыз экономикасынын негизинен табигый мүнөзү калктын кийимине таасирин тийгизген. Кийизден үй жана жапайы жаныбарлардын терилеринен дээрлик ар бир үй-бүлөдө тигилген үй өндүрүшүндөгү орой жүн кездемеден тигилген кийимдер кеңири колдонулган. Жүн кездеме ар кандай жолдор менен өндүрүлгөн. Бирок кыргыз кийимдеринин бир бөлүгү XVIII-XIX кылымдарда Кашкардан жана Орто Азия хандыктарынан сатып алынган кездемелерден тигилип, алардан жарым-жартылай даяр кийимдерди, бут кийимдерди, зергерчилик үчүн материалдарды алып келишкен. XIX кылымдын ортосунан, б.а. кыргыз аймактарынын негизги бөлүгү Россия империясына кошулгандан кийин Россиядан орус өндүрүшүнүн кездемелерин (ситц, коленкор, нанк, калика ж.б.) сатып алуу үчүн зарыл каражаты болгон.

Кийимдердин негизги түрлөрүнүн кеңири таралуусуна жана алардын кыркылышынын жалпы белгилерине карабастан, өткөн доордо тигил же бул кыргыздын сырткы көрүнүшүн аныктаган негизги нерсе анын мүлктүк же таптык таандыктыгы болгон. Кедей киши, адатта, сырт кийим катары арзан жана салыштырмалуу кымбат эмес материалдан жасалган халатка ыраазы болууга аргасыз болгон. Узак убакыт бою чабандар жана жумушчулар эмгегинин акысы катары ээсинин үй-бүлө мүчөлөрүнүн биринин эски кийимдерин алышчу. XIX кылымдын экинчи жарымында Кыргызстандын аймагын жана маданиятын изилдеген орус саякатчыларынын жана этнографтарынын көптөгөн материалдарды бар. Айрыкча, кыргыздар кийимдерин өтө сейрек алмаштырып, такыр эскиргенге чейин кийип жүрүшкөнүн белгилешкен. Бул көрсөтмөлөр,

албетте, калктын эң жакыр бөлүгүнө тиешелүү, бирок алар абдан көп болгон. Ошол эле учурда жогорку катмарга, бай малчыларга таандык адамдар кымбат баалуу кездемелерден кийим кийген; алардын кой терисин көбүнчө козулардын жумшак терисинен жасашкан. Алардын кийиминин өзгөчөлүгү баалуу күмүш зер буюмдары менен кооздолгон кең булгаары курлар болгон. Ушундай эле айырмачылыктар бут кийимде, баш кийимдерде жана зер буюмдарда байкалган.

Кыргыз кийимдеринин салттуу мүнөзүн, ошондой эле анын сезилерлик өзгөрүүлөргө дуушар болгондугун XVIII кылым менен XIX кылымдын орто ченине тиешелүү маалыматтарды кароодо аныктоого болот. XVIII кылымга таандык кытай булактарында уруу башчыларынын жана карапайым калктын кийимдериндеги айырмачылыктар баяндалат. Уруу башчылары, маалыматтырдын айтымында, жүнүнөн кооздолгон кийимдерди жана кийиз баш кийимдерди кийишкен, кызыл жибек боолор менен курчанышкан, бут кийимдери кызыл булгаарыдан тигилген. Карапайым адамдар кенеп кур менен орой жүн кездемеден тигилген кийимдерди, жасалгасы жок баш кийимдерди кийишкен.

Топтолгон изилдөө материалдарынын жардамы менен, атап айтканда, Ч.Ч. Валиханов, П.М. Кошаров жана В.В.Радлов тарабынан XIX кылымдын 50-жылдарында кыргыздардын ар кайсы ээликтери кийген кийимдердин жана костюмдардын айрым түрлөрүн кайра жаратууга болот. Биз бир жагынан алардын оригиналдуулугун аларда байыртадан келе жаткан салттардын сакталып калгандыгына байланыштуу, ал эми экинчи жагынан, Борбордук Азияда жашаган кээ бир элдердин кийими менен кийимдердин таасири талашсыз. Ошентип, орус чыгыш таануучу-түркологу, этнографы, немец тектүү археологу В.В. Радлов кыргыздын улуттук кийиминин спецификалык өзгөчөлүктөрүн көрсөтөт: жеңдүү сырткы кийиз кийимдер жана эчкинин терисинен тигилген ак кийиз өтүктөр, ошондой эле ак кийиз баш кийимдер, анын байкоолору боюнча казактарда сейрек кездешкен жана анын аркасында кыргыз урууларынын бирине «ак-калпак» деген ат берилген. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында “ак калпактуу кыргыздар” деген аталыш кездешет. Белгилей

кетсек, кыргыздардын кийиз капкактары Кытайдын Цинхай провинциясынын калкынын кээ бир топторунун баш кийимдерине кыйла жакын окшош, алар өз кезегинде кытай булактарынын айтымында буддист монахтарынын ордендеринен алынган.

XIX кылымдын ортосуна мүнөздүү Ысык-Көлдүн жээгинде жашаган кыргыздардын арасында кеңири таралган, жакасы, түркүн түстүү жиптери бар, көкүрөгүнө топчу тагылган эркек жана ургаачы кафтан (чапан) кыргыздар менен Түркмөнстанда жашаган элдердин ортосундагы байланыштардын жетиштүү экендигинен кабар берет. Каралып жаткан мезгилде Чыгыш Түркстан деп аталган жана окшош кийим элементтерине ээ болгон аймак бар. Кээ бир маалыматтар кыргыздарда мурда азыркы Монголиянын аймагынан тышкары жашаган элдерге мүнөздүү болгон кийимдерди тануу ыкмасына жакын болгон деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Коңшу элдердин кийимдеринин кыргыздын улуттук кийимдерине тийгизген таасири тууралуу жогоруда айтылгандардын баары бул таасирденүү солгундуу болгондугунан кабар берет. Буга байланыштуу С.М. Абрамзон төмөндөгүлөрдү белгилейт: «Бул кийим-кече жана бүт кийимдердин кээ бир түрлөрү казактардын жана Орто Азиянын айрым элдеринин кийимдеринде окшоштуктарга ээ болгон, бирок жалпысынан костюм өз алдынча этнографиялык көрүнүшү менен мүнөздөлгөн» [1, 136-б.], негизинен бул элдердин кыргыз уруктары жана уруулары менен өз ара мамилесинин эпизоддук мүнөзүнө эмес, салттуу кыргыз чөйрөсүндөгү техниканын өнүгүшүнүн жана эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндүгүнө байланыштуу болгон. С.М. Абрамзон мындай деп абдан туура белгилеген: «Революцияга чейинки өткөн мезгилдеги кыргыз экономикасынын принципалдуу табигый мүнөзү калктын негизги бөлүгүнүн кийимине таасирин тийгизген. Кийизден, үй жана жапайы жаныбарлардын терилеринен, дээрлик ар бир үй-бүлөдө өндүрүлгөн үй өндүрүшүндөгү орой жүн кездемеден тигилген кийимдер кеңири колдонулган» [1, 135-б.]. Бирок, негизги «кийимдин түрлөрү жана алардын кесилиши бардык жерде кеңири таралган. Ошого карабастан, анын кыргыздардын сырткы

көрүнүшүн мурда аныктаган өтө маанилүү өзгөчөлүгү кийим ээсинин таптык таандыктыгы болгон» [1, 135-б.]. Бирок, кыргыздын салттуу көчмөн коомунун социалдык жана мүлктүк дифференциациясынын анча чоң эмес даражасынан улам, кыргыздардын негизги бөлүгүнүн кийим-кечесиндеги айырмачылык да анча байкалбаган.

Изилдөөнүн бул бөлүмү боюнча төмөнкү корутунду чыгарууга болот:

1. Салттуу маданияттын маанилүү элементтеринин бири этникалык топтун тарыхый жана социалдык-маданий өнүгүүсүн чагылдырган кийим болуп саналат. Кийим-кече салттуу этникалык маданияттарда өзгөчө орунду ээлеп, уникалдуу тарыхый булак катары кызмат кылат. Этникалык кийим – адамдын биринчи материалдык кабыгы, аны тышкы дүйнө менен байланыштырган ортомчу звеносунун бир түрү. Костюмда белгилүү бир формада этникалык топтун адамдын дүйнө таанымы жөнүндө маалымат колдонот. Материалдык маданияттын эң маанилүү көрүнүштөрүнүн бири болгон кыргыздын улуттук кийиминде кыргыз элинин жашоо-турмушунун, тиричилигинин өзгөчөлүктөрү абдан ачык чагылдырылган. Көчмөндөрдүн маданияты ой жүгүртүүгө, өзүн-өзү түшүнүүгө, жаратылыш менен ажырагыс байланышка жана жашоо процессинин бардык компоненттеринин маанилүүлүгүн терең туюмдук түшүнүүдө туюнтулган кайталангыс экологиялык ой жүгүртүүгө негизделген.

2. Көптөгөн кылымдар бою жаралган улуттук кийимдер элдин материалдык жана руханий маданиятынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Элдик чыгармачылыктын үлгүлөрүн изилдөө элдик кийимде органикалык функционалдык, конструктивдүү, семиотикалык жана эстетикалык сапаттардын кандайча айкалышканына ынандырат. Бул айкалыштыруунун аркасында абдан максатка ылайыктуу нерселер жаралган. Элдин искусствосу узак тарыхта калыптанган, эң баалуу жана жашоо-турмуштун элегинен өткөндүн бардыгын сактап калып, кокусунан болгон нерселердин баарын алып салган. Кийим ээсинин жашы жана социалдык абалы, анын жынысы, жашаган жери (этнос) жана жашоо образы, кесиби жана каада-салты, диний ишенимдери жана доору жөнүндө маалыматтарды камтыйт, ал салттуу сүрөттүн универсалдуу

моделдерин камтыган бирдиктүү моделди камтыйт. Элдик кийим тил маданияты, элдик оозеки чыгармачылык, ырым-жырым салттары менен катар белгилүү бир жашоо образын чагылдырган бирдиктүү белги системасын түзөт.

3. Улуттук кийимдердин семантикасын, салттуу кийимдерин жана анын функционалдык максатын, ошондой эле аны менен байланышкан маданий-турмуштук кубулуштарды талдоо этникалык топтун салттуу жашоо образынын ар кандай аспектилерин толугураак кайра жаратууга жана түшүнүүгө жардам берет. Структуралык анализдин көз карашынан алганда, костюм адамдардын аң-сезиминде тиешелүү образдык ассоциацияларды пайда кылган ар кандай деңгээлдеги маалыматтык белгилердин системасы болуп саналат. Бул жагынан костюмдун «тилдик туюнтмаларынын» маанилерин талдоо борбордук орунду ээлейт. Костюм – бул кызыктуу маданий феномен, анын символикасын изилдөө белгилүү бир доордун турмуш чындыгына, коомдун менталитетине, маданиятына жана цивилизациялык өзгөчөлүктөрүнө түс берип турат.

4. **Маданий сабаттуулукту жогорулатуу:** эстетикалык тарбия заманбап көп кырдуу жана маданияттар аралык коомдо маанилүү болгон маданий сабаттуулукка өбөлгө түзөт. Бул адамдарга маданий мурастарды жана каада-салттарды жакшыраак түшүнүүгө жана урматтоого жардам берет.

3.2. Массалык маданияттын кыргыз улуттук кийимдеринин эстетикалык маңызына тийгизген таасири

Кыргызстандын Россия империясынын курамына кириши менен кыргыз элинин тарыхында Батыштын, чыгыштын өзгөчөлүктөрүн өзүнө сиңирген орус цивилизациясынын шартында, кыргыз элинин тарыхында жаңы этап башталган. Кыргыздар көчмөндөрдүн түпкү маданиятынын көптөгөн өзгөчөлүктөрүн жана ушул маданиятка байланыштуу болгон нерселердин бардыгын, анын ичинде,

албетте, кийим-кече, улуттук кийим-кечелерди тез жогото баштаган. XIX кылымдын ортосунан, б.а. Кыргызстанга кошулган учурдан тартып XX кылымдын алгачкы эки-үч он жылдыгына чейин орустардын кыргыздардын кийимдерине тийгизген таасири анчалык деле байкалбай, негизинен ар түрдүү материалдардан кездемелерди мурункуга караганда арзан баада сатып алуу мүмкүнчүлүгүнөн көрүнгөн. Бирок 1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин кыргыздар үчүн коомдук турмуштун дээрлик бардык тармактарында кырдаал тез өзгөрө баштаган. Совет мамлекети тарабынан жигердүү жүргүзүлүп жаткан ээликтен ажыратуу саясаты он-он беш жылдын ичинде кыргыздын салттуу чөйрөсүндөгү, мүлкү жагынан эң бай бектердин, манаптардын, бийлердин жана молдолордун бүтүндөй мүлктөрүнүн жок болушуна алып келди. Экинчи жагынан, Советтер Союзунда, анын ичинде союздук республикалардын өкүлдөрү болгон анын чет-жакаларында индустриализациялоо процесси азыркы кездеги, массалык маданияттын зарыл материалдык негизи болуп саналат. Кыргызстан Советтер Союзунун курамында болуу менен индустриалдык цивилизациянын чегинде өнүгө баштады, ал негизинен кыргыз элинин мындан аркы өнүгүшүнүн мүнөзүн жана багытын, маданиятын, жана аны менен байланышкан бардык нерселерди, анын ичинде, албетте, маданияттын эстетикалык компонентин камтыйт.

Белгилүү болгондой, Совет мамлекети жүргүзүп жаткан социалдык саясат бүтүндөй бай катмарлардын жоюлушуна, жана тарыхый сахнадан кетишине алып келди, алар менен катар кийимдин түрлөрү жана категориялары ашкере байлык, социалдык жана менчикти баса белгилөө каалоосу менен мүнөздөлүп, мындай кийимге ээ болгондордун артыкчылыгы бир нече ондогон жылдар бою унутулуп калды. Бул саясат кыргыз элин да кыйгап өткөн жок, андан он жарым жылдын ичинде мүлктүк жана коомдук-саясий жактан эң бай дөөлөттөр жок болду. Бирок тышкы таасир аны менен эле чектелип калган жок.

Октябрь революциясынан кийин кыргыздын улуттук кийиминин өзгөрүшүнө бир катар факторлор чечүүчү роль ойногон, алардын ичинен биринчиден, кыргыздардын көчмөн турмушунан жана чарбачылыгынан

отурукташкан жашоо образына тездик менен массалык түрдө өтүшү керектиги баса белгиленет. Жашоо образын өзгөртүү сөзсүз түрдө кийимдин өзгөрүшүнө алып келди. Кыргыз ССРинин Коммунисттик партиясынын мурдагы биринчи секретары Т.У. Усубалиев: «Кыргызстандын Россиянын курамына кириши уруктук жана уруулар аралык араздашуунун жоюлушуна алып келди, андан биринчи кезекте кыргыздын эмгекчи массасы жапа чекти. Бул тарыхый акт уруулардын обочолонуусун жоюуга, кыргыз элинин улуттук биригүүсүнө карай олуттуу кадамды билдирген. Дал ушул учурдан тартып Россия мамлекетинин чегинде артта калган патриархалдык-феодалдык түзүлүштөн прогрессивдүү социалдык-экономикалык өнүгүүгө чечкиндүү өтүү башталды» [109, 100-б.]. Кыргызстандын Россиянын курамына кошулушу кыргыз элинин тарыхына таптакыр жаңы багыт берди. Кыргыздар ошол мезгилге чейин кездешкен бардык цивилизациядан көп жагынан бир кыйла айырмаланган цивилизациянын узак жана күчтүү таасирине кабылган. Тарыхтын советтик мезгилинде 1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин Россия мамлекети өлкөнү тездетилген ыргактар менен индустриализациялоого киришти. Алгачкы эки-үч он жылдыкта уруулук патриархалдык, алгачкы феодалдык түзүлүштөрдүн, мамилелердин көптөгөн өзгөчөлүктөрүн сактап келген кыргыздар да индустриалаштыруу процессине тартылган. Бул процесстин бир кыйла тез ыргак менен жүргөндүгүн, атап айтканда, белгилүү кыргыз совет акыны жана драматургу Ж.Бөкөмбаевдин ырлары далилдеп турат, ал:

Кенешке жаңы курулду,
Эмгекке турмуш урунду,
Элирип жүрүп машина,
Сайратты талаа булуңду [24, 61–62-б.].
Ээлеген завод курулган,
Эрме чөл баскан жеримде.
Фарганам бүгүн кубулган,
Жаңыдан заман туулган.
Санаса санат жетпеген –

Гиганттар ошондо курулган [24, 120-б.].

Белгилей кетсек, бул ырларды Ж.Бөкөмбаев тээ XX кылымдын отузунчу жылдары, Кыргызстанда индустриялаштыруу процесси жаңыдан башталган кезде жазган. Албетте, индустриялаштыруу процесси кыргыздын улуттук кийиминин кескин өзгөрүшүнө алып келген олуттуу факторлордун бири болгон.

Философ М.К.Камиловдун “Формирование новой личности (философские и социологические аспекты)” аттуу монографиясында Орто Азия союздук республикаларын индустриалдаштырууга байланыштуу чет өлкөлүк эксперттердин бир катар ой-пикирлери келтирилген. Ошентип, америкалык советолог К.Уилбер «Советтик Борбордук Азия социалисттик өнүгүүнүн ыкмаларынын өзүнчө көргөзмөсү... советтик пландоо системасы начар өнүккөн аймактарда таасирдүү экономикалык өнүгүүгө жетишүүнүн эффективдүү ыкмасы экендигин ынанымдуу далилдейт» [56, 9–10-б.]. Британдык советологдор А.Ноув жана Дж. Ньют Советтик Азия республикаларынын өнөр жайынын тез өнүгүшүнө токтолушуп, артта калган региондо мындай интенсивдүү өнүгүү эркин ишкердүүлүктүн шарттарында шек туудура тургандыгын жана Орто Азия республикаларынын өнөр жайы «Совет бийлигинин индустриалдык идеологиясына» милдеттүү экендигин белгилешип, анын мурда артта калган элдердин өнүгүшүнө өзгөчө көңүл бургандыгын айтуу керек [56, 104-б.].

Кыргыз элинин тарыхынын совет мезгилиндеги сан жагынан бир кыйла өсүшү дал ушул мезгилде алардын жашоосу үчүн жагымдуу экономикалык жана социалдык шарттар түзүлгөндүгүн далилдейт. Алсак, 1926-жылы республикада 668,7 миң кыргыз жашаса, 1999-жылы 3128,1 миң, б.а. 4,6 эсе кеп. Ошол эле мезгилде республиканын калкынын жалпы санында алардын салыштырма салмагы жогорулаган. 1959-жылы 40,5%, 1970, 1979 жана 1989-жылдары тиешелүүлүгүнө жараша 43,8%, 47,9% жана 52,4% болгон [126, 50-б.]. Албетте, кыргыз элинин мындай олуттуу сан жагынан өсүшү турмуш-тиричилик шарттарын бир кыйла жакшыртуу менен гана мүмкүн болгон, ал өз кезегинде элдин материалдык жыргалчылыгынын денгээлин, жок эле дегенде, мурдагыга

салыштырганда сезилерлик жогорулатуу менен мүмкүн болгон. Кыргыз элинин өнүгүшүнүн мурдагы этабы, элдин материалдык жыргалчылыгынын бир кыйла жогорулашы кыргыз чөйрөсүндөгү кийимдин өзүндө, ага болгон мамиледе да байкаларлык өзгөрүүлөргө алып келген.

Экинчи жагынан, кыргыз элинин сандык жактан олуттуу өсүшү менен жаңы коомдук-экономикалык формацияга өтүшү аларды социалдык, кесиптик, мүлктүк жана башка белгилери боюнча дифференциациялоонун ар кандай формаларына алып келген. Кыргыз чөйрөсүндө жаңы таптар, кесиптик топтор жана башка коомдук формациялар пайда болду. Алардын сырткы көрүнүшү кыргыз чөйрөсүнө кийимдердин жаңы түрлөрүн, ассортименттерин жана стилдерин киргизүү менен коштолуп, алар негизинен сырттан алынып келинген. Совет бийлигинин жылдарында азыркы типтеги мамлекетти түзүү үчүн бардык негизги – материалдык, сандык, социалдык-экономикалык, саясий, укуктук, маданий, этнопсихологиялык жана башка өбөлгөлөр түзүлдү. Албетте, кыргыздар өзүнүн узак тарыхында бир нече жолу мамлекеттүүлүгүн кайра жаратышкан. Азыркы ата мекендик тарыхнаамада кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхындагы беш этапты бөлүп кароо адатка айланган, алардын биринчиси байыркы кыргыздар жана усун мамлекеттери түзүлгөн биздин заманга чейинки III-I кылымдарга туура келет. Экинчи этап биздин замандын VI-X кылымындагы жалпы түрк мамлекеттеринин системасындагы кыргыз мамлекеттеринин түзүлүшү менен байланышкан. Үчүнчү этапта кыргыздар иш жүзүндө өз мамлекетине ээ болгон эмес, чачыранды кыргыз уруулары жашаган аймагына жараша ар кандай мамлекеттердин курамында болушкан. Бул этапта айрым башкаруучулар мамлекетти кайра түзүүгө аракет кылышкан, бирок натыйжа болгон эмес. Төртүнчү этап 1924-жылы Кыргыз Автономиялуу облусу, 1936-жылы СССРдин курамында союздук республика түзүлгөн советтик мамлекеттүүлүк формасынын түзүлүшү менен байланышкан. Акырында, 1991-жылдын 31-августунда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Декларациясында жарыяланган Советтер Союзунун кулашы жана эгемендүү Кыргызстандын түптөлүшү менен башталган азыркы бешинчи этап [91, 9-б.].

Бирок, кыргыздар көчмөн тибиндеги мамлекеттерди түзгөн алгачкы үч этапка токтоло турган болсок, анда биринчиден, бул мамлекеттердин бардыгы кыргыздардын баарын эмес, алардын урук-урууларынын белгилүү бир бөлүгүн гана түзүп, бириктирген. Экинчиден, кыргыздардын көчмөн мамлекеттерине мүнөздүү өзгөчөлүктөрдүн бири алардын туруксуздугу, ички алсыздыгы болгон. Алар, эреже катары, кыргыздын урук-урууларына жалпы тышкы коркунуч болгондо пайда болуп, мындай коркунуч жоюлгандан кийин эле жок болушкан. Башкача айтканда, кыргыздар тигил же бул себептерден улам узак тарыхый мезгилге эсептелген бекем жана ишенимдүү мамлекеттик механизмди түзө алган эмес мындай механизм тарыхтын советтик мезгилинде түзүлгөн. Эми мамлекеттүүлүктү азыркы формада калыбына келтирүүнүн улуттук кийимдерге кандай тиешеси бар экенин тактайлы. Тарыхынын басымдуу бөлүгүндө кыргыздар мамлекеттен тышкары жашап, ар бир уруунун турмушу өзүнө толугу менен жабык болуп, тигил же бул уруунун кийимине кандайдыр бир деңгээлде таасирин тийгизген. Ар түрдүү кыргыз урууларынын кийимдериндеги белгилүү бир окшоштук, жакындык, негизинен, бирдей жашоо образы жана башкаруу формаларынын бирдей болушу, кыргыз урууларынын дайыма мезгил-мезгили менен үзгүлтүксүз өз ара байланышта болуусу менен шартталган. Бул процесс алар үчүн жалпы тилди жана маданиятты сактап калууга мүмкүндүк берди. Бирок алардын бытырандылыгы алардын ортосунда белгилүү бир маданий жана менталдык айырмачылыктын болушуна алып келди, бул алардын бирдиктүү этностук топко биригишинен алыстатты.

С.М.Абрамзон XX кылымдын 60-жылдарында Кыргызстандын ар кайсы аймактарында жашаган кыргыздардын маданий айырмачылыктарын сүрөттөп, мындай деп жазган: «Материалдык маданияттын көптөгөн элементтерине мүнөздүү болгон жергиликтүү өзгөчөлүктөрдүн болушу анын үч негизги комплексин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди: а) түндүк ... б) түндүк-батыш ... жана в) түштүк ... Түндүк жана түштүк, түндүк-батыш жана түштүк комплекстеринин таралган аймактарынын ортосунда кыргыздардын топтору жашайт, алардын материалдык маданияты кошуна эки комплекстин аралаш

белгилерине ээ. Материалдык маданияттын локалдашуусу кыргыз урууларынын айрым топторунун өткөндөгү белгилүү бир жайгаштырылышынын кесепети болуп саналат. Демек, бул комплекстер кыргыздардын этникалык тарыхы менен түз байланышта» [1, 123-б.]. Кийим маданияттын органикалык бөлүгү болуп саналган жана Кыргызстандын ар кайсы аймактарындагы кийимдердеги айырмачылыктарды жогоруда айтылган бир эле комплекстерден жана чектерден байкоого болот. Ал тургай, ошол эле аймакта, кийим-кечедеги айрым айырмачылыктар бүгүнкү күндө да бар. Буга байланыштуу С.М.Абрамзон мындай деп жазган: «Түндүк Кыргызстанда жалпысынан кийимдин аздыр-көптүр бир түрү басымдуулук кылат, бирок бул жерде айрым жергиликтүү өзгөчөлүктөр белгиленген. Маселен, Борбордук Тянь-Шанда аялдар башка жерлерге караганда узун кийим кийгени, Талас өрөөнүндө кемпирлердин кийиминин элементтеринин салыштырмалуу көбүрөөк сакталып калгандыгы, ошол эле учурда анын оригиналдуулугу мүнөздүү» [1, 139-б.]. Кыргызстандын түштүк аймагында С.М. Абрамзондун пикиринде, «үч комплект кийим так аныкталган» [1, 140-б.].

XX кылымда кыргыздарда мамлекеттин бир аз болсо да калыбына келиши менен кыргыз урууларынын бирдиктүү саясий жана экономикалык негизде бир этностук топко, улутка биригүү процесси башталган. Ошол эле учурда кыргыздын салттуу чөйрөсүндөгү кийим-кече жаатында эки карама-каршы багыттагы параллелдүү процесстер боло баштаган, алардын биринчисин ар кайсы аймактарда улуттук кийимдеринин биригиши, кийилген этникалык кийимдердеги айырмачылыктардын жоюлушу деп аныктоого болот, экинчиси улуттук кийимдерди европалык үлгүлөр жана стандарттар менен алмаштырууну айта кетүү абзел.

Совет мамлекеттүүлүгүнүн мезгилинде Кыргызстанда салыштырмалуу өнүккөн инфраструктура, билим берүү жана окутуу системасы түзүлдү. Улуттук өнөр жай жана айыл чарбасы, б.а. экономикалык, аны менен бирге социалдык база, кыргыз интеллигенциясы пайда болду. Акырында, бардык зарыл саясий, коомдук жана административдик институттар түзүлдү, аларсыз чыныгы

мамлекеттүүлүктү элестетүү мүмкүн эмес эле. Белгилей кетсек, азыркы учурда мамлекеттсиз элдин толук кандуу жашоосу жана анын жок дегенде оригиналдуу маданий жана менталдык формациясы, улут катары жашап кетиши мүмкүн эмес.

Совет доорунда Кыргызстанда урбанизация процесси башталган. Шаар менен бирге мурда кыргыздарга мүнөздүү болбогон шаардык маданият пайда болгон. Өз тарыхынын дээрлик бүткүл көчмөн доорунда кыргыздар шаардан, шаар маданиятынан, жашоо образынан баш тартышкан. Анткени алар чоң мейкиндикке жана көчмө жашоого көнүп калгандыктан шаар кыргыздар үчүн бөтөн жана тар болгон. Отурукташкан жашоого массалык түрдө өтүү менен кыргыздар өздөрү үчүн иштин жаңы түрлөрүн өздөштүрүлүп, алардын белгилүү бир бөлүгү кийим-кече, тиешелүүлүгүнө жараша, шаардык жашоо образына ыңгайлашкан шаарларга көчүп кете башташкан. Салыштырмалуу өнүккөн инфраструктуранын, анын ичинде маалыматтык инфраструктуранын шартында түпкүлүктүү калктын көбүрөөк катмары мурда кыргыз реалдуулугу менен байланышта болбогон башка маданияттардын элементтерин сиңирип алышкан. Шаар салттуу коомду эң эффективдүү жана ырааттуу түрдө жок кылуучу каражат жана курал болгон, аны менен бирге салттуу коом менен байланышкан бардык нерселерди, анын ичинде салттуу билимди, эстетиканы жана кийимдерди камтыган. Эгерде турмуштун салттуу формаларын мамлекеттик жана социалдык чөйрөдөн салыштырмалуу толугу менен сүрүп салуу деп түшүнсөк, кыргыздын салттуу коомун модернизациялоонун советтик этабы Советтер Союзунун кулашы менен үзгүлтүккө учурап аягына чыкпай калган.

СССР тарагандан кийин Кыргызстанда урбанизация процесси күчөгөндү ал эки негизги себеп менен шартталган. Биринчиден, ар кандай себептерден улам, республиканын шаарларында жашаган орус тилдүү калктын бир кыйла бөлүгү Кыргызстандан туруктуу жашоо үчүн көп санда четке чыгып кетишкендиктен турак жай фондусунун бир бөлүгүн бошотушкан. Экинчиден, узакка созулган системалык кризистин шартында биздин республикада өзөгүн кыргыздар түзгөн айылдыктар массалык түрдө шаарларга көчүп кете башташкан. Шаарда айылга караганда жумуш жана киреше табуу оңой болгон.

Шаардын шартында кыргыздын улуттук кийим-кечелери ого бетер интенсивдүү түрдө сыгылып жаткандыгы көрүнүп турат. Биринчиден, шаар тандоо жана баалар жагынан абдан бай жана ар түрдүү кийимдерди сунуштайт. Экинчиден, кыргыздын улуттук кийими башка улуттук кийимдердин басымдуу көпчүлүгү сыяктуу эле шаар турмушуна жакшы ыңгайлашпагандыктан, күнүмдүк турмушта суроо-талаптын азайышына алып келди. Ал эми үчүнчүдөн, Кыргызстандын азыркы шаарларында, өзгөчө Бишкек, Ош сыяктуу ири шаарларында маалымат чөйрөсү негизинен чет элдик булактар аркылуу берилген маалымат каражаттары тарабынан түзүлөт. Космостук жана электрондук байланыш системаларынын аркасында Кыргызстан салыштырмалуу узак убакыт бою дүйнөлүк маалымат мейкиндигине кирди, мында башка процесстер менен катар коомдун социалдашуу процесси жүрүп жатат, ага жалпыга маалымдоо каражаттары жигердүү катышып, ички жана тышкы саясатты пропагандалоонун эң эффективдүү инструменттеринин бири, коомдук-саясий башкаруунун зарыл атрибуту, чарбалык механизмдин иштеши, маданиятты жайылтуу, адамдардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна таасир этүүчү күчтүү курал [36, 540-б.].

Шаардын шартында ошол эле учурда заманбап глобалдык маданият деп аталган массалык маданияттын басымы мурдагы элет тургундарына кыйла күчөгөн, мында салттуу маданияттын элементтери жана чет элдик, таанылган маданияттардын, эстетика элементтерине караганда байкаларлык үстөмдүк кылган.

Азыркы учурда илимий чөйрөдө олуттуу баалуулук айырмачылыгынан улам массалык маданиятты элитага гана эмес, салттуу, этникалыкка да каршы коюу адат болуп калды. Массалык маданият өзүнүн маңызы жана формасы боюнча керектөөчү, утилитардык маданият жана анын негизги максаттарынын бири пайда табуу болуп саналат. Демек, анын «орточо» деп аталганга карата болгон багыты, б.а. жөндөмдүүлүгү, талабы жана табити, практика көрсөткөндөй, бардык коомдордо сан жагынан үстөмдүк кылып, максималдуу пайданы камсыз кылат. Массалык маданият өзүнүн табиятынан улам коомдун

руханий негиздерин, ал эми руханий диний мааниде жана урматтоодо эмес, бардык мүмкүн болгон мааниде четке кагат.

Тарыхтын совет доорунда массалык маданият «илимий-техникалык революцияга, коммуникация жана репродуктивдүү системалардын тынымсыз жаңыланышына (массалык басма сөз) байланыштуу кеңири тараган XX кылымдын ар түрдүү жана бир тектүү эмес маданий кубулуштарын камтыган түшүнүк катары аныкталган, о.э. китеп басып чыгаруу, аудио жана видео жазуу, радио жана телевидение, ксерография, телекс жана телефакс, спутниктик байланыш, компьютердик технологиялар), маалымат алмашуунун глобалдык мүнөзү» болгон [114, 345-б.].

«Массалык маданияттын нарктык-семантикалык диапозону өтө кенен – алгачкы кичинеден... татаал, мазмундуу формаларга чейин» [114, 345-б.], анын максималдуу пайданы камсыз кылган “орточо” адамга болгон багыты сөзсүз түрдө массалык маданияттын чыныгы “баалуулук-сезимдик диапозонунда.” Бул диапозонду дайыма тарытуу тенденциясын камтыйт. «Бышып жетилген рынок экономикасынын шартында массалык маданияттын артефактылары бир жагынан керектөөчү буюм, экинчи жагынан маданий баалуулук катары кызмат кылат. Массалык аудиториянын социалдык-психологиялык күтүүлөрүн актуалдаштыруу, массалык маданият анын эс алууга, көңүл ачууга, оюнга, баарлашууга, эмоционалдык компенсацияга ж.б. болгон муктаждыктарын канааттандырат» [114, 345-б.].

«Жаңы философиялык сөздүктө» массалык маданият «орточо «керектөөчүгө» багытталган жана оригиналдуу продуктуна кеңири кайталоо мүмкүнчүлүгүн сунуштаган «руханий өндүрүштүн» белгилүү бир түрү катары аныкталат [83, 405-б.].

Массалык маданияттын пайда болушу адатта ири өнөр жай өндүрүшүнүн калыптануу доору менен байланыштуу. Ал ири өнөр жай өндүрүшүн түзүү менен катарлаш эмес, өнөр жайдын өзү сыяктуу эле, ага тигил же бул түрдө катышкандар, өнөр жай жумушчуларынын армиясы тарабынан «өзүнүн » маданият «Феодалдык коомдун салттуу коомдук түзүлүшүнүн бир эле убакта

бузулушу да кадимки иш формаларынан, алар менен байланышкан руханий салттардан ажыратылган эл массасынын пайда болушуна шарт түзгөн» [83, 405-б.].

Советтик гуманитардык илимдерде массалык маданиятты жалаң буржуазиялык маданият менен байланыштыруу адат болгон. «Массалык маданият» түшүнүгү буржуазиялык маданиятта, негизинен, XX кылымда болгон олуттуу жылыштарды, тактап айтканда өнөр жай өндүрүшүнүн жана массалык коммуникациянын ар кандай каражаттарынын (радио, кино, телевидение, электрондук байланыш системалары) тез өнүгүшүн чагылдырган. Массалык маданиятты пайда кылган өндүрүштүн өнөр жай-соода түрү стандартташтырылган руханий байлыктарды массалык түрдө кайра чыгарууга жана бөлүштүрүүгө алып келген. Күчтүү өнөр жай өндүрүшү маданиятты демократиялаштырууга, жок дегенде анын жалпы жеткиликтүүлүгүнө жана салыштырмалуу жөнөкөйлүгүнө, бош убактысынын жана адамдардын басымдуу көпчүлүгүнүн бюджетинин көбөйүшүнө алып келет. Жогорку квалификациялуу эмгеги талап кылган өнөр жай өндүрүшү коомдун билим деңгээлинин жогорулашын камсыздайт. Бул белгилердин бардыгы буржуазиялык гана эмес, советтик коомго да, айрыкча анын өнүгүшү үчүн мүнөздүү болгондугун белгилей кетүү керек, мындан массалык маданият — индустриалдык жана постиндустриалдык коомдун маданияты деген тыянак чыгарууга болот. Ошентип, советтик индустриалдык коомдун чегинде өнүккөн кыргыздын салттуу коому маданий көз караштан алганда, массалык маданияттын шарттарында жашап келген. Массалык маданияттын таасири кыргыз тили жана кыргыздын салттуу маданиятынын көптөгөн элементтери, анын ичинде кийим тигүү тармагында сакталып калган айыл жерлеринде жана жамааттарында анча маанилүү эмес жана байкаларлык болгон. Бирок, массалык маданиятка көбүрөөк дуушар болгон шаардын таасири айыл тургундарына барган сайын күчөдү. Ал эми бул таасир өндүрүш жана кийим кийүү жаатында өзгөчө байкалды. Элеттиктер шаардыктар сыяктуу эле, көбүнчө шаарда өндүрүлгөн

салыштырмалуу арзан жана жеткиликтүү кездемени же даяр кийимдерди сатып алууну туура көрүштү.

Массалык маданият материалдык жана руханий баалуулуктардын жакындашуусу жана шайкештиги боло турган шарттарды түзөт, алар бирдей деңгээлде массалык керектөөнүн продуктулары катары иш алып барат. Массалык маданияттын мазмуну күнүмдүк мүнөзгө жана максатка ээ. Ал күнүмдүк окуялар, адамдардын көпчүлүгүнүн муктаждыктары жана каалоолору менен шартталган. Бул конкреттүү билимди талап кылбаган үстүртөн түшүнүүнү билдирип көпчүлүк үчүн жеткиликтүү. Стереотиптөө – бул маданияттын продуктуларын кабыл алуунун негизги өзгөчөлүгү. Массалык маданият руханий чөйрөдө өндүрүлгөн продукцияны татаалдаштырууга гана умтулбастан, тескерисинче, чыгымдарды азайтуу жана кирешени көбөйтүү үчүн умтулат. Ушул себептен анын продукциясы материалдык, руханий жактан басымдуулук кылып, табияты боюнча жөнөкөй жана алар адамдардын ан-сезим алдындагы негизги жолуна багытталган. Алардын баары өздөрүнүн жакшы жана жаман жактарын түзөт. Негизги артыкчылыгы - бул керектөөчүгө жакын жана иш жүзүндөгү болгон шайкештиги. Тамак-аш, технология, кийим-кече - булардын баары массалык өндүрүштүн жана массалык маданияттын аркасында негизинен карапайым адамдарга болгон керектөөчүлөргө өндүрүлүп берилет.

Жеткиликтүүлүк жана таануу массалык маданияттын ийгилигинин негизги себептеринин бири болуп калды. Адамда табигый эс алууга, психологиялык тең салмактуулуктун тез калыбына келишине, оор жумуш күнүнөн кийин энергияга болгон муктаждык пайда болот. Бул үчүн массалык маданияттын шартында адам оңой кабыл алынуучу оюн-зоок спектаклдерин, кинофильмдерди, музыкаларды, басылмаларды издейт.

Руханий өндүрүш чөйрөсүндөгү массалык маданият көңүл ачуу жана укмуштуудай өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт. Бул жашоонун мындай аспектилерине кайрылуу менен камсыз кылынат жана туруктуу кызыгууну туудурган көпчүлүк адамдар үчүн түшүнүктүү болгон сүйүү, секс, үй-бүлөлүк көйгөйлөр, зордук-зомбулук, үрөй учуарлык нерселерди ж.б.у.с. пайда кылат.

Чыгармалардын каармандары жөнөкөй жана түшүнүктүү, узак талкууга алдырып койбой, иш-аракет кылышат.

Массалык маданият продукциясы абдан көп санда чыгарылып, элдин чоң массасынын керектөөсүнө арналган. Массалык маданияттын маанилүү белгилеринин бири анын продуктыларын керектөөчүлөрдүн кабыл алуусунун пассивдүүлүгү болуп саналат. Бул өзгөчөлүк массалык маданияттын калыптанышынын алгачкы этабында эле белгиленген. Көркөм адабият, комикс, жеңил музыка окурмандын, угуучунун, көрүүчүнүн кабыл алуусу үчүн интеллектуалдык же эмоционалдык күч-аракетти талап кылган эмес. Мына ушул өзгөчөлүктүн аркасында аң-сезимге тийгизген таасири жагынан маанилүү болгон кино жана телевидение сыяктуу визуалдык жанрлар массалык маданияттын шарттарында тез өнүгүп, анын аркасында өзгөчө кийимдин айрым стилдери жана түрлөрү үчүн мода пайда болуп, дүйнө жүзү боюнча тарай баштады. Ошентип, Голливуд өзүнүн бүткүл доорунда жарнама жана аны таратуу тармагында кийимдин белгилүү бир стилдери жана түрлөрү үчүн моданы сиңирип, «мода үйү» деп аталган бардык моделдик агенттиктерге караганда алда канча көп иштерди жасагандыгы көрүнөт. Учурдагы модага кинематографиялык образдар аркылуу, жок эле дегенде, сүйүктүү кино каармандарына окшош болууга же жөн гана сулуу көрүнүүгө аракет кылган көптөгөн адамдар кошулду.

Массалык маданият түзүлүшү коммерциялык мүнөзгө ээ. Анын алкагында чыгарылган классикалык жана типтүү продукт массалык сатуу үчүн арналган продукт болуп саналат. Бул үчүн, продукт демократиялуу, башкача айтканда, ар кандай жыныстагы, курактагы, диний, билимдүү адамдардын көп саны сыяктуу болушу керек. Ошондуктан, мындай буюмдарды өндүрүүчүлөр бардык адамдарга мүнөздүү болгон эң негизги сезимдерге жана муктаждыктарга басым жасай башташты. Белгилей кетсек, массалык маданияттын буюмдарынын жана чыгармаларынын негизги бөлүгү кесипкөйлүк чыгармачылыктын алкагында жаралат: музыканы кесипкөй композиторлор, киносценарийлерди жазуучулар, жарнактарды кесипкөй дизайнерлер түзөт. Массалык маданияттын

продукцияларынын профессионалдуу жаратуучулары керектөөчүлөрдүн кеңири чөйрөсүнүн суроо-талаптарын жетекчиликке алышат. Бул өзгөчөлүк кийимдердин дизайны жана өндүрүү тармагына толугу менен тиешелүү.

Массалык маданияттын маанилүү курамдык бөлүгү азыр жер шарынын дээрлик бардык булуң-бурчтарына кирген массалык маалымат каражаттарынын жыйындысы болуп саналат. Негизинен адамдын ички дүйнөсүн түзүүчү маалымат негизи нейтралдуу боло албайт. Маалыматтын бул өзгөчөлүгүн пайдаланып, ММКлар мүмкүн болушунча белгилүү бир пикирлерди, көз караштарды, идеяларды, табиттерди, артыкчылыктарды ж.б. - бир сөз менен айтканда, тигил же бул түрдө адамды түзүүчү же жок дегенде таасир этүүчү кумулятивдүү маалыматтык продукт болуп саналат. Жаштар бул маалыматтык продуктуна, аны менен сулуу жана жаман, позитивдүү жана терс, белгилүү жана белгисиз эмес ж.б.у.с. эң интенсивдүү кабылдашат. Азыркы кыргыз жаштарынын кыйла бөлүгү радионун, телевидениенин, интернеттин, китептердин, гезит-журналдардын жана башка көптөгөн маалымат булактарынын күчтүү маалыматтык таасирине дуушар болушууда. Бул көптөгөн жаштар үчүн кадыр-барк, өзүн-өзү ырастоо ыкмасы болгондуктан, алар үчүн кандай символдорду колдонулат. Негизги факторлордун жана кадыр-барктын тышкы көрүнүштөрүнүн бири – бул кийим, анын жардамы менен адамдын кайсы социалдык топко жана даражага таандык экенин аныктоо оңой.

Маалыматтык таасирдин аркасында көптөгөн салттуу элементтер кыргыздын түпкү маданиятынан тездик менен жок болууда. КР УИАнын академиги Ы.М. Мукасов: «Салт-санаалардын соолуп кетиши, биринчиден, тарыхый шарттардын жана коомдун керектөөлөрүнүн жоюлушу менен байланыштуу, алар бар экенин аныктайт. Экинчиден, алардын мазмуну боюнча гана эмес, формасы жагынан да жаны тарыхый шарттар үчүн кабыл алынгыс болуп калгандыгы менен байланыштуу. Салттарды жок кылуу процесси, эреже катары, коомдук пикир аларды коргоону токтоткондо акыры аяктайт. Бирок, кээде коомдун көпчүлүк мүчөлөрүнүн пикири менен колдоого алынбай калган салт сакталып кала берет, анткени аны чындыктын кээ бир аспектилери

азыктандырат» [78, 11-б.] – деп жазган. Бирок, салттарга байланыштуу көптөгөн суроолор туулат. Биринчиден, кандай социалдык нормаларды жана кубулуштарды салттар деп кароого болот жана каралышы керек? Экинчиден, кадыресе коомдук турмуш үчүн кайсы салттарды маанилүүрөөк, кайсынысын анча маанилүү эмес деп эсептеш керек. Үчүнчүдөн, кандайдыр бир салттар эскирип, коом үчүн кабыл алынгыс болуп калганда коомдо ушундай жаңы тарыхый шарттар чындап эле тамыр жайып кеттиби? Төртүнчүдөн, каада-салттын негизги максаты коомду, этносту, элди сактоо жана чыңдоо экенин эске алганда, айрым салттардын жок болушу жаңы салттардын пайда болушу менен коштолушу керекпи? Бешинчиден, эгерде салттар тарых ареназынан жоголуп баратса, өзгөчө, алардын коомдун жашоосунан өтө тез алыстап баратканда коом эмнени сактап калышы керек же сактай алат? Азыркы учурда үй-бүлө институтуна тиешелүү салттуу баалуулуктар системасын сактоо көйгөйүнө байланыштуу салттар маселеси дүйнөдө, жергиликтүү жамааттардын деңгээлинде да өзгөчө курч болуп калды. Батыш Европа мамлекеттери, АКШ, Канада, Австралия жана башка бир катар мамлекеттер тарабынан сунушталган батыш цивилизациясы салттуу баалуулуктарды жана салттуу үй-бүлөнү дээрлик толугу менен четке кагууну талап кылып, аларды эскирген жана жаңы тарыхый шарттарга туура келбейт деп жарыялоодо. Мындай үй-бүлө Батышта четке кагылбайт, бирок анын мурдагы салттуу мазмуну жана формасы толугу менен алмаштырылган, бул учурда батыш илимдеринде ички өзүн-өзү деп эсептелген гендердик шайкештик маселеси менен байланышып, адамды белгилүү бир жыныстын өкүлү катары кабылдоо, б.а. тигил же бул биологиялык жыныстын өкүлдөрүнүн жүрүм-туруму жана сапаттары жөнүндө социалдык-маданий стереотиптер менен байланышкан эркектер, аялдар же башка категориядагы өкүл катары эсептешет. Гендердик шайкештик, батыштык баалуулуктар системасынын идеологдорунун пикири боюнча, сөзсүз түрдө биологиялык жыныс менен дал келбейт [163], бирок жыныс менен жыныстын белгилүү бир байланышы бар экени айдан ачык. 2014-жылы АКШдагы Facebook абоненттерине "гендер" тилкесинде сунушталган 58 позициянын ичинен тандоо

мүмкүнчүлүгүн берген. Бирок гендердик теория боюнча аларды чексиз айырмалоого болот [159]. Белгилей кетүүчү нерсе, салттуу менталитеттүү маданияттын өкүлү, анын ичинде кыргыз үчүн гендердик жана жыныстык позициянын мынчалык көптүгү чыныгы табигый-психологиялык негиздерден куру калгандай эле эмес, кандайдыр бир акылга сыйбас, тантырактык сыяктуу сезилет.

Белгилүү бир жыныска жана гендерге таандык болуу маселеси кийимге жана костюмга түз да, кыйыр да катышы бар экендиги анык. Кийимдердин жана костюмдардын функцияларынын басымдуу көпчүлүгү тигил же бул түрдө гендерге байланыштуу, атап айтканда: аспаптык жана практикалык функция; организмди ар кандай экологиялык таасирлерден коргоо функциясы; денени жашыруу функциясы; маалымат берүүчү жана калыптандыруучу функциясы, анын ичинде гендерди жана динди көрсөтүүчү функцияны; инсандын тышкы жана ички көрүнүшүн калыптандыруу функциясы; каалаган жана көркөм образдарды моделдөө сыяктуу түрү бар. Демек, 300 гендердик (жыныстык) позициянын бар экендигин таануу кийимдин жана костюмдун жогоруда айтылган бардык функцияларын мындан ары адамзаттын бүткүл тарыхындагыдай эки жыныска эмес, 300 жыныска ылайыкташтырууга туура келет. Дээрлик бардык суроо-талапка оңой ыңгайлаша алган өнөр жай өндүрүшү менен жаңы гендердик кийим чөйрөсүндө жаңы реалдуулук үчүн негиз боло алат. Башка жагынан алганда, заманбап адамзаттын көбү массалык маданият механизми жана тиешелүү гендердик теория жана классификация аркылуу таңууланган баалуулуктардын Батыш системасын кабыл алгысы келбейт. Үч жүз же кандайдыр бир сандагы (экиден ашык) жыныстын болушун таануу чындыгында руханийликти, кандай болгон күндө да динчилдикке, диний аң-сезимге, ишенимге жана ага байланышкан бардык нерсенин тамыры болгон бардык мурунку руханийликти жокко чыгарат. Заманбап массалык маданият тарыхый жана иш жүзүндө өзүнүн төмөндөөсүнө карай тездик менен бара жаткан батыш маданиятына жана цивилизациясына гана мүнөздүү болгон

«жаңы» гендердик реалдуулуктун материалдык жана руханий негизи экенин моюнга алуу керек.

Массалык маданият – бул массалык элдин маданияты, анын жеке каалоолору коммерциялык көз караштан эң маанилүү, адеп-ахлактык жана эстетикалык идеалдар жөнүндөгү ой жүгүртүүгө эң көп талап кылынат. Массалык адам «аракетсиз, өзүн оңдоого, жакшыртууга аракет кылбастан» жашоону артык көрөт [15, 121-б.], анткени маданият акыры ага, анын муктаждыктарына жана табиттерине ылайыкташат. Ошентип, массалык маданият көпчүлүк учурларда анын продуктыларын активдүү колдонгон инсандын жана айрым социалдык топтордун руханий өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизет. Азыркы шарттарда массалык маданият коомдук өндүрүш, маалымат, капитал, билим, маркетинг жана соода экономикалык алмашуунун бирдиктүү схемасына бириктирилген универсалдуу чөйрө катары иш алып барат. Массалык маданият көп учурларда «рыноктун талаптарына жана анын тез өзгөрүүчү талаптарына жооп берүүгө» аргасыз болгон коммерциялык маданият катары кабыл алынат [62, 92-б.].

Массалык маданияттын ичинде калыптанган коом, адатта, керектөө коому катары аныкталат, анткени массалык маданият, жогоруда айтылгандай, ачык коммерциялык мүнөзгө ээ. Керектөө коомунда мода, маданий координациялоо системасында борбордук орунду ээлейт.

Чыныгы турмушта ар бир инсан белгилүү бир социалдык топтун чегинен тышкары жашай албайт, анын тышындагы жашоосу бир топ татаалдашат, ошондуктан ал ар дайым өзүнө таандык болгон нерсени издейт, өзүн кайсы бир социалдык топ менен байланыштырган же эң жакын болгон социалдык топ менен шайкеш келген, анын социалдык жана психикалык өзгөчөлүктөрү жана муктаждыктары бар. Ошол эле учурда адат, үлгүгө кармануу жана тууроо маданияттын ырым-жырымдуулугун жана анын өнүгүү, кайра жаралуу механизмдерин камсыз кылган өзүн өзү аныктоонун негизи болуп саналат [142, 84-б.]. Мода белгилүү бир маданий салттын сакталышына өбөлгө түзөт, коомдук статусун символдоштурат, жүрүм-турумду багыттайт жана уруксат берилген,

каалаган чектерди белгилейт, коомдук таанууга жетүү каражаты катары кызмат кылат. Экинчи жагынан, мода өзү өзгөрүлмө көрүнүш, тынымсыз өзгөрүүгө, трансформацияга умтулуп, массалык маданиятты толук коммерциялаштыруу шартында, биринчи кезекте улуттук каада-салттарды, анын ичинде маданият системасында өнүккөн салттарды жокко чыгарат. Мода, Ф.Ницшенин пикири боюнча, улуттук, мүлктүк жана жекече эксклюзивдүүлүктү тануу болуп саналат [82, 42-б.]. Модадагы жана жарнамадагы заманбап тенденциялар Кыргызстанда бүгүнкү күнгө чейин калыптанган керектөөчү нарк системасы менен бирге негизинен батыш моделдерин жетекчиликке алат. Ошентип, кыргыздын улуттук кийими күнүмдүк турмуштан интенсивдүү түрдө четтетилүүдө.

Заманбап ааламдашуу процессинде маданий жана цивилизациялык өз ара киришүү жана алмашуу сөзсүз болот. Бирок, мындай алмашуу сөздүн толук маанисинде алмашуу болуп саналбайт, анткени чындыгында ал экономикалык жана техникалык жактан бир кыйла өнүккөн маданияттардын азыраак өнүккөн маданияттарга интенсивдүү жана масштабдуу киришин, экинчилеринин болгон трансформациясын жана ассимиляциясын билдирет. Бирок, толук өзүнчө обочолонуу аркылуу өзүнүн улуттук маданиятын сактап калуу азыркы учурда иш жүзүндө мүмкүн эмес. Мындай обочолонуу экономикалык жана маданий байланыштарды, сооданы, байланыштын ар кандай маалыматтык системаларынан, дүйнөлүк кибер мейкиндиктен ажырабай туруп ишке ашырылышы мүмкүн эмес. Маданияттын ааламдашуу процессинде улуттук маданияттарды белгилүү бир алгачкы маданий ченемдер жана үлгүлөр менен катуу шайкештештирүү жоюлат. Жергиликтүү маданияттын шарттарында заманбап глобалдык массалык маданияттын сунуш кылынган ар түрдүү стандарттары жана үлгүлөрү менен бул маданияттардын өкүлдөрү болгон адамдар сөзсүз түрдө өз маданиятынын кандайдыр бир элементтерине нааразылык абалын баштан кечиришет. Бул бир гана киного, музыкага, адабиятка, ар кандай басма материалдарына ж.б.у.с. эле эмес, кийимге да тиешелүү. Бирок, башка маданияттар менен жалпы таанышуу өзүнүн өзүнө канааттанбагандык абалын сөзсүз күчөтөт, ал чет элдик маданияттын таасири

күчөгөн сайын, улуттук маданият өзүнүн үстөмдүк абалын туруктуу түрдө жоготуп, белгилүү бир жагынан жана аспектилери боюнча зыяндуу болуп калат. Бул процеске каршы турууга болот жана каршы туруу керек. Мамлекет бул процессти башкарууга жана жөнгө салууга, ага болгон бардык каражаттарды жана мүмкүнчүлүктөрдү, анын ичинде улуттук кийимди жана кийим чөйрөсүн колдонууга тийиш.

Заманбап модада авангарддын өзгөчөлүктөрүн, салттуу кийимдин элементтерин да айкалыштырган тенденция ачык-айкын пайда болду. Ушуга байланыштуу, XIX кылымдын аягында көптөгөн өлкөлөрдө улуттук кийим акырындык менен күнүмдүк колдонуудан жок боло баштагандыгын белгилей кетүү керек, бул негизинен кийим чыгарган фирмалардын пайданы максималдуу түрдө көбөйтүүгө аракет кылгандыгына байланыштуу. Алар салыштырмалуу арзан, массалык түрдө чыгарылган, ар тараптуу, практикалык жана кийүүгө, иштөөгө ыңгайлуу кийимдерди чыгара баштаган, мында дизайнерлер улуттук кийимдердин элементтерин жана өзгөчөлүктөрүн камтыган алардын санын минималдаштырууга аракет кылышкан. Дал ушул мезгилде мода индустриясы массалык маданияттын, экономиканын эң маанилүү курамдык бөлүгү катары өнүгө баштаган, ал биринчи кезекте кирешени максималдуу көбөйтүүгө багытталган жана кийимдин эстетикалык компонентин пайдадан экинчи даражадагы, же эң жакшысы салыштырмалуу кымбат кийимдерди сатып алууга мүмкүнчүлүгү бар адамдардын катмарынын эсебинен алынган кошумча киреше катары кароого багытталган.

Дээрлик ар кандай улуттук кийимдердин атрибутивдик касиеттеринин бири – анда эреже катары, узак тарыхый убакыттын ичинде калыптанып, тигил же бул түрдө анын өзгөчөлүгүн жана улуттук кийимдерди башкалардан айырмалоочу белгилерин баса белгилеген көптөгөн касиеттердин болушу саналат. Улуттук кийимдин дал ушул өзгөчөлүгү аны жасоонун агымга киргизилиши кыйын экендигине, ал эми аны даярдоо эреже катары салыштырмалуу эмгекти көп талап кылып, көбүнчө кол менен жасалуусуна алып келет. Мындан тышкары, XX кылымда акырындык менен улуттук белгилер

жоголо баштаган, өзгөчө бул искусство, мода жана өнүгүп келе жаткан дизайн тармагында болгон. Бирок, калыстык үчүн айта кетчү нерсе, улуттук кийимдердин айрым элементтери учурда дээрлик бардык алдыңкы дизайнерлер тарабынан үзгүлтүксүз түрдө колдонулуп, ошону менен моделдердин жаңы варианттарынын пайда болушуна салым кошууда. Экинчи жагынан, азыркы геосаясий, геоэкономикалык, миграциялык, демографиялык жана коммуникациялык процесстер көрсөткөндөй, коомдон ааламдашуучулук социалдашуусу жүрүп жатат, бул маданияттардын улутуна карабастан теңдешине, жок болушуна жана материалдык жана руханий баалуулуктардын бирдиктүү стереотипинин калыптанышына алып келүүдө.

Массалык маданиятты улуттук маданияттан артык көргөн маалыматтык коом психологиялык жактан радио-телевидениеден, коммерциялык басма сөздөн көз каранды. Телевидениенин коомго тийгизген таасирин баалоо кыйын. Балдар, жаштар, кары-картаңдар, бардык курактагы адамдар, адамдардын кесиптик жана социалдык топтору – бардыгы телеэкранды карашат, ал оң жана терс маалыматтарды бере алат, ал эми телекөрсөтүү «ой жүгүртүү жөндөмүнө кыйратуучу таасири менен адамдын өз алдынча ой жүгүртүү жөндөмүнө көбүрөөк таасирин тийгизет» [146, 98-б.]. Ар кайсы мамлекеттердин коомдорунун аң-сезимине таасир этүү процессинде аны деформациялоо максатында массалык байланыштын бардык колдо болгон (анын ичинде электрондук) каражаттары колдонулат.

Азыркы заманда коомдук аң-сезимдин, улуттук өздүк аң-сезимдин калыптанышына электрондук маалымат каражаттары, атап айтканда, индивидуумдун жынысына, курагына, улутуна жана динине карабастан мамилелерин ааламдаштырган интернет өзгөчө таасирин тийгизүүдө. Сапатсыз маалыматтын, анын ичинде массалык маданияттын деструктивдүү продуктуларынын (видео оюндар, тасмалар, көңүл ачуучу интернет сайттары) болушу коомдун руханийлигине түздөн-түз коркунуч жаратат. Демек, виртуалдык мейкиндикти көзөмөлдөө – бул биринчи кезекте руханий (маалыматтык-психологиялык) коопсуздукту камсыздоо маселеси. Учурда

бүтүндөй кубаттуу медиа системасынын жардамы менен улуттар аралык менталитетти түзүү аракеттери ачык жана эффективдүү болуп жатат. Бул процесстин артында кандай структуралар жана (же) адамдар турганын айтуу кыйын. Анын негизги максаты – жеке жана топтук шайкештиктин ааламдашуучулук ой жүгүртүүнүн жана жүрүм-турумдун универсалдуу моделдерин (стандарттарын) түзүү саналат. Буга «ММКлар тарабынан массалык аң-сезимге киргизилген борборлоштурулган сүрөттөр» кыйла натыйжалуу өбөлгө түзөт [105, 265-б.], анын ичинде негизинен батышташтырылган массалык маданият аркылуу болору бышык. Пайдага умтулуп, массалык маалымат каражаттарынын жана элдик маданияттын продукциялары өздөрүнүн продукциясынын сапатына көңүл бурбастан, ал массалык маалымат каражаттарынын аудиториясынын мүмкүн болгон эң зор бөлүгүнүн керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн гана иш жүргүзүшөт.

Массалык маданияттын алкагында өндүрүлгөн жогорку, өнүккөн табит жагынан сапаты начар продукт маданиятында көптөгөн салттуу элементтерди жана баалуулуктарды сактап келе жаткан элдердин менталитетине кыйратуучу таасирин тийгизип, бул улуттук өздүк аң-сезимдин, өзгөчө жаштардын арасындагы деформацияга салым кошот.

Ошону менен бирге массалык маданият, өзүнө көптөгөн оң тараптуу учурларды камтыйт, анын жардамы менен укук, нормалар жана баалуулуктар, иш-аракеттер, артыкчылыктар, заттар жана предметтер, маданият – качандыр-бир кездерде жогорку таптардын энчисин түзгөндөрдүн баарысы – азыр коомдун бардык мүчөлөрүнө таралууда. Массалык маданият «мурда маданиятка иш жүзүндө тартылбаган эң кеңири эл массасын тартууну» ишке ашырган [80, 337-б.], анда коомдун руханий турмушунда элиталык маданиятка үстөмдүк кылуусу орто кылымдардан бери эле алдын ала аныкталган. Бирок, XX кылымдын ортосунан баштап гана массалык маданият ой жүгүртүүнүн жана жүрүм-турум үлгүлөрүнүн оригиналдуу стереотиптерин калыптандыруу аркылуу социалдык процесстерге чындап таасир эте баштаган, б.а. массалык маданият коомдун белгилүү бир бөлүгүнүн рухий ишмердүүлүгүнүн продуктусу болуу менен ошол

эле учурда калктын олуттуу бөлүгүнүн аң-сезимине дайыма таасирин тийгизет. Ошентип, массалык маданият коомдук феномен катары азыркы адамзат цивилизациясынын өнүгүүсүнүн бардык тармактарына таасир этүүчү уникалдуу социалдык-психологиялык кубулуш болуп саналат. Массалык маданияттын өзөгүн массалык өндүрүш, анын ичинде кийим-кече түзөт. Ар бир адамга өзүнүн минималдуу чыгармачылык потенциалын ишке ашырууга мүмкүндүк берген массалык маданият жалпысынан дүйнөлүк коомчулуктун жана анын ичинде азыркы Кыргызстандын бирдиктүү руханий мейкиндигин калыптандыруунун маанилүү фактору болуп калды. Массанын чыгармачылыгы – бул үчүн бардык зарыл болгон материалдык-техникалык жана каржылык мүмкүнчүлүктөрү бар конкреттүү адамдардын ички чыгармачылык энергиясын чыгаруу, анын ичинде кийимдерди долбоорлоо жана өндүрүү саналат.

Массалык маданият - бул азыркы руханий турмуштун ажырагыс атрибуту жана аны менен эсептешүүгө, анын бардык продуктыларын шартсыз кабыл алууга эмес, аны улуттук маданияттын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен калыптандырууга туура келет. Кандай болгон күндө да массалык маданияттын өзү азыркы коомдун руханий чөйрөсүн калыптандыруунун реалдуу фактору болуп саналат. Ошону менен бирге ал ачык жана кыйыр түрдө бири-бири менен, анын ичинде биздин коомдо атаандашкан расмий жана формалдуу эмес компоненттерди бириктирет.

Ошентип, диссертациялык изилдөөбүздүн аталган бөлүгү боюнча төмөндөгүдөй корутундуларды чыгарабыз:

1. Кеңири мейкиндиктерде тез-тез көчүп туруу, патриархалдык-кландык турмуш, чарбалык иштин мезгилдүү мүнөзү, ошондой эле өз ара аракеттенүү, коңшу элдер менен байланыштар зарылдыгын болжолдогон үстөмдүк кылган көчмөн чарбалык түзүлүш, негизинен, жалпы мүнөздү жана кыргыз этносунун материалдык маданиятынын мүнөздөмөлөрү, анын ичинде жети жүз жылдан кем эмес убакытта кийимдер анча-мынча өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Консерватизм – ар бир улуттук кийимдин атрибутивдик белгилеринин бири. Ал эми улуттук кыргыз кийимдерине келсек, анда кыргыздар өз тарыхынын

басымдуу бөлүгүндө карманып келген көчмөн чарба жүргүзүү формаларына байланыштуу олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болгон эмес. Кыргыздардын эстетикалык аң-сезими жана ага байланышкан бардык нерселер, анын ичинде, албетте, эстетикалык тарбия иш жүзүндө өзгөрүүсүз калган.

2. Кыргызстан Россияга кошулгандан кийин кыргыз элинин салттуу чөйрөсүндөгү өзгөрүү процесси кыргыз элинин өнүгүүсүнүн мурунку бардык тарыхый этаптарына караганда байкалаарлык интенсивдүү жүрө баштаган. Тарыхтын советтик мезгилинде мамлекет өлкөнү тездетилген темп менен индустриализациялоого киришти. Элдин материалдык жыргалчылыгынын бир кыйла жогорулашы кыргыздардын күндөлүк турмушунда сезилерлик өзгөрүүгө алып келди жана аны менен бирге эстетикалык идеялардын, табиттердин, каалоолордун, мамилелердин жана башкалардын бүткүл комплекси сөзсүз түрдө пайда болду. Албетте, эстетикалык тарбия да өзгөрүүгө дуушар болду. Кыргыз элинин олуттуу сандык өсүшү менен жаңы коомдук-экономикалык формацияга өтүшү аларды социалдык, кесиптик, мүлктүк жана башка белгилери боюнча дифференциациялоонун ар кандай формаларына алып келген. Кыргыз чөйрөсүндө жаңы таптар, кесиптик топтор жана башка коомдук формациялар пайда болду. Алардын сырткы көрүнүшү сырттан алынып келинген кийимдердин жаңы түрлөрүн, ассортименттерин жана стилдерин киргизүү менен коштолду. Совет бийлигинин мезгилинде азыркы типтеги мамлекетти жана заманбап эстетиканы түзүү үчүн бардык негизги - материалдык, сандык, социалдык-экономикалык, саясий, укуктук, маданий, этнопсихологиялык жана башка өбөлгөлөр түзүлдү.

3. Совет доорунда Кыргызстанда урбанизация процесси башталган. Шаар менен бирге мурда кыргыздарга мүнөздүү болбогон шаардык маданият пайда болгон. Отурукташкан жашоого массалык түрдө өтүү менен кыргыздар өздөрү үчүн иштин жаңы түрлөрүн өздөштүрө башташкан жана алардын белгилүү бир бөлүгү кийим-кече, тиешелүүлүгүнө жараша, шаардык жашоо образына ыңгайлашкан шаарларга көчүп кете баштаган. Европа стандарты, стили ж.б. болгон. Шаар салттуу коомду эң эффективдүү жана ырааттуу түрдө жок кылуучу

каражат жана курал болгон, аны менен бирге салттуу коом менен байланышкан бардык нерселерди, анын ичинде салттуу баалуулуктарды, тарбияны, салттуу эстетиканы кыйраткан. СССР тарагандан кийин Кыргызстанда урбанизация процесси күчөгөн. Электрондук байланыш системаларынын аркасында Кыргызстан жалпыга маалымдоо каражаттары активдүү катышкан дүйнөлүк маалымат мейкиндигине кирди, алар ички жана тышкы саясатты пропагандалоонун, маданиятты жайылтуунун эң эффективдүү инструменттеринин бири, эстетикалык аң-сезимге таасир этүүчү кубаттуу курал болуп саналат.

КОРУТУНДУ

Ааламдашуу шартында өсүп келе жаткан муундардын эстетикалык табитин калыптандыруу маселелерин социалдык-философиялык изилдөөнүн негизинде, төмөнкүдөй жыйынтык чыгарылды:

1. Эстетикалык маданияттын баардык компоненттери бири-бири менен тыгыз байланышта болгондуктан, эстетикалык маданияттын калыптанышы бир бүтүн процесс болуп саналат, анын жүрүшүндө инсандын эстетикалык маданияты жана ал аркылуу коомдун эстетикалык маданияты калыптанат. Инсандын эстетикалык маданияты: эстетикалык билиминин болушунан; сулуулук менен кемчиликсиз, комедиялык, трагедиялык, көркөмдүк ж.б. сапаттарын чагылдырган формаларын өнүктүрүүдөгү сезимдик-баалоочу эстетикалык аң-сезиминен; эстетикалык мамилелердин жеке өнүккөн системасындагы эстетикалык жана көркөм баалуулуктардын ар түрдүүлүгүн багыттоого мүмкүндүк берген адамдын каалоолору жана мамилеси; эстетикалык көз карашын объективдүү жана субъективдүү мотивациялоого эстетикалык кубулуштун формасын жана мазмунун туюмдук, аң-сезимдүү талдоо жөндөмү менен бирге баа берүүгө болгон даярдыгынын болушу; чыгармачылык процесс катары образдуу ой жүгүртүүнү өнүктүрүүдө, иш-аракетинин бардык түрлөрүндө реалдуулуктун чыгармачылыктын аналогдору катары аракеттенүүчү эстетикалык жана көркөм образдардын айкалышуусу; эстетикалык таасирлерди чагылдырууда, тандоодо, баалоодо жана чыгармачылык менен чагылдырууда, айланадагы адамдар менен руханий жактан маанилүү эстетикалык байланыштын ар кандай формаларындагы эстетикалык ишмердүүлүктүн; эстетикалык баалуулуктарды руханий жактан керектөө жөндөмүнүн ж.б. болушунан байкалат.

2. Эстетикалык табит эстетикалык идеал, эстетикалык кабыл алуу, эстетикалык муктаждыктар, эстетика менен диалектикалык биримдикте турат. Эстетикалык табитти биротоло берилген, өзгөртүүсүз нерсе катары элестетүү мүмкүн эмес, демек эстетикалык табит узак убакыт аралыгында ишке ашуучу

процесс. Эгерде эстетикалык табит жакшы көркөм табитти калыптандыруу үчүн зарыл болсо, өз кезегинде адамдын бүткүл өмүрүнө созулган эстетикалык табитти калыптандыруу процессинин өзү адамдын эстетикалык аң-сезимине таасир тийгизип, аны байытат. Бул эстетикалык аң-сезимдин жана эстетикалык табиттин категорияларынын ортосундагы дидактикалык байланыш. Эстетикалык табит эстетикалык аң-сезимдин бардык категорияларынын өнүгүүсүндө узакка созулган, системалуу, максаттуу процесс жана ал окуу-тарбия процессинде инсандын өнүгүшүнө шарт түзөт.

3. Мода, өзгөчө өзүнүн заманбап формасы жана шарты боюнча, эки ачакей, бир топ карама-каршы социалдык-психологиялык, эстетикалык жана маданий көрүнүш болуп саналат. Кийим-кече, азыркы учурда адам ишмердүүлүгүнүн багыттарынын бири болуп саналып, тамак-аш сыяктуу кирешенин жогорку деңгээли менен мүнөздөлгөн товарлардын жана керектөөлөрдүн формаларынын бири. Аны канааттандыруу бир жагынан, турмуштук зарылчылык, экинчи жагынан эстетикалык жактан эң көп талап кылынганлардын бири. Моданы, анын өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөөнүн зарылчылыгы экономика менен гана эмес, жаңы адамды тарбиялоонун социалдык көйгөйлөрү менен да байланыштуу. Мода – бул массалык жүрүм-турумдун формасы гана эмес, адамдар бири-бирине таасир калтырууга аракет кылган, конкреттүү инсандардын ортосундагы мамилелердин, байланыштын бир түрү болуп саналат. Бул мамилелер эң оболу кыйыр формадагы социалдык-психологиялык себептерден улам келип чыгат. Адамдардын ортосундагы массалык стандартташтырылган мамилелердин формасы катары түшүнүлгөн моданы баарлашуунун бир түрү катары кабыл алса болот.

4. Совет доорунда Кыргызстанда урбанизация процесси башталган. Шаар менен бирге мурда кыргыздарга мүнөздүү болбогон шаардык маданият пайда болгон. Отурукташкан жашоого массалык түрдө өтүү менен кыргыздар өздөрү үчүн иштин жаңы түрлөрүн өздөштүрө башташкан жана алардын белгилүү бир бөлүгү кийим-кече, тиешелүүлүгүнө жараша, шаардык жашоо образына

ыңгайлашкан шаарларга көчүп кете баштаган. Европа стандарты, стили ж.б. болгон. Шаар салттуу коомду эң эффективдүү жана ырааттуу түрдө жок кылуучу каражат жана курал болгон, аны менен бирге салттуу коом менен байланышкан бардык нерселерди, анын ичинде салттуу баалуулуктарды, тарбияны, салттуу эстетиканы кыйраткан. СССР тарагандан кийин Кыргызстанда урбанизация процесси күчөгөн. Электрондук байланыш системаларынын аркасында Кыргызстан жалпыга маалымдоо каражаттары активдүү катышкан дүйнөлүк маалымат мейкиндигине кирди, алар ички жана тышкы саясатты пропагандалоонун, маданиятты жайылтуунун эң эффективдүү инструменттеринин бири, эстетикалык аң-сезимге таасир этүүчү кубаттуу курал болуп саналат.

5. XXI кылымдын башындагы ааламдашуу эки карама-каршы тенденциянын өз ара аракетин катары көрүнөт, анын биринчиси маданий универсализм, этникалык өзгөчөлүктү теңдөө жана коомду бир тектүү социалдык-маданий субъектке айландыруу процесси менен шартталса, экинчиси маданий өзгөчөлүктү жана аймактык өзгөчөлүктөргө басым жасаган жеке адамдардын, адамдардын топторунун, катмарларынын этностук өзгөчөлүктү локалдаштыруу каалоосу менен байланышкан. Бул эки тенденциянын жанаша жашоосу жана өз ара аракеттенүүсү, күрөшү адамзаттын ааламдашуу маданиятынын бирдиктүү мейкинги катары калыптанышына алып келет. Натыйжада улуттук компоненттер бири-бирине жуурулушу, бири-бирине таасир этүүсү жүрөт.

6. Кыргыздын улуттук кийиминин түптөлүшүнө жана азыркы абалына узак тарыхый мезгилдеги факторлордун бүтүндөй комплекси таасир эткен жана таасирин тийгизип жатат, алардын ичинен эң негизгилери: жаратылыш-климаттык шарттар; кийимдин пайдалуу максаты; өндүрүш каражаттарын өнүктүрүү даражасы; кийим тигүү ыкмасы; кийим өндүрүү процессинде колдонулуучу аспаптардын жана материалдардын мүнөзү; салттуу эстетикалык идеялар жана канондор; кийимдин ырым-жырымдык-диний, аземдик функциялары; кийим өндүрүүгө багытталган керектөөчүнүн социалдык-

экономикалык абалы; саясий чөйрө жана кырдаал; башка маданияттардын таасирине дуушар болуу даражасы жана мүнөзү. Бул факторлордун акыркысы азыркы ааламдашуу доорунда өзгөчө жаш муундардын эстетикалык табитин жана кийим стилине артыкчылыктарды калыптандыруу жагында чечүүчү мааниге ээ болууда.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

I. Монографиялар, чыгармалар топтому, энциклопедиялар, справочниктер

1. Абрамзон, С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи [Текст] / С.М. Абрамзон / Авт. вступ. ст. С.Т. Табышалиев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1990. – 480 с.
2. Адлер, Б.Ф. Возникновение одежды [Текст] / Б.Ф. Адлер. – СПб. Худ. типолитография Вейерман А.В., 1901. – 84 с.
3. Адорно, Т. Эстетическая теория [Текст] / Т. Адорно. – М.: Республика, 2001. – 527 с.
4. Айтмамбетов, Д. Культура киргизского народа во второй половине XIX и начале XX века [Текст] / Д. Айтмамбетов. – Фрунзе: Илим, 1967. – 310 с.
5. Акиндинова, Т.А. Эстетика Канта: от метафизики красоты к аналитике вкуса [Текст] / Т.А. Акиндинова // История эстетики. – СПб. 2011. – 512 с.
6. Акмолдоева, Ш.Б. Духовный мир древних кыргызов (по материалам эпоса «Манас») [Текст] / Ш.Б. Акмолдоева. – Бишкек: Илим, 1998. – 286 с.
7. Амердинова, М.М. Самосознание и современность [Текст] / М.М. Амердинова. – Бишкек: Илим, 2002. – 237 с.
8. Аничкин, С.А. Развитие творчества детей младшего школьного возраста в основных видах их деятельности [Текст] / С.А. Аничкин // Активизация творческой деятельности детей младшего школьного возраста. – Свердловск, 1984. – 87 с.
9. Аристотель. Поэтика / Пер. Н.И. Новосадского. – Л.: Academia, 1927. – 120 с.
10. Бакиева, Г.Л. Социальная память и современность [Текст] / Г.Л. Бакиева. – Бишкек: Илим, 2000. – 231 с.
11. Бальтасар Грасиан-и-Моралес. Произведения. Карманный оракул, или Наука благоразумия Грасиан. Критикон [Текст] / Грасиан-и-Моралес / Изд. подгот. Е.М. Лысенко и Л.Е. Пинский. – М.: Наука, 2013. – 516 с.

12. Баткин, Л.М. Леонардо да Винчи и особенности ренессансного творческого мышления [Текст] / Л.М. Баткин. – М.: Искусство, 1990. – 413 с.
13. Бек, У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию [Текст] / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
14. Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. / АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); редкол.: Н.Ф. Бельчиков (гл. ред.) и др. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 4. Статьи и рецензии. 1840–1841 / [текст подгот. и коммент. сост. Л.Н. Назарова и др.; ред. Н.Ф. Бельчиков]. – 675 с.
15. Бердяев, Н.А. Философия неравенства [Текст] / Н.А. Бердяев. – Берлин, 1923. – 246 с.
16. Бердяев, Н.А. Смысл творчества. Опыт оправдания человека [Текст] / Н.А. Бердяев. – М.: Юрайт, 2019. – 256 с.
17. Бернштейн, Б.М. Кристаллизация понятия искусства в новоевропейской истории [Текст] / Б.М. Бернштейн // Искусство Нового времени: опыт культурологического анализа. – СПб., 2014. – 630 с.
18. Блейз, А.И. История в костюмах [Текст] / А.И. Блейз. – М. :Олма-Пресс, 2001. – 177 с.
19. Блохина, И.В. Всемирная история костюма, моды и стиля [Текст] / И.В. Блохина. – Минск: Харвест, 2007. – 391 с.
20. Богатырев, П.Г. Вопросы теории народного искусства [Текст] / П.Г. Богатырев. – М.: Искусство, 1971. – 544 с.
21. Богуславский, В.М. Философия в Энциклопедии Дидро и Даламбера [Текст] / В.М. Богуславский / Ин-т философии. – М.: Наука, 1994. – 720 с.
22. Бодрийяр, Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры [Текст] / Ж. Бодрийяр. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
23. Боров, Ю.Б. Эстетика [Текст] / Ю.Б. Боров: В 2-х т. – Смоленск: Русич, 1997. – Т. 1. – 576 с.
24. Бөкөнбаев, Ж. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы [Текст] / Ж. Бөкөнбаев. – Фрунзе, 1974. –Т. 1. – 220-бет.

25. Брун, В., Тильке М. История костюма от древности до Нового времени [Текст] / В. Брун, М. Тильке. – М. : Эксмо, 2007. – 464 с.
26. Буров, А.И. Эстетика: проблемы и споры [Текст] / А.И. Буров. – М.: Искусство, 1975. – 175 с.
27. Вебер, М. Протестантская этика и дух капитализма [Текст] / М. Вебер / Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденоко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
28. Веблен, Т. Теория праздного класса [Текст] / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 336 с.
29. Верб, М.А. Эстетическая культура школьника: Курс лекций [Текст] / М.А. Верб. – СПб.: Академия, 1997. – 142 с.
30. Вопросы теории эстетического воспитания [Текст] / Под ред. Г.З. Апресяна. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – 112 с.
31. Выготский, Л.С. Психология искусства [Текст] / Л.С. Выготский. – М: Искусство, 1968. – 576 с.
32. Гачев, Г. Национальные образы мира. Центральная Азия: Казахстан, Киргизия. Космос Ислама (интеллектуальные путешествия) [Текст] / Г. Гачев. – М.: Сервис, 2002. – 784 с.
33. Гегель, Г.В.Ф. Эстетика [Текст] / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968–1973. – Т. 3. – 623 с.
34. Гей, Н.К. Искусство слова. О художественности литературы [Текст] / Н.К. Гей. – М.: Наука, 1967. – 264 с.
35. Гемават, П. Мир 3.0: Глобальная интеграция без барьеров [Текст] / П. Гемават. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 415 с.
36. Геополитика (Популярная энциклопедия) [Текст] / Под общ. ред. В. Манилова. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2002. – 624 с.
37. Герман, Ш.М., Скатерщиков, В.К. Беседы об эстетике [Текст] / Ш.М. Герман, В.К. Скатерщиков. – М.: Знание, 1982. – 224 с.

38. Глебов, Г.И., Милаева, О.В. Современные международные отношения [Текст] / Г.И. Глебов, О.В. Милаева. – Пенза: Изд. Пенз. ун-та, 2010. – 98 с.
39. Гофман, А.Б. Мода и люди: Новая теория моды и модного поведения [Текст] / А. Б. Гофман. – 3-е изд. – М.: Приор, 2004. – 208 с.
40. Джуринский, А.Н. История зарубежной педагогики [Текст] / А.Н. Джуринский. – М.: Форум-инфра-м, 2008. – 372 с.
41. Дошкольная педагогика [Текст] / Под ред. В.И. Логиновой, П.Г. Саморуковой. – М.: Просвещение, 1983. – 280 с.
42. Дремов, А.К. Образ нашего современника в советской литературе [Текст] / А.К. Дремов. – М.: Госполитиздат, 1963. – 159 с.
43. Дудникова, Г.П. История костюма [Текст] / Г.П. Дудникова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 443 с.
44. Елисеефф, В., Елисеефф, Д. Японская цивилизация [Текст] / В. Елисеефф, Д. Елисеефф. – М.: АСТ, 2008. – 528 с.
45. Ермилова, Д.Ю. История домов моды [Текст] / Д.Ю. Ермилова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
46. Занин, С.В. Общественный идеал Ж.-Ж. Руссо и французское Просвещение XVIII в. [Текст] / С.В. Занин. – СПб: Санкт-Петербургский госуниверситет – Издательский дом «Мир», 2007. – 430 с.
47. Зелинг, Ш. Мода. Век модельеров. 1900–1999 [Текст] / Ш. Зелинг. – Кельн: KONEMANN, 2000. – 457 с.
48. Зиммель, Г. Избранное. В 2 т. – М.: Юрист, 1996. – Т. 2. – 607 с.
49. Иконникова, С.Н. Очерки по истории культурологии [Текст] / С.Н. Иконникова. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 1998. – 408 с.
50. Иконы стиля. История моды XX века [Текст] / Под ред. Герды Буксбаум. – СПб.: Амфора, 2009. – 192 с.
51. Ингарден, Р. Исследования по эстетике [Текст] / Р. Ингарден. – М., 1962. Издательство иностранной литературы, 1962. – 572 с.

52. Искусство и промышленность [Текст] / Под ред. В. П. Толстого, К. М. Кантора. – М.: Искусство, 1967. – 156 с.
53. Кавамура, Ю. Теория и практика создания моды [Текст] / Ю. Кавамура. – М.: Гривцов Паблшер, 2009. – 192 с.
54. Калашникова, Н.М. Народный костюм (семиотические функции) [Текст] / Н.М. Калашникова. – М.: Сварог и К., 2002. – 374 с.
55. Калашникова, Н.М. Семиотика народного костюма [Текст] / Н.М. Калашникова. – СПб., 2000. – 370 с.
56. Камилов, М.К. Формирование новой личности (философские и социологические аспекты) [Текст] / М.К. Камилов. – М.: Наука, 1975. – 213 с.
57. Кант, И. Антропология с прагматической точки зрения [Текст] / И. Кант // Собр. соч.: в 8 т. – Т. 7. – М., 1994. – 290 с.
58. Килошенко, М.И. Психология моды [Текст] / М. И. Килошенко. – М.: Оникс, 2006. – 320 с.
59. Киященко, Н.И. Современные концепции эстетического воспитания [Текст] / Н.И. Киященко. – М., 1998. – 302 с.
60. Коган, Л.Н. Художественный вкус. Опыт конкретно-социологического исследования [Текст] / Л.Н. Коган. – М.: Мысль, 1966. – 212 с.
61. Комиссаржевский, Ф.Ф. История костюма [Текст] / Ф. Ф. Комиссаржевский. – Минск: Современный литератор, 2001. – 495 с.
62. Костина, А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества [Текст] / А.В. Костина. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 352 с.
63. Которн, Н. История моды в XX веке [Текст] / Н. Которн. – М. : Тривиум, 1998. – 175 с.
64. Лармин, О.В. Эстетический идеал и современность [Текст] / О.В. Лармин. – М.: МГУ, 1964. – 155 с.
65. Левчук, Л.Т. Западно-европейская эстетика XX века [Текст] / Л.Т. Левчук. – Одесса, 2014. – 340 с.

66. Липовецки, Ж. Империя эфемерного. Мода и ее судьба в современном обществе [Текст] / Ж. Липовецки. – М., 2012. – 336 с.
67. Лихачев, Б.Т. Педагогика [Текст] / Б.Т. Лихачев: Курс лекций / Учеб. пособие для студентов педагог, учеб. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2001. – 607 с.
68. Лосев, А.Ф. Диалектика художественной формы [Текст] / А.Ф. Лосев. – М.: Изд. автора, 1927. – 250 с.
69. Лосев, А.Ф. История античной эстетики (ранняя классика) [Текст] / А.Ф. Лосев. – М.: Высш. шк., 1963. – 583 с.
70. Лосев, А.Ф., Шестаков, В.П. История эстетических категорий [Текст] / А.Ф. Лосев, В.П. Шестаков. – М.: Искусство, 1965. – 376 с.
71. Лукьянов, Б.Г. В мире эстетики [Текст] / Б.Г. Лукьянов. – М.: Просвещение, 1983. – 192 с.
72. Маньковская, Н.Б. Эстетика постмодернизма [Текст] / Н.Б. Маньковская. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
73. Маца, И.Л. Об эстетическом вкусе [Текст] / И.Л. Маца. – М: Молодая гвардия, 1963. – 104 с.
74. Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М.; СПб.; Н.-Й.: ИЦ «Елима»; ИД «Питер», 2006. – 1160 с.
75. Межуев, В.М. Культура в эпоху глобализации [] / В.М. Межуев // Социокультурная антропология. История, теория и методология. – М., 2012. – 1000 с.
76. Мерлин, В.С. Очерк психологии личности [Текст] / В.С. Мерлин. – Пермь: Пермское книжное издательство, 1959. – 172 с.
77. Молчанова, А.С. На вкус, на цвет [Текст] / А.С. Молчанова. – М.: Искусство, 1966. – 199 с.
78. Мукасов, С.М. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа [Текст] / С.М. Мукасов / Национальная академия

наук Кыргызской Республики. Ин-т философии и права. – Бишкек: Илим, 1999. – 226 с.

79. Муриан, В.М. Эстетический идеал [Текст] / В.М. Муриан. – М.: Искусство, 1966. – 247 с.

80. Назарчук, А.В. Этика глобализирующегося общества: Тенденции и проблемы Тенденции и проблемы глобализации в свете социально-этической концепции К.-О. Апеля [Текст] / А. В. Назарчук. – М.: Директмедиа, 2002. – 381 с.

81. Нерсесов, Я.Н. Мода [Текст] / Я.Н. Нерсесов. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Гранд, 2002. – 239 с.

82. Ницше, Ф. Странник и его тень [Текст] / Ф. Ницше. – М.: Азбука, 2012. – 224 с.

83. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

84. Орлова, Л.В. Азбука моды [Текст] / Л.В. Орлова. – М.: Просвещение, 1989. – 176 с.

85. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Искусство, 1991. – 588 с.

86. Ортега-и-Гассет, Х. Восстание масс [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: АСТ, 2007. – 220 с.

87. Парыгин, Б.Д. Основы социально-психологической теории [Текст] / Б.Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – 347 с.

88. Петров, Л.В. Массовая коммуникация и культура: введение в историю и теорию [Текст] / Л.В. Петров. – СПб: СПбГУКИ, 1999. – 241 с.

89. Петров, Л.В. Мода как общественное явление [Текст] / Л.В. Петров. – Л.: Знание, 1974. – 32 с.

90. Печчеи, А. Человеческие качества [Текст] / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.

91. Проблемы политогенеза кыргызской государственности. – Бишкек: АРХИ, 2003. – 480 с.

92. Разумный, В.А. Воспитательная роль советского искусства [Текст] / В.А. Разумный. – Л.: Лениздат, 1957. – 88 с.
93. Разумный, В.А. О хорошем художественном вкусе [Текст] / В.А. Разумный. – М.: Политическая литература, 1961. – 63 с.
94. Разумный, Л.А. Методика формирования эстетической культуры личности [Текст] / Л.А. Разумный. – М., 1985. – 71 с.
95. Салиев, А.А. Человеческая психология и искусство [Текст] / А.А. Салиев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1980. – 307 с.
96. Сафронов, Б.В. Эстетическое сознание и духовный мир личности [Текст] / Б.В. Сафронов. – М.: Знание, 1984. – 96 с.
97. Скатерщиков, В.К. Художественный образ в искусстве [Текст] / В.К. Скатерщиков. – М.: Музгиз, 1991. – 117 с.
98. Скатерщиков, В.К. Твой эстетический вкус [Текст] / В.К. Скатерщиков. – М.: Знание, 1963. – 48 с.
99. Смольская, Е.Л. «Массовая культура»: развлечение или политика? [Текст] / Е.Л. Смольская. – М.: Мысль, 1986. – 144 с.
100. Смольянов, И.Ф. Прекрасное в человеке [Текст] / И.Ф. Смольянов. – Л.: Лениздат, 1962. – 184 с.
101. Стамова, Р.Д. Личность в современном Кыргызстане [Текст]: монография / Р.Д. Стамова. – Бишкек, 2008. – 148 с.
102. Столович, Л.Н. Природа эстетической ценности [Текст] / Л.Н. Столович. – М.: Искусство, 1972. – 271 с.
103. Структура и уровни эстетического сознания у старшеклассников // Сб. на уч. тр. / Под ред. Е.П. Крупника, Л.П. Печко. – М.: Просвещение, 1992. – 207 с.
104. Суворов, Н.Н. Элитарное и массовое искусство в пространстве галереи [Текст] / Н.Н. Суворов // Галерейное дело: Искусство в пространстве галереи. – СПб., 2006. – 201 с.
105. Тоффлер, Э. Третья волна [Текст] / Э. Тоффлер. – М.: Издательство АСТ, 1999. – 784 с.

106. Умберто Эко. История Красоты / перев. с итал. А.А. Сабашниковой. – М.: СЛОВО / SLOVO, 2007. – 440 с.
107. Устюгова, Е.Н. Искусство между воображением и рассудком. Эстетика XVII века [Текст] / Е.Н. Устюгова // История эстетики. – СПб. 2014. – 300 с.
108. Устюгова, Е.Н. Романтическая душа в поисках формы [Текст] / Е.Н. Устюгова // История эстетики. – СПб. 2011. – 288 с.
109. Усубалиев, Т.У. Ленинизм великий источник дружбы и братства народов [Текст] / Т.У. Усубалиев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1974. – 401 с.
110. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление [Текст] / А.И. Уткин. – М.: Логос, 2001. – 255 с.
111. Ушинский, К.Д. Собрание сочинений: в 11 т. – Т. 9. – М.: Издательство Академии педагогических наук, 1950. – 628 с.
112. Фергюсон, Ниал. Цивилизация: чем Запад отличается от остального мира [Текст] / Ниал Фергюсон; пер. с англ. К. Бандуровского под ред. И. Кригера. – М.: АСТ: CORPUS, 2014. – 544 с.
113. Философский словарь / Под ред. И.Г. Фролова. – М: Политическая литература, 1980. – 444 с.
114. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия 1989. – 815 с.
115. Фромм, Э. Иметь или быть? [Текст] / Э. Фромм; пер. с англ. Н. И. Войскунской, И. И. Каменкович. – М.: АСТ, 2006. – 446 с.
116. Фукуяма, Фрэнсис. Конец истории и последний человек [Текст] / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. М.Б. Левина. – М.: АСТ, 2007. – 588 с.
117. Хоум, Г. Основания критики [Текст] / Г. Хоум. – М.: Искусство, 1977. – 615 с.
118. Чехов, А.П. Дядя Ваня [Текст] / А.П. Чехов // Сочинения в 18 т. – М.: Наука, 1978. – Т. 13. – 520 с.

119. Шестаков, В.П. Мифология XX века: Критика теории и практики буржуазной «массовой культуры». [Текст] / В.П. Шестаков. – М.: Искусство, 1988. – 224 с.
120. Шубин, Г.Г. Мода и эстетическая культура [Текст] / Г.Г. Шубин. – М.: Знание, 1987. – 64 с.
121. Эстетика: Словарь [Текст] / Под общей редакцией А.А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
122. Эстетическое воспитание студентов. Теория. Опыт. Прогнозы [Текст]. – Свердловск, 1993. – 143 с.
123. Эстетическое воспитание школьников [Текст] / Под ред. М.Д. Таборидзе. – М.: Педагогика, 1988. – 104 с.
124. Эстетическое сознание и процесс его формирования / Отв. ред. Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзеров. – М.: Искусство, 1981. – 256 с.
125. Юм, Д. О норме вкуса [Текст] / Д. Юм // Из истории английской эстетической мысли XVIII века. – М.: Искусство, 1982. – 422 с.
126. Юсупов, Р.У. Численность и расселение дунган в Кыргызстане. Диалог ученых на Великом Шелковом пути: Сборник научных статей [Текст] / Р.У. Юсупов / Отв. ред. М.Х. Имазов. – Бишкек, 2002. – 192 с.

II. Макалалар, конференциянын материалдары

127. Апресян, Г.З. Эстетическое сознание. Объективные и субъективные факторы его формирования [Текст] / Г.З. Апресян // Эстетическое сознание и процесс его формирования. – М.: Искусство, 1981. – С. 30–39.
128. Гофман А. Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения. Глава 7. – СПб: Питер, 2004. – С. 164–182.
129. Григорьев, Л. Место России в глобальной экономике [Текст] / Л. Григорьев // Россия в современной политике: Курс лекций / Под ред. В.А. Никонова. – М., 2005. – С. 71–76.
130. Гузявичуте, Р.А. Цикличность моды XX в. [Текст] / Р.А. Гузявичуте // Мода и промышленное моделирование одежды: докл. на

Всесоюзн. научн. конф. (16–18 янв. 1979 г.). – М. : Моск. текст. институт, 1979. – С. 15–35.

131. Гурова, О. Fast Fashion: быстро сшить, быстро продать, быстро выбросить. Концепция моды и потребление вещей в современном российском обществе [Текст] / О. Гурова // Экономическая социология. – 2008. – Т. 9. – № 5. – С. 56–67.

132. Гурова, О.Ю. Социология моды: обзор классических концепций [Текст] / О.Ю. Гурова // Социологические исследования. – 2011. – №8(328). – С. 72–82.

133. Гурова, О.Ю. Fast Fashion: быстро сшить, быстро продать, быстро выбросить. Концепция моды и потребление вещей в современном российском обществе [Текст] / О.Ю. Гурова // Экономическая социология. – 2008. – Т. 9. – № 5. – С. 56–67.

134. Давыдова, В.В. Эстетические аспекты костюма [Текст] / В.В. Давыдова // Этическое и эстетическое: 40 лет спустя / Мат-лы науч. конф. Санкт-Петербург, 26–27 сент. 2000 г. – СПб.: С-Петербург. филос. об-во, 2000. – С. 54–55.

135. Давыдова, В.В. Костюм в пространстве культуры. Виртуальное пространство культуры [Текст] / В.В. Давыдова // Материалы научной конференции 11–13 апреля 2000 г. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 191–195.

136. Жилина, А.А., Моор, С.М. Современное понимание сущности моды [Текст] / А.А. Жилина, С.М. Моор // Современные исследования социальных проблем. – 2015. – № 6(50). – С. 101–110.

137. Зиммель, Г. Мода [Текст] / Г. Зиммель // Избранное (Лики культуры). – Т. 2. Созерцание жизни. – М.: Юристъ, 1996. – С. 266–291.

138. Зомбарт, В. Народное хозяйство и мода [Текст] / В. Зомбарт // Избранные работы. – М.: Территория будущего, 2005 – С. 321–339.

139. Калашникова, О.В. Мода – костюм – аксессуар: вопросы терминологии [Текст] / О.В. Калашникова // Вестник молодых ученых: культурология и искусствоведение. – 2005. – № 5. – С. 11–18.

140. Кантор, К.М. Мода как стиль жизни [Текст] / К.М. Кантор // Мода: за и против / под ред. В. И. Толстых. – М.: Искусство, 1973 – С. 141–203.
141. Килошенко, М.И. Мода: от подражания к индивидуализации [Текст] / М.И. Килошенко // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 6. – 2005. – № 1. – С. 92–97.
142. Конева, А.В. Мода как иное [Текст] / А.В. Конева // Российская массовая культура конца XX века. Материалы круглого стола. 4 декабря 2001 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 82–87.
143. Лаврова, Л.Б. Историческое наследие костюма в контексте современных процессов творческого проектирования одежды [Текст] / Л.Б. Лаврова // Вестник Гуманитарного университета. – 2016. – №1(12). – С. 123–131.
144. Лосев, А.Ф. Конспект лекций по эстетике Нового времени. Классицизм [Текст] / А.Ф. Лосев // Литературная учеба. – М., 1990. – №4. – С. 139–150.
145. Межуев, В.М. Культура в эпоху глобализации [Текст] / В.М. Межуев // Социокультурная антропология. История, теория и методология. – М., 2012. – С. 688–694.
146. Межуев, М. Феномен книги и национальное в культуре [Текст] / М. Межуев // Общество и книга: от Гутенберга до Интернета. М., 2001. – С. 95–110.
147. Нагорских, Т.Н. Модная внешность и ценностные ориентации личности [Текст] / Т.Н. Нагорских. – Ростов-на-Дону: Гуманитарные и социально-экономические науки, 2005. – № 3. – С. 58–60.
148. Напсо, М.Д. Мода в обществе потребления [Текст] / М.Д. Напсо // Социодинамика. – 2016. – № 9. – С. 46–51.
149. Орехов, В.Д., Каранашев, А.Х., Щенникова, Е.С. Прогнозирование темпов роста России в сопоставлении с динамикой крупнейших экономик до конца XXI века [Текст] / В.Д. Орехов, А.Х. Каранашев, Е.С. Щенникова // Московский экономический журнал. – 2021. – №8. – С. 190–227.

150. Петров, Л.В. Феномен моды в процессе межличностного общения [Текст] / Л.В. Петров // Категории этики и эстетики / Ред. кол. А.П. Валицкая и др. – Л., 1973. – С. 147–158.

151. Плешкова, И.С. «Концептуальный» костюм как доминирующее явление в проектировании одежды на рубеже XX–XXI вв. [Текст] / И.С. Плешкова // Вестник Вятского государственного университета. – 2010. – №2–2. – С. 175–178.

152. Рубцова, Т.И. Несколько слов о моде, стиле и цвете [Текст] / Т.И. Рубцова // Внешнеэкономический бюллетень. – 2005. – № 10 (октябрь). – С. 67–80.

153. Сердюкова, Д.А., Сердюкова, Е.В. Традиции народного костюма в дизайне современной женской одежды [Текст] / Д.А. Сердюкова, Е.В. Сердюкова // Культурное наследие Сибири. – 2014. – №16. – С. 150–157.

154. Сухомлинский, В.А. Гармония трех начал [Текст] / В.А. Сухомлинский // Юность. – 1969. – № 7. – С. 73–80.

155. Толстых, В.И. Мода как социальный феномен [Текст] / В.И. Толстых // Мода: за и против / под. ред. В.И. Толстых. – М. : Искусство, 1973. – С. 7–39.

156. Шведков, Ю.А. Противоречия глобализации [Текст] / Шведков Ю.А. // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2000. – №12. – С. 61–67.

157. Шиллер, Ф. Письма об эстетическом воспитании человека [Текст] / Ф. Шиллер // Шиллер Ф. Собр. Соч.: в 7 т. – М.: Художественная литература, 1955–1957. – Т. 6. – С. 251–358.

158. Ятина, Л.И. Мода глазами социолога. Результаты эмпирического исследования [Текст] / Л.И. Ятина // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. Вып. 2. – С. 34–55.

III. Интернет-булактар

159. 300 гендеров современного Запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://d-34.livejournal.com/283501.html>

160. Foreign Affairs (США): как Европа завоевывала мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://inosmi.ru/20210106/230826736.html>
161. Арабский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Арабский_язык
162. Британская империя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Британская_империя
163. Гендерная идентичность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Гендерная_идентичность
164. Европоцентризм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Европоцентризм>
165. Ислам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ислам>
166. Испанский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Испанский_язык
167. Итальянский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Итальянский_язык
168. Китайский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Китайский_язык
169. Образцы орнамента [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://ornamentklub.ru/istoriya-ornamenta/6-ornament-v-arabo-musulmanskom-mire.html>
170. Особенности экономического развития ведущих стран мира после Второй мировой войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/history_mir_econom/29.php
171. Португальский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Португальский_язык
172. Румынский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Румынский_язык
173. Список стран по ВВП (ППС) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_ВВП_\(ППС\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_ВВП_(ППС))

174. Французский язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Французский_язык

175. Цитаты известных личностей. Электронный ресурс. – Режим доступа: https://ru.citaty.net/tsitaty/631351-d_zhon-galiano-moda-prezhde-vsego-iaavliaetsia-iskusstvom-izmenenii/

176. Экономика США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_США#:~:text=Экономика%20США%20

[%20крупнейшая%20экономика%20мира,экономике%20КНР%20в%202014%20г%20оду.](https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_США#:~:text=Экономика%20США%20%20крупнейшая%20экономика%20мира,экономике%20КНР%20в%202014%20г%20оду.)

177. Эстетика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Эстетика>

178. Япония [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Япония#История>

IV. Диссертациялар, авторефераттар

179. Баркова, Е.В. Динамика эстетического вкуса в культуре повседневности XX века [Текст] / Е.В. Баркова: дис. ... канд. филос. наук. – СПб, 2014. – 199 с.

180. Козлова, А.Л. Феномен массовой культуры: проблема смысла: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.04. – Екатеринбург, 1998. – 24 с.